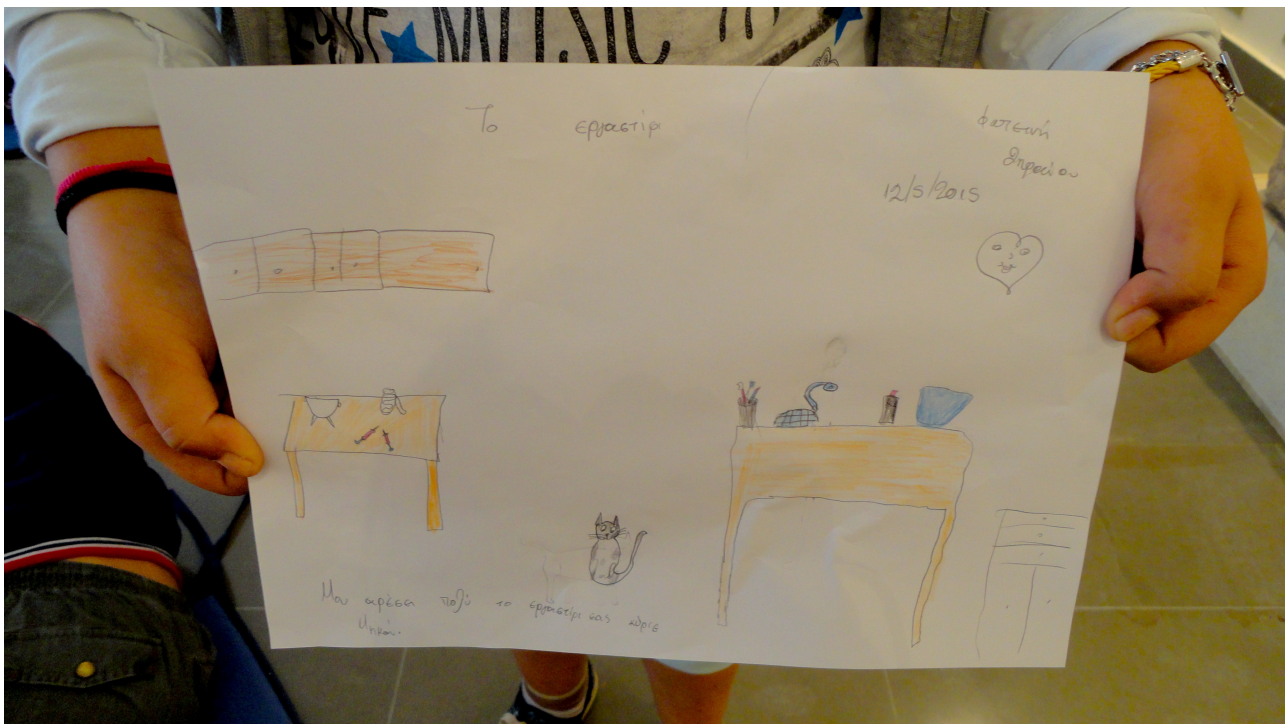

Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών στην «Πολιτιστική
Διαχείριση»

Η ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία
Τάσεις και προοπτικές

Φοιτήτρια: Δέσποινα Δαμιανίδου
ΑΜ: 4113Μ009

Ακαδημαϊκό έτος: 2014-2015

Η τριμελής επιτροπή

Γκαζή Ανδρομάχη (Επίκουρη Καθηγήτρια)
Βουδούρη Δάφνη (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια)
Φουντουλάκη Έφη (Επίκουρη Καθηγήτρια)

Εικόνα εξωφύλλου: Ζωγραφιά μαθήτριας με θέμα το εργαστήριο συντήρησης, στο πλαίσιο του προγράμματος της ΚΣΤ' ΕΠΚΑ στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά (Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου)

Εικόνες σελίδας: Στιγμιότυπα από την υλοποίηση των προγραμμάτων της ΚΣΤ' ΕΠΚΑ στις Κολόνες Σαλαμίνας (Πηγή: ιστολόγιο της ΚΣΤ' ΕΠΚΑ), στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας (Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου), στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου)

Θα ήθελα να ευχαριστήσω για τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν τον Γιώργο Πέππα, τη Μαριάνθη Μήκα και τον Άγγελο Σωτηρόπουλο. Ευχαριστώ ιδιαίτερα την Εύη Πίνη, για την ευκαιρία που μου έδωσε να παρακολουθήσω το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας.

Την εργασία αφιερώνω στην αδερφή μου, Λίνα, που με άκουσε υπομονετικά και με συμβούλεψε, από την αρχή μέχρι το τέλος.

Περιεχόμενα	
Κατάλογος εικόνων	5
Εισαγωγή	7
Το θέμα	7
Η έρευνα	8
Οι όροι	11
Η δομή της εργασίας	13
Πρώτο κεφάλαιο - Το θεωρητικό πλαίσιο	15
Από τις συλλογές στο κοινό - Μάρκετινγκ και Επικοινωνία	16
Ο διττός ρόλος του μουσείου - Εκπαίδευση και ψυχαγωγία	19
Άλλοι παράγοντες	21
Θεσμικό και Νομικό πλαίσιο - Διεθνείς οργανισμοί και ΕΕ	24
Από το παρασκήνιο στο προσκήνιο_Η συντήρηση σε πρώτο πλάνο	33
Δεύτερο κεφάλαιο - Η διεθνής εμπειρία	36
Εικόνες δεύτερου κεφαλαίου	46
Τρίτο κεφάλαιο - Η ελληνική περίπτωση	49
Το μουσείο	49
Η συντήρηση	52
Εικόνες τρίτου κεφαλαίου	65
Τέταρτο κεφάλαιο - Η ματιά των επαγγελματιών	71
Μεθοδολογία	71
Τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων	72
Πέμπτο κεφάλαιο - Ένταξη στο θεωρητικό πλαίσιο	84
Έκτο κεφάλαιο - Επίλογος και μια πρόκληση	89
Βιβλιογραφία	97
Ελληνόγλωσση	97
Ξενόγλωσση	100
Δικτυογραφία	103
Παράρτημα Ι - Συνεντεύξεις	108
Συνέντευξη Ι - Γιώργος Πέππας και Μαριάνθη Μήκα	109
Συνέντευξη ΙΙ - Εύη Πίνη	115
Συνέντευξη ΙΙΙ - Άγγελος Σωτηρόπουλος	125
Παράρτημα ΙΙ - Ερωτηματολόγια	135
Ερωτηματολόγιο διδασκόντων	136

Κατάλογος εικόνων

1.	Συντήρηση της μπρούτζινης κεφαλής αλόγου από τη συλλογή των Μεδίκων, με ελεύθερη πρόσβαση για το κοινό (Αρχ. Μουσείο Φλωρεντίας). Πηγή: http://archaeologynewsnetwork.blogspot.gr/2015/02/medici-greek-bronze-undergoes.html#.VUjfkLoZT-b	46
2.	Στιγμιότυπο από τη συντήρηση του πίνακα <i>Alchemy</i> (1947) του Αμερικανού ζωγράφου Τζάκσον Πόλοκ (Συλλογή Πέγκι Γκουγκενχάιμ). Πηγή: http://www.guggenheim-venice.it/inglese/exhibitions/pollock365/alchemy.html	46
3.	Ένα γυάλινο περίβλημα επιτρέπει την απρόσκοπτη εξέλιξη αλλά και την παρακολούθηση των εργασιών συντήρησης του έργου του Κουρμπέ (Μουσείο Ορσέ). Πηγή: http://www.musee-orsay.fr/fr/info/mecenat/operation-courbet.html	47
4.	Το μαρμάρινο ρωμαϊκό γλυπτό της Δήμητρας αποκαθίσταται στην πληρότητά του μπροστά στους επισκέπτες του μουσείου (Μουσείο Λούβρο-Λανς). Πηγή: http://culturebox.francetvinfo.fr/expositions/sculpture/demeter-fait-sa-toilette-en-public-au-louvre-lens-216169	47
5.	Στιγμιότυπο από τη συντήρηση του πίνακα του Jacob Jordaens <i>The Ferry Boat to Antwerp</i> , έργου του 17ου αιώνα (Κρατικό Μουσείο Κοπεγχάγης). Πηγή: http://www.leica-microsystems.com/science-lab/restoration-in-an-open-workshop/	48
6.	Εκπαιδευτικό πρόγραμμα συντήρησης για μαθητές στο Μουσείο του Λίβερπουλ. Πηγή: http://www.liverpoolmuseums.org.uk/conservation/meet/visits.aspx	48
7.	Εικόνα 7. Ο καθαρισμός των Καρυάτιδων στο Μουσείο της Ακρόπολης. Το κοινό κατέστη κοινωνός της διαδικασίας, μέσω της ταυτόχρονης προβολής του καθαρισμού σε οθόνη στον ίδιο χώρο. Πηγή: http://www.theacropolismuseum.gr/el/content/parakolythisi-syntirisis-karyatidon	65
8.	Συντηρητές λίθου του ΕΑΜ εκτελούν εργασίες επιφανειακού καθαρισμού μπροστά στους επισκέπτες, στην εκδήλωση με τίτλο «Το υλικό για το άυλο». Πηγή : Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου	65
9.	Εικόνα από την έκθεση «Μαϊστορες» που ήταν αφιερωμένη σε συντηρητές του ΒΧΜ. Πηγή : http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/resources	66
10	Απόσπασμα από το εκπαιδευτικό φυλλάδιο του ΒΜΧ με τίτλο «Η τέχνη της συντήρησης ή συντηρώντας την τέχνη». Πηγή: http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/resources	66

11	Οι μαθητές, με τη βοήθεια του εξειδικευμένου προσωπικού της ΥΣΜΑ, έρχονται σε επαφή με το τεράστιο τεχνικό έργο που επιτελείται στα μνημεία του Βράχου της Ακρόπολης. Πηγή: http://www.ysma.gr/static/files/files_anafora_2012.pdf	67
12	Η αφίσα προώθησης του προγράμματος «Χρόνος φθοροποιός» της ΚΣΤ' ΕΠΚΑ. Πηγή : https://efadyat.wordpress.com/2013/09/24/%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CE%B5%CF%83-%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%83-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%83-%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%81	67
13	Η αφήγηση της ιστορίας της μυκηναϊκής χύτρας (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου	68
14	Η γνωριμία με τα αντικείμενα της προθήκης (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου	68
15	Η είσοδος για το «απαγορευμένο» δωμάτιο (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου	69
16	Γνωριμία και συζήτηση με τον συντηρητή (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου	69
17	Ζωγραφικό εργαστήριο με θέμα τις δυο ζωές της χύτρας (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου	70
18	Συμπλήρωση ερωτηματολογίου από τους μαθητές και τις μαθήτριες (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας). Πηγή: Προσωπικό αρχείο Δέσποινας Δαμιανίδου	70

Εισαγωγή

Το θέμα

Το μουσείο και η συντήρηση έχουν δεσμούς συγγένειας πολύ ισχυρούς, αφού συνδέονται άρρηκτα με την προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ένα δεύτερο συνδετικό στοιχείο που μπορούμε να εντοπίσουμε, είναι ότι τόσο το μουσείο, λόγω ενός κάποιου ακαδημαϊσμού, όσο και η συντήρηση, εξαιτίας της παραδοσιακής της εσωστρέφειας, κράτησαν μια απόσταση ασφαλείας από το κοινό, κατ' επέκταση από την ίδια την κοινωνία. Όμως η πολιτική της απόστασης ανήκει στο παρελθόν και, παρότι το μουσείο και η συντήρηση διέγραψαν βίους παράλληλους ώσπου να συναντηθούν, η στροφή προς την εξωστρέφεια οδήγησε στις μέρες μας σε μία «διαπλοκή» των δύο, μια σύμπραξη που είναι ιδιαίτερα δημιουργική και πολλά υποσχόμενη.

Αφορμή για την επιλογή του θέματος της παρούσας διπλωματικής εργασίας υπήρξε το πρόγραμμα συντήρησης των Καρυάτιδων στο Μουσείο της Ακρόπολης. Πρόκειται για ένα εγχείρημα μεγάλης κλίμακας και διάρκειας που παρακολούθησαν εκατοντάδες χιλιάδες επισκέπτες από ολόκληρο τον κόσμο. Η εμβέλεια του προγράμματος και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του που οδήγησαν στη διάκρισή του (βραβείο Keck, 2012) ανέδειξαν με τον καλύτερο τρόπο μια επιτυχημένη απόπειρα ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία. Ωστόσο, η συνάντηση συντήρησης και μουσειακής εμπειρίας είναι ένα φαινόμενο διεθνές, πολύπλευρο και πολυπαραγοντικό, με ποικίλες εκφράσεις. Παρότι εγκαινιάστηκε πριν από μερικές μόνο δεκαετίες, βρίσκεται πλέον σε πλήρη άνθιση και ανάπτυξη.

Αυτή τη συνάντηση, στις διάφορες εκφάνσεις της, επιχειρούμε να ψηλαφίσουμε στην παρούσα εργασία. Πεδίο έρευνας αποτέλεσε ο δυτικός κόσμος (κυρίως Ευρώπη και ΗΠΑ), με ξεχωριστή αναφορά και έμφαση στην ελληνική περίπτωση. Εξετάζουμε τις τάσεις που εκδηλώθηκαν στα δύο πεδία κατά τις τελευταίες δεκαετίες αναφορικά με την στροφή προς το κοινό και κατ' επέκταση

το κοινωνικό σύνολο, διερευνούμε σε συνάρτηση με πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους τα ελατήρια και τις ανάγκες που τροφοδότησαν τις συγκεκριμένες μεταβολές, τους στόχους που τέθηκαν, τις διαφορετικές προσεγγίσεις και τα αποτελέσματα που έχουν καταγραφεί. Τέλος, επιχειρούμε μια ανάγνωση των προοπτικών που διαγράφονται, με τα μάτια στραμμένα στην ελληνική πραγματικότητα, ως ξεχωριστού και συνάμα αναπόσπαστου τμήματος του παγκόσμιου ψηφιδωτού.

Είναι κρίσιμο να αναφέρουμε ότι συνοδοιπόρο μας στη μελέτη του θέματος και στην εκτίμηση των ευρημάτων αποτέλεσε η προβληματική για τη δημόσια αρχαιολογία και τον εκδημοκρατισμό στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρόκειται για έννοιες που έχουν απασχολήσει επανειλημμένα την επιστημονική κοινότητα, όμως το «άνοιγμά» τους στη δημόσια σφαίρα είναι ένα διάβημα αναγκαίο και κρίσιμο για την προαγωγή της σχετικής συζήτησης. Στο τελευταίο κεφάλαιο θα αναφερθούμε εκτενέστερα στις ιδέες αυτές, συνδεδεώντας τις με το θέμα της εργασίας και εντάσσοντάς τις σε μια πρόταση προσαρμοσμένη στο ιδιαίτερο πολιτισμικό περιβάλλον της χώρας μας.

Η έρευνα

Ξεκινώντας από τη θεωρητική πραγμάτευση των παραγόντων που οδήγησαν σε εγχειρήματα ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία, σημειώνουμε ότι το πεδίο αυτό δεν έχει τύχει συστηματικής έρευνας στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία. Για την αναζήτηση των επιμέρους παραμέτρων, που συντέλεσαν στη σύμπραξη μουσειακής πρακτικής και συντήρησης, βασιστήκαμε στη βιβλιογραφία για το μουσείο και την εξέλιξή του κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά και στην καταγεγραμμένη εξέλιξη της συντήρησης στο ίδιο περίπου διάστημα. Η διαδικασία συγκρότησης του θεωρητικού αυτού πεδίου υπήρξε ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και δημιουργική. Ελπίζουμε ότι η αποτύπωση είναι η πληρέστερη δυνατή στο πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας και πως έχει συμπεριλάβει τις σημαντικότερες πτυχές του θέματος.

Η βιβλιογραφική έρευνα σε περιπτώσεις ενσωμάτωσης της συντήρησης στην μουσειακή εμπειρία από το διεθνές περιβάλλον υπερέβαινε τους στόχους της παρούσας εργασίας, επιπλέον έχει σε μεγάλο βαθμό υλοποιηθεί για την αγγλόφωνη βιβλιογραφία από τη συνάδελφο Μαρία Γραμματικού (βλ. εκτενή αναφορά στο δεύτερο κεφάλαιο). Για τις ανάγκες της εργασίας, αξιοποιήσαμε την έκδοση του 2013 με τίτλο «The Public Face of Conservation» (Το δημόσιο πρόσωπο της συντήρησης). Πρόκειται για το προϊόν συνεδρίου αφιερωμένου στα ποικίλα σχετικά εγχειρήματα, όπου επιχειρείται επιπλέον η κατηγοριοποίησή τους με βάση κριτήρια που εξετάζονται και σχολιάζονται στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Θεωρήσαμε, ωστόσο, σκόπιμο να συμπεριλάβουμε ενδεικτικά εγχειρήματα που ακολούθησαν την έκδοση, που υλοποιήθηκαν, δηλαδή, κατά τα δύο τελευταία έτη. Με δεδομένο τον περιορισμό της γλώσσας (αγγλικά, γαλλικά) τα αποτελέσματα υπήρξαν ικανοποιητικά σε αριθμό και καταγράφονται επίσης στο σχετικό κεφάλαιο.

Το τμήμα της έρευνας που παρουσίασε τις σημαντικότερες επιπλοκές είναι εκείνο που αφορά την ελληνική περίπτωση. Αναφέραμε προηγουμένως ότι το ερέθισμα για την έρευνα προσέφερε η συντήρηση των Καρυάτιδων. Αρχική σκέψη υπήρξε μια μελέτη περίπτωσης (case study) με θέμα τη συντήρηση των Καρυάτιδων, γύρω από την οποία θα δομούνταν η ελληνική περίπτωση πλαισιωμένη από αντίστοιχα παραδείγματα. Εξετάσαμε, επίσης, το ενδεχόμενο συγκριτικής μελέτης ενός προγράμματος μεγάλης κλίμακας και εμβέλειας, του προγράμματος για τις Καρυάτιδες, με ένα πρόγραμμα μικρότερης κλίμακας και τοπικής στόχευσης, του εκπαιδευτικού προγράμματος που βρισκόταν υπό σχεδιασμό στο χώρο δίπλα από την ανασκαφή για το μετρό Πειραιά. Η σύγκριση θα είχε σκοπό να διερευνήσει τυχόν διαφορές στο σκεπτικό, στους στόχους, στα χρησιμοποιούμενα μέσα και, τελικά, στα παραγόμενα αποτελέσματα.

Στην πορεία, όμως, της έρευνας για τη συγκέντρωση του απαιτούμενου υλικού, η επικοινωνία με το Μουσείο της Ακρόπολης αποδείχτηκε ατελέσφορη για μεγάλο διάστημα, με αποτέλεσμα να γίνει ορατός ο κίνδυνος υπέρβασης των χρονικών ορίων για την ολοκλήρωση της εργασίας. Αντίστοιχα, το εγχείρημα

στο μετρό Πειραιά μετατέθηκε για το φθινόπωρο, λόγω καθυστερήσεων στη συμφωνία με την ιδιωτική εταιρεία που χρηματοδοτεί την ανασκαφή και κατ' επέκταση το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Υποχρεωτικά, λοιπόν, οδηγηθήκαμε σε αναπροσαρμογή ολόκληρου του σκεπτικού, στην οποία, ωστόσο, συνηγόρησαν τα ερευνητικά αποτελέσματα από την ελληνική επικράτεια.

Συγκεκριμένα, κατά την αναζήτηση προγραμμάτων συντήρησης προσβάσιμων στο κοινό, διαπιστώσαμε ότι τα περισσότερα συγκαταλέγονται στα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων. Πρόκειται για προγράμματα στην υλοποίησή στην υλοποίηση των οποίων —ενίοτε και στον σχεδιασμό— οι συντηρητές συμμετέχουν ενεργά, σε συνεργασία με άλλους επαγγελματίες,. Με το νέο αυτό δεδομένο, προσανατολιστήκαμε στη διερεύνηση των επιμέρους οπτικών στα προγράμματα δημόσιας συντήρησης. Επιλέγοντας την ποιοτική έρευνα, που κρίθηκε καταλληλότερη για την προσέγγιση του θέματος, πραγματοποιήσαμε συνεντεύξεις σε βάθος με επαγγελματίες διαφορετικών ειδικοτήτων που συνεργάζονται στα αντίστοιχα προγράμματα και επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε πού συγκλίνουν και πού αποκλίνουν οι διαφορετικές οπτικές.

Παράλληλα, επιδιώξαμε να αποκτήσουμε πρωτογενή εμπειρία της παρακολούθησης ενός σχετικού εγχειρήματος. Η ευκαιρία για επιτόπια έρευνα δόθηκε με την υλοποίηση του εκπαιδευτικού προγράμματος «Από το μαγειρείο στο Μουσείο. Οι περιπέτειες μιας πήλινης τριποδικής χύτρας» στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας (12/5/2015, Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων). Την αξιοποιήσαμε παρακολουθώντας το πρόγραμμα μαζί με τα παιδιά, και αντλώντας στοιχεία μέσω της συμπλήρωσης σχετικών ερωτηματολογίων από μία από τις διδάσκουσες και από τυχαίο δείγμα των παιδιών που συμμετείχαν. Προσθέσαμε, με τον τρόπο αυτό, μια καταγραφή από την πλευρά του κοινού, την οποία λάβαμε επίσης υπόψη στην ανάλυση των αποτελεσμάτων. Τέλος, στην εκπνοή του διαθέσιμου χρόνου, παρακολουθήσαμε και καταγράψαμε τις εντυπώσεις από ένα πρόγραμμα δημόσιας συντήρησης για το γενικό κοινό, που πραγματοποιήθηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο με αφορμή την Διεθνή Ημέρα Μουσείων (18/5/2015).

Οι όροι

Η αποσαφήνιση των κεντρικών όρων που πραγματεύεται η εργασία είναι κρίσιμη και αναγκαία για να προσδιοριστεί το εννοιολογικό πλαίσιο και να αποφευχθούν παρανοήσεις και παρεκκλίσεις από τους ερευνητικούς στόχους.

Μουσείο: Διευκρινίζουμε, λοιπόν, ότι για τις αναφορές που γίνονται στο μουσείο υιοθετούμε τον ορισμό του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων, ICOM (1974). Σύμφωνα με τον ορισμό του ICOM

«Μουσείο είναι ένας μη κερδοσκοπικός, μόνιμος οργανισμός, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, ανοιχτός στο κοινό, ο οποίος αποκτά, συντηρεί, ερευνά, επικοινωνεί και εκθέτει την υλική και άυλη κληρονομιά της ανθρωπότητας και του περιβάλλοντός της με σκοπό την εκπαίδευση, τη μελέτη και την ψυχαγωγία.» (ICOM, 1974, Θεσπίσματα, άρθ.3, παρ.1).

Ο διευρυμένος —σε σχέση με προγενέστερους— ορισμός του ICOM περιλαμβάνει —εκτός από τα συμβατικά θεωρούμενα μουσεία— αρχαιολογικούς, ιστορικούς και εθνογραφικούς χώρους, φυσικά τοπία, εθνικούς δρυμούς, αρχεία, βιβλιοθήκες κ.α. Πρόκειται για μια προσέγγιση που αντιμετωπίζει στην ολότητά τους τους τόπους διαφύλαξης και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και που θεωρούμε ότι υπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο το σκεπτικό της παρούσας εργασίας.

Μουσειακή εμπειρία: Με τον όρο μουσειακή εμπειρία δεν νοείται μόνο η επιτόπια επίσκεψη στο μουσείο με αφορμή τη μόνιμη ή κάποια περιοδική έκθεση, αλλά η συνολική εμπειρία που προσφέρεται από το μουσείο στη βάση της ολιστικής προσέγγισης της μουσειακής επικοινωνίας (Hooper-Greenhill, 1994a: 50-53). Μέσα από το πρίσμα αυτό, αξιολογούνται, εκτός από τις συμβατικές επισκέψεις, η συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα συναφή με τη συντήρηση, καθώς και το περιεχόμενο των ιστότοπων των μουσείων που αναφέρεται στα έργα

συντήρησης, η διάθεση σχετικού εποπτικού υλικού και η αξιοποίηση των πολυμέσων.

Πολιτιστική κληρονομιά: Ως προοίμιο της αναφοράς στον όρο της συντήρησης και στο αντικείμενό της, σημειώνουμε ότι προκρίνουμε τον όρο «πολιτιστική κληρονομιά» (cultural heritage, patrimoine culturel) έναντι του όρου «πολιτιστικά αγαθά» (cultural property, biens culturels). Αφενός, ο όρος αυτός συμφωνεί με την απόδοση του όρου της συντήρησης που ακολουθεί, αλλά επιπλέον «αποδίδει καλύτερα την ανάγκη διαφύλαξης των μαρτυριών του απώτερου ή και πρόσφατου παρελθόντος της ανθρωπότητας, ως πηγής συλλογικής μνήμης και στοιχείου συλλογικής ταυτότητας» (Βουδούρη και Στρατή 1999: XX-XXI).

Συντήρηση: Για τον ορισμό της συντήρησης και της αποστολής της σταχυολογούμε από τις επαγγελματικές κατευθυντήριες της Ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας Οργανώσεων των Συντηρητών¹, E.C.C.O., που υιοθετήθηκαν από τη Γενική της Συνέλευση του 2002 (ECCO, Professional Guidelines)².

Ως προς το φυσικό αντικείμενο, παρουσιάζονται αναλυτικά οι εργασίες που αναλαμβάνει να φέρει σε πέρας ο επαγγελματίας συντηρητής (διαγνωστική εξέταση, προληπτική συντήρηση, συντήρηση, αποκατάσταση, τεκμηρίωση), και το κείμενο καταλήγει ότι ο συντηρητής

«έχει την επάρκεια να: αναπτύσσει προγράμματα [...] στο πεδίο της συντήρησης-αποκατάστασης [...] προσφέρει συμβουλές και τεχνική υποστήριξη για την διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς [...] αναπτύσσει εκπαιδευτικά προγράμματα και να διδάσκει [...] διαδίδει πληροφορία που αποκτήθηκε από την εξέταση, την εφαρμογή των

¹ (σ.σ.) Αποκλειστικά για λόγους απλούστευσης του κειμένου, παραθέτουμε μόνο το αρσενικό γένος, παρότι θεωρούμε προτιμότερη την παράθεση αρσενικού και θηλυκού γένους. Επίσης, επιλέξαμε την απόδοση του όρου «Conservator-Restorer» ως «Συντηρητής», έναντι του «Συντηρητής Αρχαιοτήτων και Έργων Τεχνης», όπως αποδίδεται η ειδικότητα στην Ελλάδα, για λόγους συντομίας.

² <http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html>

εργασιών συντήρησης (treatment), ή την έρευνα [...] να προωθεί τη βαθύτερη κατανόηση του πεδίου της συντήρησης-αποκατάστασης».

Αναφορικά με τον ρόλο του συντηρητή στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς δηλώνεται απερίφραστα ότι

«Ο συντηρητής έχει ευθύνη όχι μόνο απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά καθαυτή, αλλά επίσης απέναντι στον κάτοχο ή νόμιμο κύριο, τον δημιουργό, το κοινό και τις επόμενες γενιές. Οι ακόλουθοι όροι υπηρετούν τη διαφύλαξη του συνόλου της πολιτιστικής κληρονομιάς ανεξάρτητα από τον ιδιοκτήτη, την παλαιότητα, το βαθμό πληρότητας ή την αξία».

Τέλος, στον ορισμό του επαγγέλματος, αναφέρεται ότι ο συντηρητής

«...συμβάλλει στην αντίληψη, εκτίμηση και κατανόηση της πολιτιστικής κληρονομιάς λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο του περιβάλλοντος, τη σημασία και τα φυσικά χαρακτηριστικά».

Η δομή της εργασίας

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις έννοιες της μουσειακής εμπειρίας (μέσα από την εξέλιξη του μουσείου) και της συντήρησης, στον ιστορικό χαρακτήρα τους και τις επιμέρους κοινωνικές επιταγές που διέπουν τα δύο πεδία. Επιχειρείται μια ανασκόπηση της στροφής τους προς το κοινό, και η ανίχνευση των παραγόντων που υπήρξαν καθοριστικοί για τη στροφή αυτή (η χρήση του μάρκετινγκ και της επικοινωνίας, ο εκπαιδευτικός και ψυχαγωγικός ρόλος του μουσείου, οι διεθνείς οργανισμοί και η δράση τους, οι προσπάθειες συγκρότησης του επαγγελματικού κλάδου των συντηρητών, αναφορά στις μουσειακές σπουδές, στη δημιουργία νέων μουσείων, στην άρση των αποκλεισμών και στην οικονομική κρίση) με αναφορά στη δημιουργία του σχετικού θεωρητικού, θεσμικού και νομικού πλαισίου που έρχεται να εδραιώσει τα νέα δεδομένα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διερευνάται η βιβλιογραφική αποτύπωση των εγχειρημάτων ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία, στον δυτικό κόσμο. Καταγράφεται επίσης και σχολιάζεται μια πρώτη αξιολόγηση-κατηγοριοποίηση των εγχειρημάτων αυτών με κριτήρια στόχων και των χρησιμοποιούμενων μέσων. Τέλος, παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα της πρόσφατης δραστηριότητας.

Στο τρίτο κεφάλαιο εισάγεται η ελληνική περίπτωση. Γίνεται αναφορά στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού πολιτιστικού τοπίου ως προς τα μουσεία και καταγράφονται διαφορετικά εγχειρήματα στο πεδίο ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, για να αναδείξουμε τη σύνθεση των διαφορετικών οπτικών σ' ένα πεδίο διεπιστημονικό, παραθέτουμε, οργανωμένο σε θεματικές ενότητες, υλικό από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε με επαγγελματίες διαφορετικών ειδικοτήτων οι οποίοι συμμετέχουν στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση προγραμμάτων συντήρησης για το κοινό.

Στο πέμπτο κεφάλαιο επιχειρείται η αποτίμηση και η σύνδεση των αποτελεσμάτων για την ελληνική περίπτωση με το θεωρητικό πλαίσιο που αποτυπώθηκε στο πρώτο κεφάλαιο.

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μια εισήγηση που αφορά την ελληνική περίπτωση, με γνώμονα τον διαδραστικό, ποιοτικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα αντίστοιχων εγχειρημάτων για το σύνολο των εμπλεκόμενων μερών.

Πρώτο κεφάλαιο - Το θεωρητικό πλαίσιο

Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή της εργασίας, η ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία είναι φαινόμενο πολυπαραγοντικό. Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τους παράγοντες που συντέλεσαν στη σύμπραξη μουσείου και συντήρησης. Προτού ξεκινήσουμε, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι παράγοντες αυτοί διαπλέκονται σε μεγάλο βαθμό και αλληλεπιδρούν, με αποτέλεσμα να είναι συχνά δύσκολο να αποφανθούμε σχετικά με τη χρονική και την αιτιακή αλληλουχία των εξελίξεων στα διάφορα πεδία.

Στο άρθρο της για την συντήρηση και τον νέο ρόλο του μουσείου, η Μαρία Γραμματικού (Grammatikou 2013: 45), εστιάζει σε ορισμένες τάσεις που κρίνει καθοριστικές για την ανάδυση προγραμμάτων συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό των μουσείων. Αναφέρεται στην υιοθέτηση από τα μουσεία πολιτικών μάρκετινγκ για να προσελκύσουν το κοινό και να βελτιώσουν το προφίλ τους, η οποία όμως με το να αποσπά πόρους για την υλοποίηση των στόχων αυτών διακυβεύει ενίοτε τη διατήρηση των συλλογών καθεαυτή. Έτσι η ανάπτυξη προγραμμάτων συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό των μουσείων λειτουργεί συγχρόνως ως μοχλός άντλησης πόρων για την διατήρηση των συλλογών και για την εξυπηρέτηση του νέου ρόλου των μουσείων που συνδέεται με την αλληλεπίδραση με το κοινό (ICOM 2006). Συνολικά, αναδεικνύει την υπευθυνότητα (accountability) του μουσείου απέναντι σε όλους τους συμμετόχους (stakeholders), δηλαδή το κοινό, τους δωρητές, την κυβέρνηση, και το προσωπικό του.

Παραθέσαμε την παραπάνω συλλογιστική, για να καταδείξουμε πώς διαπλέκονται παράγοντες όπως η πολιτιστική πολιτική, το θεσμικό πλαίσιο, τα οικονομικά δεδομένα και οι κοινωνικές αλλαγές στην καταγραφή του φαινομένου που θα εξετάσουμε. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, μπορούμε με ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι η ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή

εμπειρία συνδέεται άμεσα με την εξωστρέφεια που εκδηλώνεται κατά τις τελευταίες δεκαετίες τόσο από το μουσείο όσο και από τη συντήρηση. Με αφετηρία τη διαπίστωση αυτή και αποφεύγοντας, κατά το δυνατό, τις παλινωδίες, θα ακολουθήσουμε τις παράλληλες πορείες του μουσείου και της συντήρησης, αναλύοντας διαδοχικά: την εξέλιξη του μουσείου μέσα από τους παράγοντες που τη σηματοδότησαν, το θεσμικό και το νομικό πλαίσιο που διέπει τα δύο πεδία και, τέλος, την εξέλιξη της συντήρησης με αναφορά στους παράγοντες που την απέτρεπαν και σ' εκείνους που, τελικά, την επέβαλαν.

Από τις συλλογές στο κοινό - Μάρκετινγκ και Επικοινωνία

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας τους, «τα μουσεία υπερασπίστηκαν τις αξίες της μελέτης, της έρευνας και της συλλογής σε *βάρος* των αναγκών των επισκεπτών τους» σημειώνει η Eilean Hooper-Greenhill ξεδιπλώνοντας το νήμα της εξέλιξης του μουσείου (Hooper-Greenhill 1994α: 1). Η εξωστρέφεια που χαρακτηρίζει το μουσείο σήμερα, η στροφή από την διατήρηση και τη συντήρηση των συλλογών στην παροχή υπηρεσιών προς το κοινό είναι αποτέλεσμα των αλλαγών του τέλους του 20ού αιώνα (McLean 1995: 601), που για ορισμένους μελετητές συμπίπτει με τις δύο τελευταίες (Hooper-Greenhill 1994α: 1) και για άλλους με τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα (Zola 1997: 312 και Cannon-Brooks 2001: 129).

Αναφερόμενη στην βρετανική επικράτεια, αλλά αποτυπώνοντας, εν πολλοίς, μια τάση που επηρέασε τα μουσεία διεθνώς, η Hooper-Greenhill διαπιστώνει ότι

«Στα τέλη της δεκαετίας του '80 και στις αρχές της δεκαετίας του '90 η εισαγωγή των μεθόδων μάρκετινγκ στα μουσεία συνέπεσε με την άνοδο στην ηγεσία των μουσείων νεότερου προσωπικού που συχνά διέθετε ισχυρές απόψεις για το ότι τα μουσεία θα έπρεπε να είναι πιο ανοιχτά και πιο δημοκρατικά. Αυτές οι δύο δυνάμεις εστίασαν στο κοινό και στις ανάγκες του, πράγμα που οδήγησε να ανοίξει η συζήτηση του πώς *ένιωθαν* οι άνθρωποι για τα μουσεία, για πρώτη φορά (Hooper-Greenhill 1994β: 11).

Βέβαια, το μάρκετινγκ και οι τεχνικές που αξιοποιεί δεν έγιναν εύκολα αποδεκτά από τους μουσειολόγους (Yorke και Jones 1984: 90) και το σύνολο της μουσειακής κοινότητας, τουλάχιστον ως τα μέσα της δεκαετίας του 1990 (Addison 1993: 4). Ωστόσο, το νέο περιβάλλον που διαμορφώθηκε για τα μουσεία κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα φαίνεται ότι ώθησε στην εκούσια ή την ακούσια αξιοποίηση των τεχνικών του μάρκετινγκ για την βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης. Σημειώνουμε παρενθετικά ότι, τουλάχιστον στο Ηνωμένο Βασίλειο, η προοδευτική αυτή δεκτικότητα συνδέεται από ορισμένους μελετητές και με δεδομένα οικονομικά και, πιο συγκεκριμένα, με την οικονομική ύφεση των αρχών της δεκαετίας του 1990 (βλ. για παράδειγμα Runyard 1994: 5). Όπως σημειώνει η Fiona Mc Lean σε άρθρο της για την ενσωμάτωση της φιλοσοφίας του μάρκετινγκ στα μουσεία

«Όλο και περισσότερο υποχρεώνονται (τα μουσεία) ή ενθαρρύνονται να παράγουν το δικό τους εισόδημα και να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του κοινού. Παρότι ορισμένα μουσεία δεν το αναγνωρίζουν συνειδητά, καλούνται να αναπτύξουν προσανατολισμό που συνδέεται με το μάρκετινγκ» (McLean 1995: 601)

Σε κάθε περίπτωση, η στροφή προς το μάρκετινγκ έθεσε στο κέντρο του ενδιαφέροντος το κοινό, ενώ σηματοδότησε, επίσης, τη μετάβαση από το *κοινό* (public) ως αδιαφοροποίητη μάζα, στους *επισκέπτες που συμμετέχουν ενεργά* (empowered visitors) στη λειτουργία του μουσείου (Βλάχου 2010: 61) ή αλλιώς στο *ενεργό κοινό* (active public) (Hooper-Greenhill 1994β: 4).

Για να προσεγγίσει και να μελετήσει το ενεργό κοινό, το μουσείο αξιοποίησε συστηματικά τη μαζική επικοινωνία. Κατά την εξέλιξη της θεωρίας της μαζικής επικοινωνίας έγινε σύντομα αντιληπτό ότι το κοινό

«...διαθέτει τα δικά του ενδιαφέροντα, και είναι σε θέση να αρνηθεί την επικοινωνία αν δεν την επιθυμεί. Η γνήσια επικοινωνία είναι μια αμοιβαία διαδικασία. Αντιλαμβανόμαστε πλέον ότι το κοινό [...] αποτελείται από πολλά επιμέρους άτομα

που είναι δυνατό να ομαδοποιηθούν σε συγκεκριμένες ομάδες με συγκεκριμένες ανάγκες». (Hooper-Greenhill 1994β: 4)

Πρόκειται για την έννοια των *ομάδων στόχευσης* (target groups), βασικού εργαλείου του μάρκετινγκ που χρησιμοποιήθηκε για τη μελέτη του κοινού (Hooper-Greenhill 1994β: 11). Η εξακρίβωση των αναγκών του κοινού και η μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι ανάγκες αυτές είναι δυνατό να εξυπηρετηθούν με τους υπάρχοντες πόρους ή να ληφθούν υπόψη στον σχεδιασμό μελλοντικών δράσεων του μουσείου οδήγησε στην υιοθέτηση μιας φιλοσοφίας εστιασμένης στον «πελάτη» (client centered) στην οποία

«οι χρήστες συμμετέχουν τόσο στον προσδιορισμό των αναγκών, όσο και στην αξιολόγηση της προσφοράς του οργανισμού» (Yorke και Jones 1984: 90)

Εξετάζοντας τον επισκέπτη μέσα από το νέο αυτό πρίσμα, το μουσείο αποδύθηκε σε μια προσπάθεια προσδιορισμού του προφίλ του: ποιοι είναι οι επισκέπτες ενός μουσείου, πώς καθρεφτίζουν τα πληθυσμιακά μοτίβα σε μια ορισμένη γεωγραφική περιοχή, πώς σχετίζονται με την τουριστική κινητικότητα κ.ο.κ. (Hooper-Greenhill 1994β: 10). Όμως, το μουσείο δεν αρκείται πλέον στο να μελετήσει το ήδη υπάρχον κοινό του, ανιχνεύοντας τους λόγους για τους οποίους επισκέπτονται οι άνθρωποι τα μουσεία, αλλά ενδιαφέρεται να διερευνήσει επίσης το γιατί δεν τα επισκέπτονται (Hood 1983: 50-57 και Hooper-Greenhill 1994β: 58, 59). Σχετικά με την προσπάθεια προσέγγισης των μη επισκεπτών, η Hooper-Greenhill αναφέρει

«Με αυξανόμενο επαγγελματικό ενδιαφέρον για τον εκδημοκρατισμό και την προσβασιμότητα, έγινε ξεκάθαρο ότι μιλώντας στους επισκέπτες δεν θα μπορέσουμε να καταλάβουμε τι κρατάει τους μη επισκέπτες μακριά από το μουσείο. Ο μόνος τρόπος για να το ανακαλύψουμε αυτό είναι να τους βρούμε και να τους ρωτήσουμε» (Hooper-Greenhill, 1994β: 52).

Παράλληλα, η θεώρηση ότι τα μουσεία προσφέρουν υπηρεσία στο κοινό (public service) δημιούργησε την ανάγκη ελέγχου της παρεχόμενης υπηρεσίας από το ίδιο το μουσείο. «Πώς χρησιμοποιούνται τα μουσεία; Ποια τμήματα του κοινού επωφελούνται από τα μουσεία και ποια όχι;» (Hooper-Greenhill 1994β: 47), είναι μερικά από τα ερωτήματα που έθεσε το μουσείο στον εαυτό του, σε μια ενδοσκόπηση η οποία όμως έστρεψε το βλέμμα προς τα έξω, προς την κοινωνία.

Η τάση για έρευνα και για αξιολόγηση που εισήγαγαν το μάρκετινγκ και η επικοινωνία επέτρεψε στο μουσείο να γνωρίσει καλύτερα τον εαυτό του, τους πόρους και τις δυνατότητές του, αλλά και το κοινό. Από μια θέση περισσότερο κριτική και εποικοδομητική, επεξεργάστηκε τον νέο του ρόλο.

Ο διττός ρόλος του μουσείου - Εκπαίδευση και ψυχαγωγία

Ο εκπαιδευτικός ρόλος υπήρξε ένα από τα καταστατικά στοιχεία του κλασικού μουσείου. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο παρουσιαζόταν το μουσείο, «ως ένας μικρόκοσμος που αναπαράγει ευσύνοπτα την αλήθεια του μακρόκοσμου [...] αποσιωπώντας την επιλεκτικότητα των συλλογών του, την αυθαιρεσία των ταξινομήσεών του και τον μεσολαβητικό ρόλο των εκθεσιακών πρακτικών του» (Πασχαλίδης 2001: 212), απηχούσε ένα ύφος διδακτικό, που καλλιέργησε τον πολιτιστικό ελιτισμό, μια παιδαγωγική του μονολόγου (Πασχαλίδης 2001: 219, 220). Επιπλέον, το εκπαιδευτικό περιεχόμενο δεν προσφερόταν με τρόπο συστηματικό, καθώς δεν υπήρχε ακόμη ειδικευμένο προσωπικό, η εκπαιδευτική λειτουργία επιτελούνταν με μη οργανωμένο, συχνά ανεπαρκή τρόπο (Hein 2012: 473), και η μάθηση αποτελούσε μια διαδικασία θεωρητικά αυτοεκπληρούμενη με την παρατήρηση των εκθεμάτων.

Οι εξελίξεις στην εκπαιδευτική θεωρία και πράξη που έλαβαν χώρα κατά τον 20ό αιώνα άλλαξαν οριστικά το εκπαιδευτικό πρόσωπο του μουσείου. Όπως αναφέρει ο George Hein, σε άρθρο του για τη μουσειακή εκπαίδευση

«Η αναγνώριση της εκπαίδευσης ως εξειδικευμένης λειτουργίας των μουσείων [...] εμφανίστηκε παράλληλα με τη σύγχρονη θεωρία της ανθρώπινης ανάπτυξης, την καθιέρωση των κοινωνικών επιστημών ως ακαδημαϊκών αντικειμένων, την εδραίωση του σύγχρονου κρατικού σχολείου και την απόρριψη του κλασικού προγράμματος μαθημάτων» (Hein 2012: 473).

Οι μεταβολές που καταγράφει ο Hein συναντήθηκαν με την εξωστρέφεια του μουσείου, όπως την αναπτύξαμε στην προηγούμενη ενότητα και οδήγησαν σε μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση του εκπαιδευτικού του ρόλου μέσα από τη μελέτη του κοινού. Η Eilean Hooper-Grennhill σημειώνει σχετικά

«...είναι ανάγκη να μάθουμε περισσότερα για τους τρόπους μάθησης, για το πώς ανταποκρίνονται και μαθαίνουν οι άνθρωποι σε διαφορετικές ηλικίες, για το πώς επεξεργάζονται τις πληροφορίες, τι τους ενδιαφέρει, και ποιοι κοινωνικοί, πολιτισμικοί, ή πολιτικοί παράγοντες μπορούν να βοηθήσουν ή να εμποδίσουν τη μάθηση. Με άλλα λόγια, η ψυχολογία και η κοινωνιολογία της μάθησης αποκτούν τεράστια σημασία» (Hooper Greenhill 1994β: 5)

Έτσι, στα τέλη του 20ού αιώνα, το μουσείο υιοθέτησε μια προσέγγιση ως προς την εκπαιδευτική του αποστολή, η οποία είναι προϊόν της «μελέτης των επισκεπτών» (visitor studies) (Hooper-Greenhill 2012: 502), αλλά και της εξέλιξης των ποικίλων θεωριών για τη μάθηση (Witcomb 2012: 492-498 και Hooper-Greenhill 2009: 47-49). Ο νέος ρόλος του μουσείου είναι εκπαιδευτικός (university of the people), αλλά και ψυχαγωγικός (leisure industry): αφιερώνεται εν μέρει στην απόλαυση και τον καταναλωτισμό, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το εκπαιδευτικό δυναμικό των μουσειακών συλλογών (Hooper Greenhill 1994α: 2).

Αυτό το κράμα εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας που χρησιμοποιεί το μουσείο για να επιτελέσει τη νέα του αποστολή απηχεί μια πολύπλευρη, επιστημονική

προσέγγιση που πασχίζει να ενσωματώσει τις σύγχρονες επιταγές, αφήνοντας πίσω τη μονολιθικότητα του παρελθόντος και την παθητική μάθηση για χάρη της ενεργητικής (Hein 2012: 476). Η μονοσήμαντη μετάδοση του νοήματος εγκαταλείπεται, δίνεται έμφαση στην προσωπικότητα και στα βιώματα που ο επισκέπτης φέρνει μαζί του (Hooper-Grennhill 1994β) και προκρίνεται «η δημιουργία προσωπικών νοημάτων και συσχετισμών [...] Η πολυσημία και η ποικιλομορφία είναι ο κανόνας» (Καλεσοπούλου 2011: 12).

Το μουσείο επενδύει στην αυτόβουλη μάθηση (free-choice learning), τη μάθηση που τα άτομα επιδιώκουν με την ελεύθερη επιλογή τους, έναντι εκείνης που τους επιβάλλεται (Falk, Dierking και Adams 2012: 465). Εμπλουτίζοντας το εκπαιδευτικό περιεχόμενο με τη διάδραση, το στοιχείο της ανακάλυψης και το απτικό κομμάτι της μουσειακής εμπειρίας (hands on) (Hodge και D' Souza 1994: 42), το μουσείο επιτελεί με τον καλύτερο τρόπο τον διπλό εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό του ρόλο.

Άλλοι παράγοντες

Θεωρούμε ότι η στροφή προς το κοινό, με όλα τα κοινωνικά και οικονομικά συμφραζόμενα, και η βαρύνουσα σημασία που αποδόθηκε στον εκπαιδευτικό ρόλο του μουσείου αποτέλεσαν βασικούς καταλύτες στην αξιοποίηση της συντήρησης από το μουσείο ως μέρους της εμπειρίας του επισκέπτη. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές ακόμη παράμετροι που συντέλεσαν σε ή αξιοποιήθηκαν από τη συνάντηση συντήρησης και μουσειακής εμπειρίας. Θα αναφέρουμε εδώ επιγραμματικά ορισμένες από αυτές.

1. Η καθιέρωση των μουσειακών σπουδών ως ακαδημαϊκού πεδίου είχε πολύ σημαντικές συνέπειες για την πολιτική και τις πρακτικές που εφαρμόζουν τα μουσεία (MacDonald 2012: 37-38). Προέταξε τη συστηματική και με επιστημονικά μέσα προσέγγιση της έννοιας του μουσείου, του περιεχομένου και των στόχων του. Εξέτασε το νόημα των εκθεμάτων ως εξαρτώμενο από τα εκάστοτε συμφραζόμενα, συμμετείχε στη συζήτηση για την «πολιτική της

ταυτότητας» (MacDonald 2012: 29, 31), αξιοποίησε την έρευνα από άλλα γνωστικά πεδία, εγκολπώθηκε κριτήρια εμπορικά και ψυχαγωγικά. Συνολικά, καλλιέργησε σε μεγάλο βαθμό την διεπιστημονικότητα στο περιβάλλον του μουσείου (Kavanagh 1999: 39), στοιχείο που αποτέλεσε προϋπόθεση για την ανάπτυξη προγραμμάτων δημόσιας συντήρησης, στο πλαίσιο της μουσειακής εμπειρίας.

2. Η δημιουργία νέων τύπων μουσείου, που μπορεί να συνδεθεί με το πέρασμα κατά τη δεκαετία του '70 από την έννοια του πολιτιστικού αγαθού (cultural good) σ' εκείνη της πολιτιστικής κληρονομιάς (cultural heritage) (Πασχαλίδης 2001: 216, 217), άλλαξε δραστικά το μουσειακό τοπίο, συντελώντας αποφασιστικά στην αποαστικοποίησή του, στην ενεργό συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων (community centered museum) και στην εξομάλυνση δύσκολων σχέσεων μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων. Αναφερόμαστε, συγκεκριμένα, στη λειτουργία του οικομουσείου (ecomuseum) και του μουσείου ως «ζώνης επαφής» (contact zone). Οι δύο αυτοί τύποι μουσείων οδήγησαν σε έναν αναπροσανατολισμό, τόσο ως προς το περιεχόμενο του όρου «πολιτιστικό αγαθό» που απεκδύεται το χαρακτήρα της «υψηλής τέχνης» (Πασχαλίδης 2001: 216), όσο και ως προς τους κοινωνούς του μουσείου, επιχειρώντας να ανατρέψουν τις στρεβλώσεις που υπήρξαν συνέπειες του υδροκεφαλισμού των πόλεων (Πασχαλίδης 2001: 216-217) και της αποικιοκρατίας αντίστοιχα (Μούλιου και Μπούνια, 1999α: 58)³. Συνολικά, στα μουσεία αυτά, όπου η σχέση με τον επισκέπτη έχει χαρακτήρα λιγότερο απρόσωπο, αναπτύσσεται ποικίλη και πλούσια δραστηριότητα σε προγράμματα συντήρησης για το κοινό.

3. Η άρση των αποκλεισμών που χαρακτήριζαν το μουσείο σε πολλές του εκφράσεις (Merriman 1999: 43-44 και Μουσούρη 1999: 65) αποτελεί κατάκτηση, μεταξύ άλλων, των κοινωνικών αγώνων στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και αποτελεί σημαντικό παράγοντα εκδημοκρατισμού του. Αν και

³ <http://www.archaeology.wiki/blog/2015/05/11/museums-museology-modern-society-new-challenges-new-relationships-part-7/>

θεωρητικά υπήρξε «ανοιχτό σε όλους», το μουσείο υπέβαλλε πολλαπλούς αποκλεισμούς με βάση την κοινωνική τάξη (Bourdieu και Darbel 1969), το φύλο, τη φυλή (The Commission 2000: 159), τις σεξουαλικές προτιμήσεις (Vanegas 2002: 105, 106), τη σωματική αναπηρία (Delin 2002: 86, 86) κ.ο.κ. Η έμφαση στην κοινωνική χρήση του μουσείου (Hooper-Greenhill 1994a: 2), που υπογραμμίζει το δικαίωμα όλων στην πολιτιστική κληρονομιά, βρίσκεται σε απόλυτη σύμπτωση με το δημοκρατικό πνεύμα που διέπει την μύηση των επισκεπτών των μουσείων στα μυστικά της συντήρησης, όπως θα τεκμηριώσουμε στη συνέχεια μέσα από τα κείμενα που ορίζουν σύγχρονο το θεσμικό και νομικό πλαίσιο για την πολιτιστική κληρονομιά.

4. Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, τα αποτελέσματα της οποίας βιώνουμε ακόμη στις μέρες μας, άλλαξε άρδην τις ισορροπίες και τα οικονομικά μεγέθη, επηρεάζοντας δραματικά τον τομέα του πολιτισμού. Ενδεικτικά, παραπέμπουμε στην έκθεση για τις επιπτώσεις της κρίσης στον πολιτισμό, η οποία παρουσιάστηκε το 2010 στο πλαίσιο συνδιάσκεψης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τον Πολιτισμό⁴. Στην έκθεση καταγράφονται οι σημαντικές περικοπές στις δαπάνες για τα μουσεία, ενώ γίνεται ιδιαίτερη μνεία για τις επιπτώσεις στη χώρα μας (Inkei 2010: 9, 13-15). Συνολικά, η δραματική μείωση των δαπανών για τα μουσεία τα υποχρέωσε να αξιοποιήσουν στο έπακρο το διαθέσιμο δυναμικό σε ανθρώπινους και άλλους πόρους, για τη δημιουργία προγραμμάτων, αλλά και για την άντληση οικονομικού οφέλους και δημοσιότητας. Όπως θα διαπιστώσουμε στην επόμενη ενότητα, τα προγράμματα συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό υπηρέτησαν και υπηρετούν άριστα τις νέες ανάγκες των μουσείων.

⁴ https://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cwe/Effects_Inkei_EN.pdf

Θεσμικό και Νομικό πλαίσιο - Διεθνείς οργανισμοί και ΕΕ

Θα εξετάσουμε το θεσμικό και νομικό πλαίσιο που διέπει τα δύο πεδία, το μουσείο και τη συντήρηση, από κοινού. Ο προφανής λόγος γι' αυτήν την επιλογή έγκειται στη διαπίστωση ότι συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό σε έννοιες κομβικές. Αναφέρουμε, ενδεικτικά, τη διαφύλαξη και την προαγωγή της πολιτιστικής κληρονομιάς, την κοινωνική αποστολή, τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα.

Εξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση και στην εδραίωση του θεσμικού και νομικού πλαισίου για την προστασία και ανάδειξη της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς διαδραματίζουν οργανισμοί διεθνούς εμβέλειας, όπως το ICOM, η UNESCO (Εκπαιδευτικός, Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών), το ICCROM (Διεθνές Κέντρο για την Μελέτη της Διατήρησης και της Ανασύλωσης των Πολιτιστικών Αγαθών), οι οποίοι αναπτύσσουν πολύπλευρη δράση και συνεργασία. Με τις επιμέρους επιτροπές και τα παραρτήματα που διαθέτουν, στοχευμένα σε διάφορους τομείς όπως τα μνημεία (ICOMOS), η συντήρηση (ICOM CC), η μουσειολογία (ICOFOM), δημιουργούν ένα διεθνές πλέγμα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά, επίσης, και ανάπτυξης και διάχυσης της επιστημονικής γνώσης. Θα σταχυολογήσουμε εδώ άρθρα από τον κώδικα ηθικής του ICOM για τα μουσεία και θα κάνουμε μια αναφορά στην επιτροπή για τη συντήρηση (ICOM-CC).

Για τη συγκρότηση του επαγγελματικού κλάδου των συντηρητών, καθοριστική υπήρξε η συνεισφορά της ECCO, του ευρωπαϊκού επαγγελματικού φορέα για τους συντηρητές (αναφορά στην Εισαγωγή). Σημειώνουμε μάλιστα ότι, πολύ πρόσφατα, η ECCO και το ICCROM υπέγραψαν Μνημόνιο Συνεργασίας, ως επισφράγιση της πρόθεσής τους για στενότερη συνεργασία⁵. Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στον Κώδικα Ηθικής της ECCO για τον Συντηρητή, και θα

⁵ <http://www.ecco-eu.org/news/index.php>

παρουσιάσουμε επίσης επιλεγμένα άρθρα από τον Κώδικας Δεοντολογίας Επαγγέλματος Συντηρητή που ισχύει στη χώρα μας.

Τέλος, σημαντική είναι η δραστηριότητα που επιδεικνύεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Από την σχετική με την πολιτιστική κληρονομιά νομοθεσία επιλέξαμε να αναφερθούμε στη σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς για την κοινωνία (σύμβαση του Φάρο, 2005), και στην πρόσφατη ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2014) για την ενιαία προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη.

Επισημαίνουμε ότι τα κείμενα τα οποία παρουσιάζουμε στο κεφάλαιο αυτό δεν είναι δεσμευτικά από νομικής άποψης. Ωστόσο, το γεγονός ότι αποτελούν έκφραση των διεργασιών σε ευρωπαϊκό ή και διεθνές επίπεδο, σε συνδυασμό με το στοιχείο ότι διέπονται από ένα σχεδόν ενιαίο πνεύμα ως προς την αντίληψη του ρόλου της κοινωνίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, δίνουν τον τόνο των εξελίξεων στο πεδίο που εξετάζουμε.

ICOM

Το ICOM, το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ιδρ. 1946) είναι ο διεθνής οργανισμός των μουσείων και των επαγγελματιών που συνδέονται με αυτά. Πεδίο δραστηριοποίησης του ICOM είναι η συντήρηση, συνέχιση και διάδοση στην κοινωνία της παγκόσμιας φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, του παρόντος και του μέλλοντος, υλικής και άυλης. Μεταξύ άλλων, το ICOM στοχεύει στη διάχυση της γνώσης και στην πληροφόρηση του κοινού για τα μουσεία⁶. Ο οργανισμός έχει συγκροτήσει 30 επιτροπές με ειδικό αντικείμενο (συντήρηση, περιφερειακά μουσεία, εκπαίδευση κ.α.), καθιέρωσε την 18η Μαΐου ως Διεθνή Ημέρα Μουσείων, ενώ σημαντική είναι και η εκδοτική του δραστηριότητα. Για τις ανάγκες της εργασίας θα αναφερθούμε μόνο στον κώδικα ηθικής για τα μουσεία.

⁶ https://www.icom-cc.org/44/about-icom-cc/about-icom/#.VSuM_boZT-Y

Ο κώδικας ηθικής του ICOM για τα μουσεία⁷, που υιοθετήθηκε ομόφωνα από την 15η Γενική συνέλευση του ICOM στο Μπουένος Άιρες το 1986 (τελευταία αναθεώρηση από την 21η Γενική συνέλευση στη Σεούλ το 2004), εκφράζει μια σειρά από αρχές που υποστηρίζονται από κατευθυντήριες γραμμές για την επιθυμητή επαγγελματική πρακτική. Παραθέτουμε εδώ τις αρχές εκείνες που συνδέονται με το αντικείμενο της έρευνάς μας:

1. «Τα μουσεία διατηρούν, ερμηνεύουν και προάγουν την φυσική και πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας. Αρχή: Τα μουσεία είναι υπεύθυνα για την υλική και άυλη φυσική και πολιτισμική κληρονομιά. Τα διοικητικά όργανα [...] έχουν κύρια ευθύνη να προστατεύουν και να προάγουν την κληρονομιά αυτή, καθώς και τους ανθρώπινους, φυσικούς και οικονομικούς πόρους που είναι διαθέσιμοι για τον σκοπό αυτό»

Οικονομικοί πόροι: 1.9 Χρηματοδότηση: «Το διοικητικό σώμα οφείλει να διασφαλίζει ότι υπάρχουν ικανοί οικονομικοί πόροι για να πραγματοποιούνται και να αναπτύσσονται οι δραστηριότητες του μουσείου»

3. «Τα μουσεία διαθέτουν την πρωτογενή πληροφορία για την εδραίωση και την προαγωγή της γνώσης. Αρχή: Τα μουσεία έχουν ιδιαίτερη ευθύνη προς όλους για την φροντίδα, προσβασιμότητα και ερμηνεία της πρωτογενούς πληροφορίας που είναι συγκεντρωμένη και διατηρείται στις συλλογές τους» [...] 3.2 Διαθεσιμότητα των Συλλογών: «Τα μουσεία έχουν ιδιαίτερη ευθύνη να καθιστούν τις συλλογές και κάθε συναφή πληροφορία διαθέσιμη κατά το δυνατόν ελεύθερα»

4. «Τα μουσεία παρέχουν ευκαιρίες για την εκτίμηση της αξίας, την κατανόηση και τη διαχείριση της φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς. Αρχή: Τα μουσεία διαθέτουν σημαντικό καθήκον να αναπτύξουν τον εκπαιδευτικό τους ρόλο και να προσελκύσουν ευρύτερο κοινό από την κοινότητα, την περιοχή ή την ομάδα που

⁷ http://archives.icom.museum/code2006_eng.pdf

υπηρετούν. Η αλληλεπίδραση με τη συστατική κοινότητα και η προαγωγή της κληρονομιάς της είναι εγγενές μέρος του εκπαιδευτικού ρόλου του μουσείου»

6. «Τα μουσεία συνεργάζονται στενά με τις κοινότητες από τις οποίες προέρχονται οι συλλογές τους καθώς και με εκείνες που υπηρετούν. Αρχή: Οι συλλογές των μουσείων αντανakλούν την πολιτισμική και φυσική κληρονομιά των κοινοτήτων από τις οποίες προήλθαν. Ως τέτοιες, διαθέτουν έναν χαρακτήρα πέρα από αυτόν της κοινής περιουσίας, ο οποίος ενδέχεται να περιλαμβάνει ισχυρούς δεσμούς με την εθνική, τοπική, θρησκευτική ή πολιτική ταυτότητα. Είναι συνεπώς σημαντικό η πολιτική του μουσείου να λαμβάνει υπόψη της τη συνθήκη αυτή»

6.8 Υποστήριξη Οργανώσεων στο πλαίσιο της Κοινότητας: «Τα μουσεία οφείλουν να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την υποστήριξη της κοινότητας (π.χ. Φίλοι του Μουσείου και άλλοι υποστηρικτικοί οργανισμοί), να αναγνωρίσουν τη συμμετοχή της και να προάγουν αρμονική σχέση ανάμεσα στην κοινότητα και το προσωπικό του μουσείου».

Σημειώνουμε ότι, σύμφωνα με τον κώδικα ηθικής του ICOM, το μουσείο οφείλει να διαχειρίζεται αποτελεσματικά τους ανθρώπινους, φυσικούς και οικονομικούς πόρους για την εξυπηρέτηση των στόχων του, να προάγει τη γνώση, να διαχέει την πρωτογενή πληροφορία που έχει στην κατοχή του και να συνεργάζεται αρμονικά με τις κοινότητες από τις οποίες προέρχονται οι συλλογές του.

Το ICOM διαθέτει μεταξύ άλλων Επιτροπή Συντήρησης, την ICOM CC (ιδρ. 1967), η δημιουργία της οποίας συνέβαλε σημαντικά στην προσέγγιση και την ώσμωση των μουσείων με τη συντήρηση. Οφείλουμε ωστόσο να επισημάνουμε, ότι ο ορισμός του επαγγέλματος του Συντηρητή από την ICOM CC⁸ (Κοπεγχάγη, 1984), περιορίζεται στο περίγραμμα του επαγγέλματος του συντηρητή και της

⁸ <http://www.icom-cc.org/47/about-icom-cc/definition-of-profession/#.VVfIXusZS8o>

εκπαίδευσης που απαιτεί. Δεν κάνει καμία αναφορά στον κοινωνικό του ρόλο, αλλά ούτε και στην υποχρέωσή του να συμβάλλει στην κατανόηση του έργου του από το κοινωνικό σύνολο.

ECCO

Η ECCO, η Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Οργανώσεων των Συντηρητών, ιδρύθηκε μόλις το 1991. Το πρώτο κείμενο που υιοθέτησε ήταν ο ορισμός του επαγγέλματος του Συντηρητή από το ICOM-CC, στον οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως. Χρειάστηκε να περάσουν 20 σχεδόν χρόνια ως την σύνταξη των επαγγελματικών κατευθυντήριων για τον Συντηρητή, οι οποίες περιλαμβάνουν και τον σχετικό Κώδικα Ηθικής. Στον Κώδικας Ηθικής για τον Συντηρητή⁹ ο οποίος υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση της ECCO στις Βρυξέλλες, (2003) αναφέρεται μεταξύ άλλων:

IV Υποχρεώσεις προς τους συναδέλφους και προς το επάγγελμα:

Άρθρο 23: «Ο Συντηρητής οφείλει να συνεισφέρει στην εξέλιξη του επαγγέλματος μοιραζόμενος την εμπειρία και την πληροφορία»

Άρθρο 24: «Ο Συντηρητής θα πασχίσει να προάγει τη βαθύτερη κατανόηση του επαγγέλματος και την αναγνώριση της συντήρησης-αποκατάστασης από τους άλλους επαγγελματίες και από το κοινό».

Στη χώρα μας, ο Κώδικας Δεοντολογίας Επαγγέλματος Συντηρητή Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης (ΦΕΚ Β' 382/2000) περιέχει τις αρχές, τις υποχρεώσεις και τη συμπεριφορά που πρέπει να ακολουθεί αυστηρώς κατά την άσκηση του επαγγέλματός του ο Συντηρητής Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης (Άρθρο 1). Από παραδρομή, ο κώδικας αφορούσε μόνο τους συντηρητές που δραστηριοποιούνται στον ιδιωτικό τομέα (Άρθρο 1), αλλά κατά την πρόσφατη διαβούλευση για την τροποποίηση του κώδικα προτάθηκε να διευρυνθεί για να συμπεριλάβει τους συντηρητές ανεξαρτήτως σχέσης εργασίας. Στον Κώδικα δίνεται έμφαση στην ευθύνη του συντηρητή για τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών απέναντι στο κοινωνικό σύνολο και τις μελλοντικές γενιές, αλλά και

⁹ <http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html>

στην υποχρέωσή του να προβάλλει και να προωθεί την κατανόηση της επιστήμης του στο κοινωνικό σύνολο. Μεταξύ άλλων αναφέρονται τα ακόλουθα:

Άρθρο 2: «Το επάγγελμα του Συντηρητή αρχαιοτήτων και έργων τέχνης είναι δραστηριότητα με χαρακτήρα δημοσίου συμφέροντος...»,

Άρθρο 3: «Ο Συντηρητής [...] έχει [...] και ηθική ευθύνη έναντι του κοινωνικού συνόλου και των μελλοντικών γενεών, γενικότερα, που είναι εξ ορισμού οι κατ' εξοχήν χρήστες των αγαθών της πολιτιστικής κληρονομιάς...»

Άρθρο 26: «Ο Συντηρητής πρέπει να συμβάλλει στην προαγωγή, την προβολή και την ανάδειξη της επιστήμης και του επαγγέλματος, παρέχοντας πληροφορίες, δημοσιεύοντας τα αποτελέσματα των εργασιών του και διαχέοντας τη γνώση και την εμπειρία του, η οποία αποτελεί τμήμα της κοινής πνευματικής κληρονομιάς που αποταμιεύτηκε σε διάστημα πολλών ετών...»,

Άρθρο 27: «Ο Συντηρητής πρέπει να περιβάλλει με ευρεία δημοσιότητα τους σκοπούς, την πρόοδο και τις επιτεύξεις του επαγγέλματος και να προωθεί την βαθύτερη κατανόηση και την ουσιαστικότερη γνώση της έννοιας της Συντήρησης και Αποκατάστασης των αρχαιοτήτων και των έργων τέχνης, μεταξύ άλλων επαγγελματών και γενικότερα του κοινωνικού συνόλου».

Η Σύμβαση-πλαίσιο του Φάρο

Από το ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο, επιλέξαμε να αναφερθούμε στη σύμβαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης που υπογράφηκε στο Φάρο¹⁰ (Πορτογαλία). Σημειώνουμε ότι η χώρα μας δεν συγκαταλέγεται στις χώρες μέλη που υπέγραψαν το κείμενο, και πως δεν το έχει κυρώσει. Η σύμβαση αφορά την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην κοινωνία και αναφέρει ότι:

¹⁰ http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/Faro2_en.asp

Εισαγωγή: «Τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης υπογράφουν ότι [...] αναγνωρίζουν στον καθένα το δικαίωμα να έρθει σε επαφή με την πολιτιστική κληρονομιά της επιλογής του [...] πεπεισμένα για την ανάγκη να εμπλέξουν το σύνολο της κοινωνίας στη διαρκή διαδικασία προσδιορισμού και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς»

Τμήμα I: Άρθρο 1 - Στόχοι της Σύμβασης: «Τα Μέρη της Σύμβασης συμφωνούν να: γ) δηλώσουν emphaticά ότι η συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και η αειφόρα χρήση της έχουν ως στόχο τους την ανθρώπινη εξέλιξη και την ποιότητα ζωής, δ) κάνουν τα απαραίτητα βήματα προκειμένου να εφαρμόσουν τους όρους της παρούσας Σύμβασης που αφορούν: [...] τη μεγαλύτερη σύμπραξη ικανοτήτων ανάμεσα στο κοινό, τους θεσμούς και τους σχετικούς ιδιωτικούς φορείς» [...] Άρθρο 5 - Νόμοι και πολιτικές της πολιτιστικής κληρονομιάς: «Τα Μέρη αναλαμβάνουν να: α) αναγνωρίζουν το δημόσιο συμφέρον που συνδέεται με στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς σύμφωνα με τη σημασία τους για την κοινωνία [...] δ) προάγουν ένα οικονομικό και κοινωνικό κλίμα το οποίο να υποστηρίζει την συμμετοχή σε δραστηριότητες για την πολιτιστική κληρονομιά»

Τμήμα II: Άρθρο 7 - Πολιτιστική κληρονομιά και διάλογος: «Τα Μέρη αναλαμβάνουν μέσα από τις δημόσιες αρχές και άλλα ικανά σώματα να: α) ενθαρρύνουν τον στοχασμό σχετικά με την ηθική και τις μεθόδους παρουσίασης της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και τον σεβασμό για την ποικιλομορφία των ερμηνειών [...] Άρθρο 9 - Αειφόρος χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς: «Για να διασφαλίσουν την αειφορία της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα Μέρη αναλαμβάνουν να: α) προάγουν τον σεβασμό στην ακεραιότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς διασφαλίζοντας ότι οι αποφάσεις για αλλαγή θα προϋποθέτουν την κατανόηση για τις εγγενείς πολιτιστικές αξίες»

Τμήμα III: Άρθρο 11 - Η οργάνωση της δημόσιας υπευθυνότητας για την πολιτιστική κληρονομιά: «Στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα Μέρη αναλαμβάνουν να: [...] β) αναπτύξουν το νομικό, οικονομικό και επαγγελματικό πλαίσιο που θα καταστήσει δυνατή την από κοινού δράση των δημόσιων αρχών, των ειδικών, των κυριών, των επενδυτών, των επιχειρήσεων, των ΜΚΟ και της κοινωνίας των πολιτών γ) σεβαστούν και να ενθαρρύνουν εθελοντικές πρωτοβουλίες που συμπληρώνουν τον ρόλο των δήμοσιων αρχών» [...]

Άρθρο 12 - Πρόσβαση στην πολιτιστική κληρονομιά και δημοκρατική συμμετοχή: «Τα Μέρη αναλαμβάνουν να: α) ενθαρρύνουν όλους να συμμετέχουν: στην διαδικασία ταυτοποίησης, μελέτης, ερμηνείας, προστασίας, συντήρησης και παρουσίασης της πολιτιστικής κληρονομιάς, β) λάβουν υπόψη την αξία που αποδίδεται από κάθε πολιτιστική κοινότητα στην πολιτιστική κληρονομιά με την οποία ταυτίζεται, γ) κάνουν βήματα για να βελτιώσουν την πρόσβαση στην κληρονομιά, ιδιαίτερα για τους νέους ανθρώπους και όσους βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, προκειμένου να τους ενημερώσουν για την αξία της, την ανάγκη να τη διατηρήσουμε και να την διαφυλάξουμε, και τα οφέλη που είναι δυνατό να αντλήσουμε από αυτήν.

Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τα κράτη μέλη

Τέλος, το πιο πρόσφατο έγγραφο στο οποίο θα αναφερθούμε είναι η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τα κράτη μέλη για την ενιαία αντιμετώπιση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη¹¹. Στο έγγραφο αυτό εκφράζεται ανάγλυφα η επιταγή για την ανθρωποκεντρική στροφή της συντήρησης, την προσέγγιση των τοπικών κοινοτήτων και την εμπλοκή του κοινού σε δράσεις σχετικά με την πολιτιστική κληρονομιά. Στη συνέχεια παραθέτουμε αποσπάσματα από το κείμενο που είναι ιδιαίτερα σαφές και

¹¹[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com\(2014\)0477_/com_com\(2014\)0477_el.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com(2014)0477_/com_com(2014)0477_el.pdf)

διαφωτιστικό. Ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί «περιουσία όλων και ευθύνη όλων» (Εισαγωγή, άρθρο 1.1) σημειώνεται

Εισαγωγή, παράγραφος 1.3: «Ο τομέας της πολιτιστικής κληρονομιάς επανακαθορίζεται για να αντιμετωπίσει τις νέες προκλήσεις. Η διατήρηση προσανατολίζεται ολοένα και περισσότερο στη συντήρηση και ενίσχυση του συνόλου του πολιτιστικού τοπίου και όχι μιας μεμονωμένης τοποθεσίας, ενώ συγχρόνως γίνεται όλο και περισσότερο ανθρωποκεντρική. Οι παλιές προσεγγίσεις αποσκοπούσαν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς απομονώνοντάς την από την καθημερινή ζωή. Οι νέες προσεγγίσεις επικεντρώνονται στο να την καταστήσουν αναπόσπαστο τμήμα της τοπικής κοινότητας. Οι τοποθεσίες αποκτούν δεύτερη ζωή και νόημα, εκφράζοντας τις σύγχρονες ανάγκες και ανησυχίες. [...] Καθώς οι τοποθεσίες πολιτιστικής κληρονομιάς γίνονται δημόσιοι χώροι που παράγουν κοινωνικό και περιβαλλοντικό κεφάλαιο, οι πόλεις και οι περιφέρειες που τις φιλοξενούν μετατρέπονται σε κινητήριες δυνάμεις της οικονομικής δραστηριότητας, κέντρα γνώσεων, εστιακά σημεία δημιουργικότητας και πολιτισμού, τόπους αλληλεπίδρασης και κοινωνικής ένταξης της κοινότητας [...] Τα μουσεία προσανατολίζονται όλο και περισσότερο προς την κοινότητα, με πρωταγωνιστές μεμονωμένα άτομα και ιστορίες, για παράδειγμα προτείνοντας αφηγήσεις βασισμένες στην πολιτιστική κληρονομιά που διαπλέκουν τις προσωπικές ιστορίες των μελών της κοινότητας στην ερμηνεία μεγαλύτερων ιστορικών γεγονότων. Θέτουν το κοινό στο επίκεντρο των δραστηριοτήτων τους και στο ίδιο επίπεδο με τις συλλογές, δεν διστάζουν να διερευνήσουν ευαίσθητα και δύσκολα ζητήματα και πραγματεύονται σύγχρονα θέματα που εκφράζουν πιο ποικιλόμορφα ακροατήρια.

Επίσης, τονίζεται η ανάγκη για «μεγαλύτερη εμπλοκή [...] της κοινωνίας των πολιτών» (Παράγραφος 2), αλλά και η συνεισφορά των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς που προσφέρουν πρόσβαση σε μνημεία και δραστηριότητες σε περισσότερους από 20 εκατομμύρια ανθρώπους κάθε χρόνο (Παράγραφος 2.1)

Από το παρασκήνιο στο προσκήνιο_Η συντήρηση σε πρώτο πλάνο

Στην ενότητα αυτή θα κάνουμε μια μικρή παρέκκλιση. Αντί για τους παράγοντες που συντέλεσαν στην εξωστρέφεια της συντήρησης, θα ξεκινήσουμε την πραγμάτευσή μας από τους παράγοντες που κράτησαν τη συντήρηση στην αφάνεια. Η επιλογή αυτή έγινε με βάση τη θεώρηση ότι τα τεκταινόμενα στον χώρο της συντήρησης είναι ελάχιστα γνωστά και υπάρχει το περιθώριο για ελαφρώς εκτενέστερη αναφορά.

Συνοψίζοντας όσα αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα σχετικά με το σύγχρονο περίγραμμα του επαγγέλματος του συντηρητή και την ευθύνη της συντήρησης απέναντι στο κοινωνικό σύνολο, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι το κοινωνικό σύνολο είναι πλέον —εν πολλοίς— ώριμο να συναντηθεί με τη συντήρηση. Εκείνο που παραμένει θολό είναι το αμέσως επόμενο κρίσιμο ερώτημα: Είναι και η συντήρηση ώριμη να συναντηθεί με το κοινό; Το ερώτημα περιέχει, βέβαια, μια δόση χιούμορ, αλλά πίσω από το χιούμορ κρύβει την ειλικρινή αγωνία των επαγγελματιών συντηρητών που καλούνται να το απαντήσουν.

Σε μια ευχάριστη, και ενίοτε τρυφερή, ανακοίνωση με τίτλο *The adolescence of the profession* (Η εφηβεία του επαγγέλματος), ο Jonathan Ashley-Smith, ο επί 25 χρόνια επικεφαλής του τμήματος συντήρησης στο Μουσείο Βικτόρια και Άλμπερτ του Λονδίνου, επιχειρεί να φωτίσει τις αιτίες που διατηρούν τους συντηρητές σε σύγχυση, παραλληλίζοντάς το επάγγελμα με έφηβο σε κρίση ταυτότητας (Ashley-Smith 2009α). Παρά τον χιουμοριστικό τόνο, τα

προβλήματα που επισημαίνονται είναι υπαρκτά και επιζητούν τη δημόσια συζήτηση, καταρχήν από την ίδια την κοινότητα των συντηρητών.

Η συντήρηση ως πεδίο διέπονταν μέχρι πρότινος από ένα πνεύμα απομονωτισμού και μυστικότητας. Η καλύτερη απόδειξη γι' αυτόν τον ισχυρισμό δεν είναι άλλη από το αέναα επαναλαμβανόμενο μοτίβο «η εργασία που λαμβάνει χώρα πίσω από κλειστές πόρτες», το οποίο συνοδεύει ακόμη και σήμερα όλα σχεδόν τα σχετικά δημοσιεύματα. Κι αν η διατύπωση αυτή προσδίδει κάποιο μυστήριο στο επάγγελμα, σίγουρα αφήνει άσχημη γεύση το γεγονός ότι η έλλειψη επικοινωνίας επεκτείνεται και στις σχέσεις των συντηρητών μεταξύ τους. Ποιος είναι, όμως, ο λόγος γι' αυτήν την έλλειψη επικοινωνίας;

Στην εξαιρετική, από άποψη ενδιαφέροντος αλλά και επικαιρότητας, έκδοση *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, ο ίδιος συντάκτης καταπιάνεται και πάλι με το επάγγελμα του συντηρητή (Ashley-Smith 2009β: 6-24) αλλά από διαφορετική σκοπιά αυτή τη φορά: Με αφορμή τις δυσκολίες που συναντώνται στη προσπάθεια να διατυπώσουμε γενικές ηθικές αρχές για τη συντήρηση, ο Ashley-Smith αποτυπώνει τις αιτίες που κράτησαν το επάγγελμα του συντηρητή κατακερματισμένο. Γίνεται αναφορά στην μέχρι πρότινος κυριαρχία των εμπειρικών συντηρητών (Ashley-Smith 2009β: 13) —αφού η συγκρότηση των σχετικών σπουδών υπήρξε όψιμη—, στην σημαντική διαφορά των αναγκών μεταξύ αρχαιολογικού και ιστορικού υλικού που οδηγεί σε διαφορετικές προσεγγίσεις ακόμη και μέσα στο ίδιο μουσείο (Ashley-Smith 2009β: 13), στον αποσπασματικό και πρακτικό χαρακτήρα των διεθνών συνεδρίων, τα οποία ασχολούνται κατά κύριο λόγο με θέματα σχετικά με τα επιμέρους υλικά και όχι κεντρικά για τη συντήρηση ζητήματα (Ashley-Smith 2009β: 17), στον κατακερματισμό των επαγγελματικών βαθμίδων κ.ο.κ. Η ενδεικτική αυτή καταγραφή μας δίνει μια ιδέα για τα φαινόμενα παθογένειας που κράτησαν τη συντήρηση μακριά από τον βασικό αποδέκτη και κοινώνό της πολιτιστικής κληρονομιάς, το κοινό.

Παρότι οι προβληματισμοί που διατυπώνονται από τον Ashley-Smith εξακολουθούν να απασχολούν την κοινότητα των συντηρητών, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες σημειώθηκε σημαντική εξομάλυνση του φαινομένου του κατακερματισμού, η οποία επέτρεψε στη συντήρηση να κάνει τα βήματα εξωστρέφειας που καταγράφουμε στην παρούσα εργασία. Οι παράγοντες που θα ξεχωρίζαμε ως καθοριστικούς για τη μεταβολή αυτή είναι η συγκρότηση του επαγγελματικού σώματος των συντηρητών μέσω της ECCO¹², η επεξεργασία και η ψήφιση ευρωπαϊκών προτύπων (CEN: Comité Européen de Normalisation¹³) και η υιοθέτηση των κωδίκων δεοντολογίας και των υπόλοιπων δεσμευτικών ή μη κειμένων. Τα επιμέρους στοιχεία που αναφέραμε δημιούργησαν ένα θεωρητικό πλαίσιο μέσα από το οποίο σχηματοποιείται με κάποια σαφήνεια το επαγγελματικό πεδίο της συντήρησης.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο συντηρητής σήμερα έχει γνώση και συναίσθηση της ευθύνης του απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά και τους συμμετόχους της. Αποδεχόμενος ότι η συντήρηση είναι μια κοινωνική κατασκευή, ότι είναι αδύνατο να υπάρξει γι' αυτήν μία, μοναδική εκδοχή της επιστημονικής αλήθειας και ουδετερότητας —λόγω της ιδιαιτερότητας κάθε υλικού και των συμφραζομένων κάθε αντικειμένου (Bracker και Richmond 2009: xvi, xvii)—, ο συντηρητής καλείται να σταθμίζει κατά περίπτωση την υλικότητα του αντικειμένου με τα κοινωνικά συμφραζόμενα, χωρίς να ξεχνάει ούτε στιγμή ποιοι είναι οι τελικοί αποδέκτες και εντολοδόχοι του. Όμως, στη συζήτηση αυτή θα επιστρέψουμε διεξοδικότερα στον επίλογο της εργασίας.

¹² Αναφερόμαστε στο ευρωπαϊκό επίπεδο, αφού αλλού υπάρχουν και άλλες επαγγελματικές οργανώσεις (σ.σ.)

¹³ (σ.σ.) Επιτροπή για την τυποποίηση στο πλαίσιο της ΕΕ, στην Ελλάδα μέσω του ΕΛΟΤ (Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης), ο οποίος ελέγχει και εγκρίνει επιστημονικά πρότυπα

Δεύτερο κεφάλαιο - Η διεθνής εμπειρία

Στον πρόλογο του βιβλίου «The Public Face of Conservation», η επιμελήτρια Emily Williams διαπιστώνει ότι κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες όλο και συχνότερα, με διάφορους τρόπους, παρουσιάζεται η συντήρηση από τα μουσεία στο κοινό. Όμως, ενώ οι συντηρητές καλούνται να μιλήσουν για τη δουλειά τους στο κοινό, περιορισμένη παραμένει η συζήτηση για τα ίδια τα εγχειρήματα στην αντίστοιχη γραμματεία. Το φαινόμενο αυτό αφήνει αναπάντητα πολλά ερωτήματα για την πρακτική, τη φιλοσοφία, τους στόχους και την επιτυχία των εγχειρημάτων (Williams 2013: ix).

Με αφορμή το έλλειμμα στη δημόσια συζήτηση, το 2011 οργανώθηκε στη Βιρτζίνια των ΗΠΑ ένα συνέδριο¹⁴ όπου παρουσιάστηκαν και αξιολογήθηκαν οι ποικίλες εκφάνσεις της ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία, ανιχνεύτηκαν οι μεταβολές που επιφέρουν τα προγράμματα αυτά στον χώρο της συντήρησης, και κυρίως ο κοινωνικός χαρακτήρας των προγραμμάτων και οι προοπτικές οφέλους για το κοινωνικό σύνολο. Την προβληματική που αναπτύσσεται μέσα από τα άρθρα θα σχολιάσουμε στο πέμπτο κεφάλαιο, σε συνάρτηση με τα ευρήματα από την ελληνική πραγματικότητα. Πιστεύουμε ότι το πνεύμα της προβληματικής είναι οικουμενικό καθώς τα ερωτήματα αφορούν κατά κύριο λόγο ζητήματα φιλοσοφίας και προθέσεων.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εστιάσουμε στην προσπάθεια κατηγοριοποίησης των προγραμμάτων συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό. Με μια πρωτότυπη και κοπιώδη εργασία, η συντηρήτρια Μαρία Γραμματικού στο άρθρο της στο «The Public Face of Conservation» (Grammatikou 2013: 45-48) επιχειρεί την επισκόπηση της γραμματείας που αφορά την ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία. Η έρευνά της, που έλαβε υπόψη αγγλόφωνες δημοσιεύσεις, καταλήγει στα ακόλουθα ευρήματα (Grammatikou 2013: 46):

¹⁴ <http://www.history.org/history/institute/Images/ConservationConference.pdf>

Σε σύνολο 103 δημοσιεύσεων που πραγματεύονται το θέμα,
93 άρθρα έχουν συνταχθεί από συντηρητές
90 άρθρα δεν διαθέτουν ποσοτικά στοιχεία
15 από τις 23 μελέτες περίπτωσης αφορούν προβεβλημένα μουσεία
77 από τα 80 θεωρητικά άρθρα θεωρούν την εξωστρέφεια¹⁵ ωφέλιμη
για τη συντήρηση
21 άρθρα υποστηρίζουν την άποψη ότι η εξωστρέφεια κατέστησε τα
μουσεία πιο δημοφιλή
16 άρθρα υποστηρίζουν ότι η εξωστρέφεια έχει εκπαιδευτική στόχευση
13 άρθρα παραδέχονται την ανάγκη για επίδειξη (σ.σ. από την πλευρά
του συντηρητή) δεξιοτήτων πέρα από αυτές που παραδοσιακά
σχετίζονται με το επάγγελμα

Πολλά είναι τα στοιχεία που μπορούμε να συγκρατήσουμε από τα ευρήματα. Ιδιαίτερα σημαντικό και θετικό στοιχείο είναι το ενδιαφέρον των συντηρητών για την καταγραφή και παρουσίαση των προγραμμάτων, αλλά και η θέση τους ότι η εξωστρέφεια είναι ωφέλιμη για τη συντήρηση. Στα αρνητικά στοιχεία συγκαταλέγεται το έλλειμμα σε ποσοτικά δεδομένα, το οποίο είναι εύλογο ότι οφείλεται στην ελλιπή μέριμνα από πλευράς των μουσείων για την συστηματική αξιολόγηση των προγραμμάτων. Σημειώνουμε, επίσης, την κυριαρχία των προβεβλημένων μουσείων στην διεξαγωγή των σχετικών εγχειρημάτων, την οποία επιβεβαιώνει και η μικρής εμβέλειας καταγραφή που κλείνει το κεφάλαιο αυτό. Τέλος, εντύπωση προκαλεί η ισχυρή εκπροσώπηση της άποψης ότι τα προγράμματα έχουν εκπαιδευτική στόχευση και ότι η διεξαγωγή τους καθιστά τα μουσεία πιο δημοφιλή.

¹⁵ (σ.σ.) Ένα μεταφραστικό πρόβλημα που μας απασχόλησε στην εργασία ήταν η απόδοση του όρου «outreach» που χρησιμοποιείται από ορισμένους μελετητές για τα προγράμματα συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό. Παρότι δεν υπάρχει μία και μοναδική ενδεδειγμένη μετάφραση [βλ. σχετικό νήμα στο μεταφραστικό φόρουμ *lexilogia* (<http://lexilogia.gr/forum/showthread.php?8137-outreach>)], επιλέξαμε την απόδοση «εξωστρέφεια», έναντι της «προσέγγισης», επειδή δεν απαιτεί περιφραστική χρήση και μεταδίδει το νόημα του ανοίγματος της συντήρησης στο κοινό έναντι της προηγούμενης περιχαράκωσής της.

Ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε μελέτης περίπτωσης που εξετάστηκε, η Γραμματικού τις κατατάσσει σε έξι διαφορετικές κατηγορίες. Κύριο γνώμονα αποτελεί το αν συνδέονται με εκθέματα (εδώ κατατάσσονται οι τρεις πρώτες κατηγορίες) ή με το χτίσιμο σχέσεων και την εμπλοκή της κοινότητας (σ' αυτήν υπάγονται οι άλλες τρεις). Δευτερευόντως κατατάσσονται με βάση επιμέρους χαρακτηριστικά (Grammatikou 2013: 46). Συνοπτικά διακρίνει τις εξής περιπτώσεις:

α. Μόνιμα προγράμματα που συνδέονται με τη συντήρηση. Μπορεί να περιλαμβάνουν μόνιμες εκθέσεις, επισκέψεις σε εργαστήρια συντήρησης κ.α. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα προγράμματα του Κέντρου Συντήρησης στο Εθνικό Μουσείο του Λίβερπουλ, στο Ηνωμένο Βασίλειο¹⁶.

β. Περιοδικές εκθέσεις συντήρησης που λαμβάνουν χώρα σε μουσεία. Περιλαμβάνουν εκθέματα και πινακίδες που περιγράφουν τις τεχνικές της συντήρησης. Εξαιρετικό δείγμα τέτοιας έκθεσης αποτέλεσε η έκθεση με αφορμή την ανασκαφή άριστα σωζόμενου ρωμαϊκού ψηφιδωτού στην πόλη Νιμ της Γαλλίας (2008). Το ψηφιδωτό αποκολλήθηκε και, κατά τη διάρκεια της συντήρησής, επιμέρους τμήματα που βρίσκονταν σε διάφορα στάδια συντήρησης εκτέθηκαν πλαισιωμένα από επεξηγηματικά ταμπλό και τους εργαζόμενους επί τω έργω¹⁷.

γ. Συντήρηση αντικειμένων *in situ*, στον εκθεσιακό χώρο. Τα αντικείμενα είναι εκτεθειμένα καθ' όλη τη διάρκεια της συντήρησης και οι εργασίες αποτελούν τμήμα της έκθεσης. Χαρακτηριστική η

¹⁶ <http://www.liverpoolmuseums.org.uk/conservation/meet/visits.aspx>

¹⁷ <http://www.inrap.fr/archeologie-preventive/Ressources/Reportages-2008/p-2040-A-Nimes-restauration-d-une-mosaique-romaine.htm>

περίπτωση του πίνακα του Κουρμπέ στο Μουσείο Ορσέ που καταγράφεται στη συνέχεια.

δ) Συντήρηση και κοινότητες αυτοχθόνων. Εδώ εντάσσονται οι περιπτώσεις όπου η κοινότητα του γηγενούς πληθυσμού εμπλέκεται ενεργά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με τη συντήρηση. Η πρακτική αυτή υιοθετείται ως ένδειξη σεβασμού των άυλων αξιών που αποδίδονται στα τεχνουργήματα από τους αυτόχθονες. Η Γραμματικού παραθέτει μεταξύ άλλων το παράδειγμα συντήρησης μιας παραδοσιακής παγίδας των Μαορί στο Μουσείο Οτάγκο στη Νέα Ζηλανδία (Smith και Winkelbauer 2006).

ε) Συντήρηση και εθελοντές. Πρόκειται για συνεργασία συντηρητών με μέλη της κοινότητας. Αναφέρουμε τα προγράμματα εκπαίδευσης εθελοντών στην προληπτική συντήρηση τα οποία βρήκαν μεγάλη απήχηση στο Ηνωμένο Βασίλειο (Henderson 2011: 80-83).

στ) Πρωτοβουλίες που προάγουν τη γνώση. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι πρωτοβουλίες που παρέχουν εκπαίδευση για θέματα σχετικά με τη συντήρηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα εγχειρίδια της Ουνέσκο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁸.

Η κατηγοριοποίηση που επιλέχθηκε από τη Γραμματικού είναι καθ' όλα δόκιμη και χρήσιμη για σκοπούς αναλυτικούς. Ωστόσο, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, θα προκρίνουμε μια ελαφρώς διαφοροποιημένη διάκριση των προγραμμάτων με γνώμονα τη συμμετοχή. Παρατηρούμε από τις αναφορές που προηγήθηκαν ότι υπάρχουν προγράμματα που προσκαλούν τον επισκέπτη σε παρακολούθηση μιας διαδικασίας, και άλλα που τον καλούν σε διάδραση, σε κάποιου είδους ενεργό συμμετοχή. Παρότι, λοιπόν, ανεξάρτητα από τη

¹⁸ <http://www.unesco.org/en/movable-heritage-and-museums/movable-heritage-outreach-programme/>

στόχευσή τους, όλα τα προγράμματα υπηρετούν ένα σκοπό παιδευτικό, θεωρούμε ότι εκείνα που ενθαρρύνουν την ενεργό συμμετοχή του κοινού, εκπληρώνουν με τρόπο πιο ουσιαστικό τη σύγχρονη κοινωνική επιταγή για το μουσείο και τη συντήρηση την οποία εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Στις σκέψεις αυτές θα επανέλθουμε, στο πλαίσιο της ευρύτερης συζήτησης για τη φιλοσοφία και τους στόχους της ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία.

Στο κεφάλαιο αυτό καταγράφονται, τέλος, ενδεικτικά ορισμένα από τα τρέχοντα εγχειρήματα, και συγκεκριμένα όσα βρίσκονται σε εξέλιξη κατά τα τελευταία δύο έτη. Τα στοιχεία που παραθέτουμε αντλήθηκαν από το διαδίκτυο, από δημοσιεύματα στην αγγλική και τη γαλλική γλώσσα. Η σειρά παρουσίασης είναι τυχαία.

Όπως θα διαπιστώσουμε, τα μεγάλα μουσεία κυριαρχούν. Κυριαρχεί επίσης η τάση διεξαγωγής προγραμμάτων συντήρησης για εμβληματικά μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς (Συλλογή Πέγκι Γκουγκενχάιμ). Μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, αξιοποιώντας τη διαδεδομένη στις μέρες μας διαδικτυακή μικροχρηματοδότηση (crowd funding), το μουσείο καλεί το κοινό να συνεισφέρει για τα προγράμματα συντήρησης που θα έχει την ευκαιρία να παρακολουθήσει (μουσείο Ορσέ). Στον αντίποδα, υπάρχουν μουσεία που διαθέτουν μόνιμα προγράμματα παρουσίασης των εργασιών συντήρησης, με τεκμηρίωση, φωτογραφίες και χρήση πολυμέσων, με περιηγήσεις στα εργαστήρια και επικοινωνία με τους συντηρητές διαδικτυακά ή δια ζώσης, κατά περίπτωση (Μουσεία του Λίβερπουλ). Τέλος, υπάρχουν μουσεία που αξιοποιούν και τις δύο πρακτικές, όπως το Μουσείο Καλών Τεχνών στη Βοστώνη. Ακολουθούν τα καταγεγραμμένα παραδείγματα:

Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Φλωρεντίας εγκαινίασε πρόσφατα τη συντήρηση μιας μπρούτζινης κεφαλής άλογου, έργου του 350 π.Χ., που ανήκε στη συλλογή

των Μεδίκων και πέρασε στην κατοχή του Αρχαιολογικού Μουσείου στα 1881¹⁹. Πρόκειται για που συγκαταλέγεται στα έργα της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας. Αφού διαπιστώθηκε η ανάγκη συντήρησης και αποκατάστασης του έργου, ερευνητές από το Εθνικό Συμβούλιο Έρευνας στη Φλωρεντία το μελέτησαν επί μακρόν για τον προσδιορισμό των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του που συνδέονται με τα κράματα που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του και την επιμετάλλωση της κεφαλής με χρυσό. Η συντήρηση που ακολούθησε πραγματοποιήθηκε στο μουσείο με ελεύθερη πρόσβαση για το κοινό στις ώρες λειτουργίας του, ως τις 8 Μαρτίου 2015 (εικ. 1). Στη συνέχεια, το έργο συμπεριλήφθηκε σε έκθεση με τίτλο «Ισχύς και Πάθος: Χάλκινη γλυπτική της ελληνιστικής περιόδου» που παρουσιάζεται στο Palazzo Strozzi στη Φλωρεντία με διάρκεια ως τις 21 Ιουνίου 2015, σε συνεργασία της Εφορείας Αρχαιοτήτων της Τοσκάνης με το Μουσείο Paul Getty του Λος Άντζελες και την Εθνική Πινακοθήκη της Ουάσιγκτον. Ακολουθεί η μεταφορά της έκθεσης στο Λος Άντζελες, στο Μουσείο Paul Getty, και τον ερχόμενο χειμώνα στην Εθνική Πινακοθήκη της Ουάσιγκτον²⁰.

Το Μουσείο που στεγάζει τη Συλλογή Πέγκι Γκούγκενχαϊμ στη Βενετία, το μεγαλύτερο σε επισκεψιμότητα μουσείο σύγχρονης τέχνης στην Ιταλία, παρουσίασε πρόσφατα (14/2/2015-6/4/2015) μία ιδιαίτερη έκθεση για τη συντήρηση του πίνακα *Alchemy* (Αλχημεία), έργου του 1947, του Αμερικανού ζωγράφου Τζάκσον Πόλοκ²¹. Το έργο βρισκόταν εκτεθειμένο επί δεκαετίες στο παλάτι της διάσημης συλλέκτριας χωρίς προστατευτικό κάλυμμα, με αποτέλεσμα, και λόγω της τεχνικής του, να έχει συγκεντρώσει μεγάλες ποσότητες επικαθήσεων. Πριν τη συντήρησή του το έργο υποβλήθηκε σε εξονυχιστικούς ελέγχους στο εργαστήριο *Opificio delle Pietre Dure* στη Φλωρεντία, με τη συνεργασία έντεκα εξειδικευμένων στη συντήρηση ιταλικών

¹⁹ <http://archaeologynewsnetwork.blogspot.gr/2015/02/medici-greek-bronze-undergoes.html#.VUjfKLoZT-b>

²⁰ <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=689523>

²¹ <http://www.guggenheim.org/new-york/exhibitions/past/exhibit/6243>

ινστιτούτων (εικ. 2). Οι διαγνωστικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν, οι αναλύσεις σε Η/Υ, και οι επακόλουθες επεμβάσεις συντήρησης αποκάλυψαν εκτός των άλλων στοιχεία άγνωστα για την τεχνική του καλλιτέχνη. Στην έκθεση, πλάι στο έργο οι επισκέπτες είχαν την ευκαιρία να παρατηρήσουν και να ψηλαφίσουν ένα τρισδιάστατο αντίγραφό του, προκειμένου να αντιληφθούν καλύτερα την ιδιαίτερη υφή του. Στην έκθεση που περιλάμβανε διαδραστικές εφαρμογές και εφαρμογές πολυμέσων, παρουσιάστηκαν τόσο η τεχνική κατασκευής του έργου όσο και οι επεμβάσεις συντήρησης που εφαρμόστηκαν και αποκατέστησαν το έργο στην αρχική του μορφή μετά από τον κοπιώδη επιφανειακό καθαρισμό διάρκειας ενός έτους²².

Το Μουσείο Ορσέ στο Παρίσι ανακοίνωσε στα μέσα του 2014 την πρόθεσή του να συντηρήσει τον μεγάλων διαστάσεων (22 τ.μ.) πίνακα του Gustave Courbet με τίτλο *L'Atelier du peintre* (Το ατελιέ του ζωγράφου), έργου των ετών 1854-1855. Το μουσείο, υπενθυμίζοντας ότι το έργο αυτό ανήκει σε όλους, απευθύνεται στην γενναιοδωρία του κοινού και παροτρύνει τον καθένα να συμμετάσχει στην αποκατάστασή του, η οποία πραγματοποιείται σε κοινή θέα²³. Η χορηγία ξεκινούσε από τα 5 ευρώ, και το μουσείο προσέφερε ως ανταπόδοση διάφορα ωφελήματα στους επίδοξους χορηγούς, όπως μεταξύ άλλων την αναγραφή του ονόματός τους πλάι στο έργο, την επικοινωνία με τους ειδικούς, μερική φοροαπαλλαγή για το ποσό της δωρεάς κ.α. Η συντήρηση του έργου που ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 2014 υλοποιείται στη θέση έκθεσής του (εικ. 3), ενώ ένα γυάλινο περίβλημα επιτρέπει την απρόσκοπτη εξέλιξη των εργασιών συντήρησης και συγχρόνως την απρόσκοπτη παρακολούθησή τους από τους επισκέπτες του μουσείου²⁴. Το έργο, για το οποίο εργάζονται 12 συντηρητές, προβλέπεται να κοστίσει 600.000 ευρώ και αναμένεται να ολοκληρωθεί μέσα στο 2015.

²² http://www.nytimes.com/2015/03/16/arts/international/pollock-restoration-reveals-secrets-under-years-of-dust.html?_r=4

²³ <http://www.musee-orsay.fr/fr/info/mecenat/operation-courbet.html>

²⁴ <http://www.lefigaro.fr/arts-expositions/2014/12/03/03015-20141203ARTFIG00147-musee-d-orsay-un-courbet-restaure-sous-l-oeil-des-visiteurs.php>

Το παράρτημα του Λούβρου στην πόλη Λανς της Γαλλίας που εγκαινιάστηκε μόλις τον Δεκέμβριο του 2012, παρουσιάζει πλούσια δραστηριότητα ως προς την ενσωμάτωση της συντήρησης σε προγράμματα για τους επισκέπτες. Το τελευταίο που υλοποιήθηκε αφορά ένα μαρμάρινο ρωμαϊκό γλυπτό της Δήμητρας, το οποίο είχε χάσει στο παρελθόν τα χέρια και το κεφάλι του και τώρα αποκαθίσταται στην πληρότητά του. Ως τις 22/4/2015 οι επισκέπτες (μέχρι 17 άτομα κάθε φορά) είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθούν τη συντήρηση του γλυπτού (εικ. 4), σε επισκέψεις διάρκειας 45 λεπτών²⁵.

Το Μουσείο Καλών Τεχνών στην πόλη Βερβιέρ στο Βέλγιο, υλοποίησε δημόσια τις επεμβάσεις συντήρησης στον ζωγραφικό πίνακα του Ολλανδού ζωγράφου Hendrick Goltzius *Apamè usurpe la couronne du roi* (Η Απαμεία αρπάζει την κορόνα του βασιλιά), έργου του 1614²⁶. Οι εργασίες συντήρησης πραγματοποιήθηκαν σε αίθουσα του μουσείου που διαμορφώθηκε για την περίπτωση σε εργαστήριο συντήρησης, διήρκεσαν από τον Ιανουάριο ως τον Σεπτέμβριο του 2014 και χρηματοδοτήθηκαν με 12.000 ευρώ από τον ιδιωτικό οργανισμό Fonds InBev-Baillet Latour²⁷, ενώ ήταν προσβάσιμες στο κοινό καθ' όλη τη διάρκεια συντήρησης του υποστρώματος και την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα κατά το διάστημα συντήρησης της ζωγραφικής επιφάνειας.

Το Κρατικό Μουσείο Τέχνης της Κοπεγχάγης διατηρεί μια εξαιρετικά προσεγμένη και πλούσια σε περιεχόμενο ιστοσελίδα όπου υπάρχει αναλυτική παρουσίαση έργων συντήρησης, με φωτογραφίες, βίντεο κ.α. Περιλαμβάνονται διαφορετικές επεμβάσεις σε διαφορετικά υλικά, γεγονός που δίνει στον επισκέπτη της σελίδας

²⁵ <http://culturebox.francetvinfo.fr/expositions/sculpture/demeter-fait-sa-toilette-en-public-au-louvre-lens-216169>

²⁶ http://www.rtb.be/info/regions/detail_restoration-en-public-d-un-tableau-du-17eme-au-musee-de-verviers?id=8177227

²⁷ http://www.televesdre.eu/www/inauguration_du_tableau_de_hendrick_goltzius_restaura_a_verviers-891-45-6794-fi.html

μια ιδέα για το εύρος και την ποικιλία του αντικειμένου της συντήρησης²⁸. Σημειώνουμε ότι στο παρελθόν το μουσείο έχει επίσης υλοποιήσει προγράμματα δημοσίας συντήρησης όπως η συντήρηση του πίνακα του Jacob Jordaens *The Ferry Boat to Antwerp* (Το φεριμπότ για την Αμβέρσα), έργου του 17ου αιώνα. Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν σε κατάλληλα διαμορφωμένη αίθουσα του μουσείου (εικ. 5), ανοιχτή στο κοινό, το οποίο είχε την ευκαιρία επί 10 μήνες να παρακολουθήσει την εξέλιξη της συντήρησης και να συζητήσει με συντηρητές και άλλους συνεργαζόμενους επιστήμονες²⁹.

Το μουσείο του Λίβερπουλ (τμήμα του πολιτιστικού οργανισμού Μουσείων του Λίβερπουλ) διακρίθηκε το 2013 με το Βραβείο Μουσείων από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο³⁰, μεταξύ άλλων για την διάδραση με την τοπική κοινότητα, τα διαπολιτιστικά προγράμματα και τη γεφύρωση των κοινωνικών αντιθέσεων σε κάθε πτυχή της δραστηριότητάς του. Η «σύνθεση στοιχείων που συγκροτούν την "πολιτιστική δημοκρατία"»³¹ εκφράζεται και στο πεδίο της συντήρησης στο μουσείο, όπως και στο σύνολο του οργανισμού. Στο δυναμικό των Μουσείων του Λίβερπουλ συγκαταλέγεται το Εθνικό Κέντρο Συντήρησης (ανοιχτό στο κοινό μεταξύ 2006-2010) που έχει επιτελέσει σημαντικό έργο για την ανάδειξη και προαγωγή της συντήρησης διεθνώς. Παρά τις οικονομικές δυσκολίες που περιόρισαν σημαντικά τις σχετικές με τη συντήρηση δραστηριότητες για το κοινό, διατηρούνται οι επισκέψεις στα εργαστήρια συντήρησης (εικ. 6), η παροχή συμβουλών από τους ειδικούς και η εμπεριστατωμένη παρουσίαση του έργου των επιμέρους εργαστηρίων συντήρησης από τον ιδιαίτερα πλούσιο σε περιεχόμενο ιστότοπο του οργανισμού³².

²⁸ <http://www.smk.dk/en/explore-the-art/visit-the-conservator/stories-from-the-conservators/>

²⁹ <https://www.iiconservation.org/archive/www.iiconservation.org/news/index5eda.html?p=95>

³⁰ <http://www.europeanmuseumforum.info/emf/news/74-museum-of-liverpool-awarded-the-council-of-europe-museum-prize-2013.html>

³¹ <http://www.elemesos.com/index.php/πολιτισμος/μουσειο-της-χρονιας-το-μουσειο-του-λιβερπουλ.ibsc#.VU3BOroZS8o>

³² <http://www.liverpoolmuseums.org.uk/conservation/index.aspx>

Θα κλείσουμε τη σύντομη αυτή καταγραφή περνώντας στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στο Μουσείο Καλών Τεχνών της Βοστώνης. Πρόκειται για ένα μουσείο που συστηματικά καταγράφει και παρουσιάζει τα προγράμματα συντήρησης που υλοποιεί. Στον ιστότοπο του μουσείου, στο τμήμα με τον τίτλο «Συντήρηση και διαχείριση συλλογών»³³, σημειώνεται η αφοσίωση του μουσείου στην ανάπτυξη της συντήρησης, όχι μόνο ως προσφορά στις επιστήμες, αλλά και γιατί προάγει την εκτίμηση των συλλογών από το κοινό. Στο τμήμα αυτό βρίσκουμε εκτενείς αναφορές στα προγράμματα συντήρησης, στις τεχνικές κατασκευής των έργων, στις αναλυτικές μεθόδους εξέτασής τους, στους λόγους για τους οποίους επιλέγονται οι διάφορες μέθοδοι συντήρησης, και τακτική ενημέρωση για την εξέλιξη των εργασιών. Στο πλαίσιο της ενότητας «Συντήρηση σε δράση» (Conservation in action) και, μάλιστα, σε αίθουσα αφιερωμένη στο ζεύγος Μπεχράκη (Έλληνες χορηγοί του μουσείου) υλοποιούνται προγράμματα συντήρησης ανοιχτά στο κοινό. Θα αναφερθούμε εδώ μόνο στο τελευταίο πρόγραμμα που αφορά έναν πίνακα του Αμερικανού ζωγράφου Benjamin West, με τίτλο *Devout Men Taking the Body of Saint Stephen* (Πιστοί παίρνουν το σώμα του Αγίου Στεφάνου), έργου του 1776 (διαστάσεις 5,60 x 4,20 μ. περίπου), που κοσμούσε το ιερό μιας εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου στο Λονδίνο. Το έργο, του οποίου η συντήρηση ξεκίνησε το περασμένο καλοκαίρι και προβλέπεται να ολοκληρωθεί σε διάστημα 18 μηνών, συντηρείται σε κοινή θέα, σε κατάλληλα διαμορφωμένη αίθουσα όπου το κοινό θα μπορεί να παρακολουθήσει την εξέλιξη των εργασιών³⁴.

³³ <http://www.mfa.org/collections/conservation-and-collections-management>

³⁴ http://www.mfa.org/collections/conservation/conservationinaction_benjaminwest

Εικόνες δεύτερου κεφαλαίου

Εικόνα 1. Συντήρηση της μπρούτζινης κεφαλής αλόγου από τη συλλογή των Μεδίκων, με ελεύθερη πρόσβαση για το κοινό (Αρχ. Μουσείο Φλωρεντίας)

Εικόνα 2. Στιγμιότυπο από τη συντήρηση του πίνακα *Alchemy* (1947) του Αμερικανού ζωγράφου Τζάκσον Πόλοκ (Συλλογή Πέγκι Γκουγκενχάιμ).

Εικόνα 3. Ένα γυάλινο περίβλημα επιτρέπει την απρόσκοπτη εξέλιξη αλλά και την παρακολούθηση των εργασιών συντήρησης του έργου του Κουρμπέ (Μουσείο Ορσέ).

Εικόνα 4. Το μαρμάρινο ρωμαϊκό γλυπτό της Δήμητρας αποκαθίσταται στην πληρότητά του μπροστά στους επισκέπτες του μουσείου (Μουσείο Λούβρο-Λανς).

Εικόνα 5. Στιγμιότυπο από τη συντήρηση του πίνακα του Jacob Jordaens *The Ferry Boat to Antwerp*, έργου του 17ου αιώνα (Κρατικό Μουσείο Κοπεγχάγης).

Εικόνα 6. Εκπαιδευτικό πρόγραμμα συντήρησης για μαθητές στο Μουσείο του Λίβερπουλ.

Τρίτο κεφάλαιο - Η ελληνική περίπτωση

Για την εισαγωγή μας στη μελέτη εγχειρημάτων από την Ελλάδα, θα επιχειρήσουμε μια σύντομη αποτύπωση του μουσειακού τοπίου και του χώρου της συντήρησης, με αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, στις αδυναμίες που εντοπίζονται, και στα βήματα προόδου που καταγράφονται τις τελευταίες δεκαετίες. Βέβαια, η συντήρηση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το μουσείο, θα τη σχολιάσουμε, όμως, ξεχωριστά για λόγους αποκλειστικά μεθοδολογικούς.

Το μουσείο

Το πρώτο στοιχείο που δίνει σε μεγάλο βαθμό το στίγμα του ελληνικού μουσειακού τοπίου είναι το γεγονός ότι τα περισσότερα μουσεία στη χώρα μας είναι αμιγώς δημόσια ή εποπτευόμενα από το κράτος. Υπάρχουν βέβαια και μουσεία ιδιωτικά, ωστόσο είναι συντριπτικά λιγότερα, με αποτέλεσμα να καθορίζουν σε πολύ μικρότερο βαθμό τις εξελίξεις στα μουσειακά τεκταινόμενα. Συνεπώς, οι παράμετροι που θα εξετάσουμε αφορούν κατά κύριο λόγο τα δημόσια μουσεία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ανάλογα φαινόμενα απουσιάζουν από τα ιδιωτικά.

Ο δημόσιος χαρακτήρας των μουσείων καθορίζει παραμέτρους πολύ σημαντικές για τη λειτουργία τους. Κορυφαία έκφρασή του αποτελεί το δύσκαμπτο και κάποιες φορές ασφυκτικό διοικητικό πλαίσιο, όπως εύγλωττα περιγράφηκε από την επίτιμη πρόεδρο του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, Αναστασία Τούρτα, στην πρόσφατη συζήτηση με θέμα «Παρόν και μέλλον των αρχαιολογικών μουσείων»³⁵ (Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 18/5/2015). Δέσμια της περιορισμένης κρατικής χρηματοδότησης είναι τα οικονομικά των μουσείων (Αρχοντίδου 2001: 184), ενώ και η αναζήτηση χορηγιών συνιστά δύσκολο έργο αφού καλείται να παρακάμψει γραφειοκρατικά και άλλα εμπόδια του διοικητικού

³⁵ <https://diavlos.grnet.gr/event/e477>

μοντέλου³⁶. Ακόμη, κρίσιμο απότοκο της υποχρηματοδότησης είναι η υποστελέχωση των μουσείων και των εφορειών, η οποία δυσχεραίνει τόσο τον σχεδιασμό, όσο και την εκτέλεση του στρατηγικού έργου των μουσείων (Αρχοντίδου 2001: 184).

Ένα δεύτερο στοιχείο που επηρέασε την εξέλιξη των ελληνικών μουσείων είναι ο πλούτος των συλλογών τους. Όπως γνωρίζουμε, η πλειονότητα των μουσείων στη χώρα μας είναι μουσεία αρχαιολογικά, με τεράστιες σε μέγεθος συλλογές οι οποίες διαρκώς εμπλουτίζονται από τις συνεχιζόμενες σωστικές και συστηματικές ανασκαφές (Αρχοντίδου 2001: 183). Μοιάζει παραδοξολογία, αλλά το συγκριτικό αυτό πλεονέκτημα, η διεθνής εμβέλεια των συλλογών που φιλοξενούν τα ελληνικά μουσεία και τα εξασφαλισμένα έσοδα από την προσέλευση τουριστών προκάλεσαν, κατά μία άποψη, τον εφησυχασμό και λειτούργησαν ως τροχοπέδη στην εξέλιξη των μουσείων (Σκαλτσά 2001: 26-27 και Χουρμουζιάδης 2001: 234-235). Η αναγνωρισμένη αξία των συλλογών τους αποτελεί με άλλα λόγια «ευλογία [...] αλλά και κατάρα, γιατί απαιτείται περισσή αίσθηση ευθύνης και εγρήγορσης, ώστε να αποφευχθεί η αδιαφορία και η στασιμότητα» (Βλάχου 2001: 62).

Όμως, η εξέλιξη των μουσείων στην Ελλάδα επηρεάστηκε και εξακολουθεί να επηρεάζεται σε κάποιο βαθμό και από την πρακτική των παραδοσιακών ταγών της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, των αρχαιολόγων. Λόγω του κομβικού τους ρόλου και της ανεπάρκειας του προσωπικού, οι αρχαιολόγοι επωμίστηκαν στο παρελθόν ευθύνες και αρμοδιότητες που υπερέβαιναν τόσο τις φυσικές τους αντοχές, όσο και το επιστημονικό τους πεδίο (Βλάχου 2001: 64-65 και Ζίας 2001: 78-79 και Σκαλτσά 2001: 23-24). Έτσι, μια πρακτική που υπήρξε προϊόν ανάγκης εμπεδώθηκε ως καθεστώς, με αποτέλεσμα την πρόδηλη ή συγκαλυμμένη απροθυμία των αρχαιολόγων να μοιραστούν την ευθύνη και τις

³⁶ Από την συζήτηση «Παρόν και μέλλον των αρχαιολογικών μουσείων» στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, σχετικές εισηγήσεις των Αναστασία Τούρτα και Νίκου Σταμπολίδη (σύνδεσμος στην υποσ. 45).

αρμοδιότητες με άλλους ειδικευμένους επιστήμονες, όπως οι μουσειολόγοι και οι συντηρητές³⁷.

Παρά τα επανειλημμένα διαβήματα μουσειολόγων που επιχείρησαν να διασκεδάσουν τις παρανοήσεις για το αντικείμενό τους και να καταδείξουν τον νευραλγικό τους ρόλο στο μουσείο των αρχών του 21ου αιώνα (Γκαζή 2001: 186-189 και Γκαζή 2008α: 38-39 και Μούλιου και Μπούνια 1999γ: 12), οι μουσειολόγοι δεν έχουν ακόμη κατορθώσει να καταλάβουν τον χώρο που τους αναλογεί. Η ανεπαρκής παρουσία τους στη στελέχωση των μουσείων έχει ως αποτέλεσμα να επιτελείται συχνά πλημμελώς η επικοινωνιακή λειτουργία των μουσείων, αφήνοντας ανεκπλήρωτη τη διαμεσολάβηση της οπτικής του κοινού, αλλά και εκείνης των αρχαιολόγων-επιμελητών (Γκαζή 2008β).

Σε πείσμα των ανασταλτικών παραγόντων που καταγράφηκαν, τα μουσεία στην Ελλάδα έχουν κάνει σημαντικά βήματα προόδου στον τομέα της επικοινωνίας και της εξωστρέφειας κατά τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες. Η αναδιοργάνωση των μόνιμων εκθέσεων με νέα εκθεσιακή αντίληψη και πρακτική (Κωνστάντιος 2009: 96-100), η ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων³⁸ (Καλεσοπούλου 2011: 13), η διοργάνωση περιοδικών εκθέσεων με διάφορες θεματικές (Δημακοπούλου 2001: 76), οι εκθέσεις στο εξωτερικό³⁹ και η επαφή με το κοινό μέσω ερευνών (Νικολαΐδου 2004: 129-138) αποτελούν σαφείς ενδείξεις της αργής αλλά σταθερής μεταστροφής του κλίματος στην ελληνική μουσειακή πραγματικότητα.

³⁷ «Εν αρχή ην η αρχαιολογία: αυθύπαρκτη, αυτάρκης και μοιραία αυταρχική»: έτσι ξεκινάει η εισήγηση της αρχαιολόγου Χρυσούλας Σαατσόγλου-Παλιαδέλη στο συνέδριο «Μουσειολογία στον 21ο αιώνα» (Θεσσαλονίκη, 21-24/11/1997) που αποτυπώνει γλαφυρά την απροθυμία των αρχαιολόγων να αποδεχτούν τις διαφαινόμενες αλλαγές στο μουσειακό τοπίο.

³⁸ Συνέντευξη της Τέτης Χατζηνικολάου, προέδρου του ελληνικού τμήματος του ICOM, στο Αρχαιολογία και Τέχνες (20/5/2015) (<http://www.archaiologia.gr/blog/2015/05/20/η-σύγχρονη-ιστορία-αποτελέσσε-για-εμάς/>)

³⁹ Τεράστια δραστηριότητα σε εκθέσεις στο εξωτερικό διαθέτει το Μουσείο Μπενάκη. Ενδεικτικά βλ. τις καταχωρήσεις στο ιστολόγιο του μουσείου (<https://benakiconservation.wordpress.com/category/εκθέσεις-exhibitions/>)

Η συντήρηση

Παραγνωρισμένος υπήρξε ο ρόλος των συντηρητών μέχρι πρότινος, παρά την αδιαμφισβήτητη προσφορά τους στη διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αναμφίβολα, η δημιουργία του τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης (1985) στο ΤΕΙ Αθήνας, πρόσφερε στον κλάδο την αναγκαία επιστημονική υπόσταση, που δεν ήταν όμως αρκετή για να εξαλείψει τα κακώς κείμενα. Ο κατακερματισμός των συντηρητών σε εκπαιδευτικές βαθμίδες, οι ελάχιστες προσλήψεις μόνιμου προσωπικού και η συνακόλουθη εκτέλεση των έργων από στρατιές εναλλασσόμενων συμβασιούχων, η καχεξία του ιδιωτικού τομέα, οι ισχνές δυνατότητες μετεκπαίδευσης στη χώρα μας και τέλος η —κεφαλαιώδους σημασίας— έλλειψη ενός Επιμελητηρίου Συντήρησης αποτελούν στοιχεία παθογένειας που συνοδεύουν ακόμη το επάγγελμα. Άμεση συνέπειά τους είναι η ανάλωση των συντηρητών σε ζητήματα εργασιακά και συντεχνιακά, ο περιορισμός της εκπαιδευτικής και επαγγελματικής εξέλιξής τους και της ανάδειξης των δυνατοτήτων τους για προσφορά στο ίδιο το μουσείο, αλλά και στην κοινωνία ευρύτερα.

Σε ερώτησή μας για τη θέση του συντηρητή σήμερα και την αντιμετώπιση από την πολιτεία, ο πρώην πρόεδρος του Συλλόγου Συντηρητών Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης Τρίτοβάθμιας Εκπαίδευσης, Άγγελος Σωτηρόπουλος, με τον οποίο πραγματοποιήσαμε συνέντευξη στο πλαίσιο της έρευνάς μας⁴⁰, ανέφερε ότι η αντιμετώπιση των συντηρητών από την πολιτεία δεν είναι η προσήκουσα και ότι θα έπρεπε να υπάρξει μεγαλύτερη αναγνώριση και στήριξη του έργου τους. Ο συντηρητής ανέφερε την ανάγκη στελέχωσης των υπηρεσιών και τη μέριμνα για υλοποίηση των έργων με τις αναγκαίες προδιαγραφές. Κατέληξε, ωστόσο, επισημαίνοντας ότι το κύρος του επαγγέλματος αναβαθμίζεται κατά τα τελευταία χρόνια, γεγονός που συνέδεσε με τη συστηματική προσπάθεια που

⁴⁰ Η πλήρης απομαγνητοφώνηση της συνέντευξης επισυνάπτεται στο σχετικό παράρτημα.

πραγματοποιείται από τους ίδιους τους συντηρητές να εξελίσσουν την επιστημονική τους επάρκεια, όπως μέσω της μετεκπαίδευσης.

Συνολικά, πάντως, η επαφή του κοινού με τη συντήρηση στη χώρα μας γίνεται με τρόπο αποσπασματικό και συγκυριακό. Το πλατύ κοινό αγνοεί το περιεχόμενο της συντήρησης (πολύ συχνά ο συντηρητής συγχέεται με τον αρχαιολόγο) και έρχεται σε επαφή με το έργο της μόνο περιστασιακά. Η αφορμή δίνεται συνήθως μέσα από δημοσιεύματα στον τύπο⁴¹ και από δράσεις μεμονωμένες, όπως στο Μουσείο Ελληνική Λαϊκής Τέχνης⁴², ή επετειακές, που πραγματοποιούνται κατά την Διεθνή Ημέρα Μουσείων (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας⁴³), στις Ευρωπαϊκές Ημέρες Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά). Παρόλο οι δράσεις αυτές έχουν περιορισμένη εμβέλεια, καθώς η διεξαγωγή τους είναι αυστηρά περιορισμένη χρονικά, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε τη σημασία τους. Μάλιστα σε μία περίπτωση, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, η εορταστική δράση που αφορούσε τα παιδιά δημοτικού διατηρήθηκε και εντάχθηκε στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της εφορείας.

Η έρευνα που πραγματοποιήσαμε για τα εγχειρήματα ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία υλοποιήθηκε κυρίως μέσω του διαδικτύου, με το σκεπτικό ότι αποτελεί τον απλούστερο και προσφιλέστερο τρόπο να αποκτήσει ο πολίτης εποπτεία για τις δημόσιες δράσεις των μουσείων και των αρμόδιων εφορειών. Η συλλογή των πληροφοριών έγινε από τον ιστότοπο του ΥΠΠΟ, τους ιστότοπους των επιμέρους εφορειών και μουσείων, τις ιστοσελίδες ηλεκτρονικών περιοδικών και εφημερίδων, με συνεντεύξεις σε βάθος (στην περίπτωση της ΥΣΜΑ και του μετρό Πειραιά) και με επιτόπια έρευνα στην περίπτωση του Αρχαιολογικού Μουσείου Σαλαμίνας και του Εθνικού

⁴¹ <http://www.efsyn.gr/arthro/voyrtsakia-kai-aktines-h-ola-gia-ta-arhaia>

⁴² Η παρουσίαση των εργαστηρίων συντήρησης του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, «Open day» (23/11/2012)

⁴³ Πρόγραμμα με τίτλο «Μία ημέρα ανοιχτή στο εργαστήριο συντήρησης κεραμικών» (16-17/5/2015)

Αρχαιολογικού Μουσείου. Η καταγραφή που επιχειρούμε δεν είναι, βέβαια, εξαντλητική, πιστεύουμε όμως ότι είναι αντιπροσωπευτική. Σημειώνουμε τέλος ότι θα αναφερθούμε σε περιπτώσεις όπου επιδεικνύεται συστηματική ενασχόληση με τη συντήρηση, όπως σε περιπτώσεις δράσεων με κεντρικό θέμα τη συντήρηση, ιστοτόπων που ανανεώνουν τακτικά το σχετικό περιεχόμενο, ή εκπαιδευτικών προγραμμάτων που επαναλαμβάνονται με κάποια περιοδικότητα.

Το μουσείο της Ακρόπολης. Το εγχείρημα που αποτέλεσε την αφορμή για την παρούσα εργασία είναι το πρώτο που θα παρουσιάσουμε. Στο πλαίσιο του προγράμματος «Μια μέρα στην Ακρόπολη» εντάχθηκε ένα από τα μεγαλύτερης κλίμακας προγράμματα που συνδέονται με την ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία. Πρόκειται για το πρόγραμμα συντήρησης των Καρυάτιδων, των Κορών της νότιας πρόστασης του Ερεχθείου, στο Μουσείο της Ακρόπολης (28/1/2011-18/6/2014). Για την υλοποίηση του καθαρισμού των Καρυάτιδων από τους ατμοσφαιρικούς ρύπους σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε ειδική διάταξη λέιζερ, σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Ηλεκτρονικής Δομής και Λέιζερ του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας Κρήτης (ΙΗΔΛ-ΙΤΕ). Ο καθαρισμός πραγματοποιήθηκε στον εκθεσιακό χώρο του Μουσείου, χωρίς την απομάκρυνση των γλυπτών από τη θέση έκθεσής τους που θα τα υπέβαλε στην ταλαιπωρία μίας ακόμη μεταφοράς. Το κοινό κατέστη κοινωνός της όλης διαδικασίας, μέσω της ταυτόχρονης προβολής του καθαρισμού σε οθόνη στον ίδιο χώρο, αφού η ειδικά σχεδιασμένη πλατφόρμα επέτρεψε την απομόνωση ενός αγάλματος κάθε φορά και την προστασία των επισκεπτών από την ακτινοβολία με προστατευτικά πετάσματα (εικ. 7). Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, το Μουσείο Ακρόπολης βραβεύθηκε από το International Institute for Conservation (IIC) στην Βιέννη, με το Keck Award 2012⁴⁴, για το επίτευγμα τους να φέρει τους επισκέπτες σε άμεση επαφή με διαδικασίες που παραδοσιακά πραγματοποιούνται σε απροσπέλαστα εργαστήρια συντήρησης. Σήμερα, μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος, εξακολουθεί να προβάλλεται στην αίθουσα των Καρυάτιδων ένα βίντεο με αποσπάσματα από τη διαδικασία συντήρησης. Με

⁴⁴ http://www.theacropolismuseum.gr/sites/default/files/to_vraveio_keck_2012_sto_moyseio_akropolis.pdf

τον τρόπο αυτό, το πρωτοποριακό εγχείρημα συντήρησης έγινε μόνιμο και διαρκές τμήμα της μουσειακής εμπειρίας του επισκέπτη στο Μουσείο Ακρόπολης.

Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (ΕΑΜ), του οποίου η προσφορά στον τομέα της συντήρησης είναι αδιαμφισβήτητη (όπως επανειλημμένα επισημάνθηκε στην πρόσφατη δημόσια συζήτηση με τίτλο «Παρόν και μέλλον των αρχαιολογικών μουσείων» που διοργάνωσε το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης με αφορμή τη Διεθνή Ημέρα Μουσείων⁴⁵), δεν προέβαλε μέχρι πρότινος συστηματικά το τεράστιο σχετικό έργο που συντελείται στους κόλπους του. Ωστόσο, σε μια κίνηση που αναδεικνύει τη μεταστροφή στον τομέα αυτό το ΕΑΜ έθεσε τη συντήρηση στο επίκεντρο του εορτασμού για τη Διεθνή Ημέρα Μουσείων (18/5/2015).

Το πρόγραμμα που υλοποιήθηκε και το οποίο είχαμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε έφερε τον τίτλο «Το υλικό για το άυλο» και απευθυνόταν στο γενικό κοινό. Στο πρώτο μέρος, στο αίθριο του μουσείου, εξειδικευμένοι συντηρητές λίθου εκτέλεσαν επεμβάσεις καθαρισμού σε μαρμάρινο άγαλμα από το ναυάγιο των Αντικυθήρων, ενώ παράλληλα εξηγούσαν στο κοινό τις μεθόδους επέμβασης (εικ. 8). Η δράση είχε διάρκεια 1,5 ώρα και συγκέντρωσε το ενδιαφέρον των επισκεπτών που παρέμειναν προσηλωμένοι από την αρχή μέχρι το τέλος θέτοντας πλήθος ερωτήματα στους συντηρητές. Στο δεύτερο μέρος, πραγματοποιήθηκε διάλεξη διάρκειας 45 λεπτών από συντηρητές του μουσείου για εξειδικευμένες επεμβάσεις συντήρησης σε αρχαιότητες του μουσείου.

Επίσης, στο ΕΑΜ, βρίσκεται σε εξέλιξη ένα πρόγραμμα «βιώσιμης συντήρησης», τα δεδομένα του οποίου γνωστοποιούνται στο κοινό. Η αίθουσα όπου εκτίθενται τα γλυπτά από το ναυάγιο των Αντικυθήρων δεν είναι προς στιγμή επισκέψιμη. Στην είσοδο, ένα υπόμνημα στα ελληνικά και στα αγγλικά, εξηγεί ότι τα γλυπτά

⁴⁵ <https://diavlos.grnet.gr/event/e477>

πρόκειται να μεταφερθούν για να εκτεθούν στην Ελβετία (9/2015) και με το σκοπό αυτό πρόσφατα εκπονήθηκε ένα πρόγραμμα ανίχνευσης μεταλλικών συνδέσμων στο εσωτερικό τους με τη μέθοδο του υπεδάφιου ραντάρ (GPR), προκειμένου να εκτιμηθεί η στατική τους επάρκεια. Έπεται η στερέωση της επιφάνειάς τους με χρήση συμβατών νανοϋλικών. Η εφαρμογή, λόγω των ιδιαίτερων προδιαγραφών της θα γίνει επιτόπου, αλλά εκτός των ωρών λειτουργίας του μουσείου. Το πρόγραμμα υλοποιείται από τους συντηρητές λίθου του μουσείου, σε συνεργασία με ιδιωτική εταιρεία (GEOSERVICE) που αναλαμβάνει τις σχετικές εφαρμογές. Αναμένοντας περισσότερες πληροφορίες για το ενδιαφέρον πρόγραμμα, ελπίζουμε να αξιοποιηθεί περαιτέρω για την ενημέρωση του κοινού σε σχέση με τα προγράμματα συντήρησης του ΕΑΜ.

Το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (ΒΧΜ), ένα από τα παλαιότερα μουσεία της χώρας μας, αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα στο έργο της συντήρησης και αναδεικνύει τακτικά το έργο των συντηρητών του μουσείου. Στον ιστότοπο του μουσείου υπάρχει αναλυτική παρουσίαση των επιμέρους εργαστηρίων συντήρησης⁴⁶, ενώ κατά την τελευταία δεκαετία παρουσιάστηκαν περιοδικές εκθέσεις που αναφέρονταν σε συγκεκριμένους συντηρητές παρουσιάζοντας το έργο και την προσφορά τους. Αναφέρουμε την έκθεση «Μαΐστορες» (26/2/2006-27/5/2006) για τους Φώτη Ζαχαρίου και Αντώνη Γκλίνο (εικ. 9), και την έκθεση για τον Γιάννη Κολέφα (27/3/2007-16/6/2007).

Επίσης, στο πλαίσιο εκδηλώσεων προς τιμή του διευθυντή του μουσείου Δημήτρη Κωνσταντίου, κατά τη συμπλήρωση τριών χρόνων από τον θάνατό του (2/2013), υλοποιήθηκε πρόγραμμα επισκέψεων στα εργαστήρια συντήρησης (οκτώ στον αριθμό) που απευθυνόταν σε γενικό κοινό. Οι επισκέπτες απέκτησαν πρόσβαση στα εργαστήρια, ενημερώθηκαν για τις επεμβάσεις

⁴⁶ http://www.byzantinemuseum.gr/el/museum/conservation_dept/

συντήρησης ανά υλικό, ενώ έλαβαν και γενικές πληροφορίες για την ιστορία της συντήρησης⁴⁷.

Σε συνδυασμό με τα εκπαιδευτικά προγράμματα που φιλοξενεί, το ΒΧΜ διαθέτει έντυπο υλικό σχετικό με τη συντήρηση που μπορεί να αξιοποιηθεί κατά την επίσκεψη στο μουσείο, και το οποίο βρίσκουμε στον ιστότοπο του μουσείου⁴⁸.

Έντυπο που τιτλοφορείται «Η περιπέτεια ενός μνημείου» περιγράφει γλαφυρά, και με τη χρήση σκίτσων, τη διαδικασία αποτοίχισης των τοιχογραφιών από τη μονή Επισκοπής Ευρυτανίας, οι οποίες εκτίθενται πλέον στο μουσείο. Επίσης, το έντυπο με τίτλο «Ταξίδι στον κόσμο του Ψηφιδωτού» μας εισάγει στη διαδικασία συντήρησης του ψηφιδωτού, με τρόπο εύληπτο και παραστατικό.

Πρωτότυπη έκδοση του ΒΧΜ συνιστά και το εκπαιδευτικό φυλλάδιο με τίτλο «Η τέχνη της συντήρησης ή συντηρώντας την τέχνη» (εικ. 10). Το φυλλάδιο διατίθεται στο μουσείο, αλλά μπορούμε επίσης να το κατεβάσουμε από την σχετική ιστοσελίδα, όπου πληροφορούμαστε επίσης ότι: «Το έντυπο σχεδιάστηκε στο πλαίσιο της περιοδικής έκθεσης "Μαΐστορες. Φώτης Ζαχαρίου (1909-2001), Αντώνης Γκλίνος (1936-1998)". Ωστόσο, το πρώτο του μέρος μπορεί να αξιοποιηθεί και αυτοτελώς στη μόνιμη έκθεση του μουσείου, επικεντρώνοντας την επίσκεψη σε μια πρώτη γνωριμία με την συντήρηση αρχαιοτήτων και έργων τέχνης.»

Το πλεονέκτημα που παρουσιάζει η χρήση των συγκεκριμένων φυλλαδίων έγκειται στο ότι αναφέρονται σε συντηρημένα αντικείμενα τα οποία εκτίθενται σε διάφορες θέσεις στη μόνιμη έκθεση του μουσείου. Η αναζήτηση των επιλεγμένων εκθεμάτων οξύνει την παρατηρητικότητα και την εγρήγορση για την αναγνώριση των επεμβάσεων συντήρησης και σε άλλα αντικείμενα, και

⁴⁷ <http://users.sch.gr/olpaizi/autosch/joomla15/index.php/epimorfosh/xenaghseis/1909-dorean-xenaghseis-10-02>

⁴⁸ http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/resources/

αφήνει στον επισκέπτη μια χρήσιμη παρακαταθήκη που μπορεί να αξιοποιήσει στο μέλλον, σε διαφορετικό περιβάλλον, με άλλα αντικείμενα. Μάλιστα, παρότι τα φυλλάδια αυτά απευθύνονται σε νεανικό κοινό δεν είναι διόλου απίθανο ότι θα προσφέρουν γνώσεις και σε ενήλικες, καθώς αναφέρονται αναλυτικά σε διαδικασίες που δεν είναι ευρέως γνωστές, όπως η μέθοδος αποτοίχισης τοιχογραφιών, η αποκόλληση ψηφιδωτών σε ρολό, η ανάταξη θραυσμάτων μια εικόνας κ.α.

Το Μουσείο Μπενάκη, παρόλο που επιδεικνύει σημαντικό έργο στη συντήρηση, δεν διαθέτει κάποιο πρόγραμμα εκπαιδευτικό, ή άλλο, σχετικό με τη συντήρηση που να απευθύνεται στο κοινό. Ωστόσο, στον ιστότοπό του παρουσιάζει συνοπτικά τα επιμέρους εργαστήρια συντήρησης, και διατηρεί ιστολόγιο όπου παρουσιάζονται επιλεγμένες περιπτώσεις συντήρησης, από την πλούσια δραστηριότητα των εργαστηρίων του μουσείου⁴⁹.

Η Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης (ΥΣΜΑ), σε συνεργασία με την Α' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Α' ΕΠΚΑ) διεξάγει εκπαιδευτικά προγράμματα στον βράχο της Ακρόπολης, προάγοντας τη γνωριμία με τα επιμέρους μνημεία για την κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, και των εκτελούμενων διεπιστημονικών εργασιών. Δύο από τα προγράμματα αυτά συνδέονται άμεσα με τη συντήρηση, καθώς αναφέρονται στις διαδικασίες ανασύλωσης των μνημείων της Ακρόπολης. Τα προγράμματα απευθύνονται σε μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι μαθητές, με τη βοήθεια του εξειδικευμένου προσωπικού της ΥΣΜΑ, έρχονται σε επαφή με το τεράστιο τεχνικό έργο που επιτελείται στα μνημεία του Βράχου της Ακρόπολης μέσω της παρακολούθησης μιας σειράς εργαστηρίων στο χώρο της Ακρόπολης και στο εσωτερικό επιλεγμένων εργοταξίων (εικ. 11).

Πρόκειται για τα προγράμματα «Μια μέρα στην Ακρόπολη αναστηλώνοντας τα μνημεία» και «Ακρόπολη και Αναστήλωση», τα οποία πραγματοποιήθηκαν με

⁴⁹ (<https://benakiconservation.wordpress.com>)

μεγάλη επιτυχία κατά τα έτη 2012 και 2014 αντίστοιχα, ενώ πρόσφατα αποφασίστηκε η υλοποίησή τους σε ετήσια βάση. Για τη φετινή χρονιά αναμένεται να πραγματοποιηθεί το φθινόπωρο, εφόσον το επιτρέψει ο εντατικός ρυθμός των εκτελούμενων εργασιών. Το πρώτο πρόγραμμα «Μια μέρα στην Ακρόπολη αναστηλώνοντας τα μνημεία» (3/2012) πραγματοποιήθηκε με συμμετοχή 40 σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Για την προετοιμασία των μαθητών διανεμήθηκε σχετικό υλικό και χάρτης των επιμέρους εργοταξίων που θα επισκέπτονταν. Το πρόγραμμα αξιολογήθηκε από την υπηρεσία μέσω ερωτηματολογίων που απευθύνονταν στους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς. Η αξιολόγηση του προγράμματος⁵⁰ παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς η ανταπόκριση υπήρξε μεγάλη και τα συμπεράσματα είναι ποικίλα και κατατοπιστικά. Οι απαντήσεις των μαθητών αλλά και τα σχόλιά τους αποκαλύπτουν την έντονη εντύπωση —και συγκίνηση σε κάποιες περιπτώσεις— που τους προκάλεσε η είσοδος στα εργοτάξια και η μύησή τους στα μυστικά της συντήρησης και ανασύλωσης των μνημείων, αλλά και η εξοικείωση με τις σχετικές μεθόδους. Ανάλογη επιτυχία είχε και το δεύτερο πρόγραμμα «Ακρόπολη και Αναστήλωση» (3/2014), με συμμετοχή 360 μαθητών της Α' Λυκείου και 38 εκπαιδευτικών από 18 σχολεία. Για το πρόγραμμα αυτό συνομιλήσαμε με τον συντηρητή Άγγελο Σωτηρόπουλο και θα αναφερθούμε σχετικά στο επόμενο κεφάλαιο.

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας (ΛΒ' ΕΠΚΑ) και το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας φιλοξενούν ένα ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα με την συμμετοχή πολυάριθμης ομάδας ειδικών επιστημών, απαρτιζόμενης από αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες, συντηρητές και άλλους επαγγελματίες. Το πρόγραμμα, με τίτλο «Το ημερολόγιο ενός αρχαιολόγου», έχει ως θέμα την αρχαιολογική έρευνα και την πορεία των ευρημάτων από την αποκάλυψή τους κατά την ανασκαφή μέχρι την έκθεσή τους στο μουσείο και πραγματοποιείται σε τρία στάδια. Απευθύνεται σε μαθητές της Δ' ως ΣΤ τάξης του Δημοτικού σε

⁵⁰ http://www.ysma.gr/static/files/files_anafora_2012.pdf

σύνολα των 20-25 παιδιών. Το πρόγραμμα αξιολογείται τακτικά για την αναδιαμόρφωση και βελτίωσή του.

Στο ιδιαίτερα προσεγμένο φυλλάδιο που απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς⁵¹, γίνεται μεταξύ άλλων αναφορά στις εργασίες συντήρησης που ακολουθούν την αποκάλυψη των ευρημάτων, για να καθοδηγήσει την προετοιμασία των μαθητών σχετικά με τις δραστηριότητες στις οποίες θα συμμετάσχουν κατά την παρακολούθηση του προγράμματος.

Το τμήμα του προγράμματος που αφορά τη συντήρηση διαρκεί συνολικά δύο ώρες και έχει την ακόλουθη δομή: οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες και εκτελούν διαφορετικές εργασίες συντήρησης (καθαρισμός, ανάταξη και συγκόλληση, συμπλήρωση και αισθητική αποκατάσταση) σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο στο εσωτερικό του μουσείου. Στη συνέχεια, κατά την επίσκεψή τους στο μουσείο, τους υποδεικνύονται εκθέματα που έχουν δεχτεί επεμβάσεις συντήρησης τις οποίες καλούνται να ανιχνεύσουν και να ταυτοποιήσουν, εμπεδώνοντας με τρόπο αποτελεσματικό τις γνώσεις που απέκτησαν θεωρητικά και πρακτικά με την παρακολούθηση του προγράμματος.

Το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου υλοποιεί εκπαιδευτικό πρόγραμμα για παιδιά δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με τίτλο «Υιοθετώ και προστατεύω το απολιθωμένο δάσος: Συμμετέχω σε δράσεις καθαρισμού και συντήρησης απολιθωμάτων»⁵². Η διάρκεια του προγράμματος είναι δύο ώρες. Οι μαθητές εισάγονται στον κόσμο των απολιθωμάτων, περιηγούνται τους εκθεσιακούς χώρους καλούμενοι να αναγνωρίζουν τα διαφορετικά είδη απολιθωμένων φυτών και στη συνέχεια το Πάρκο Απολιθωμένου Δάσους Σιγρίου, όπου παρατηρούν τους απολιθωμένους κορμούς στο φυσικό τους χώρο. Στη συνέχεια, αφού ενημερωθούν για τα στάδια

⁵¹ http://igoumenitsamuseum.gr/images/text_files/to-imerologio-enos-arxaiologou-ekpaideutikos.pdf

⁵² http://www.lesvosmuseum.gr/site/home/ws/primary+menu/education/programmata_scholikon_monadon/13-17_eton.csp;jsessionid=6551349FC030534A2C30CFBC05122A86?mode=print

συντήρησης που εφαρμόζονται στα φυτικά απολιθώματα, συμμετέχουν σε βιωματική δραστηριότητα καθαρισμού τμήματος απολιθωμένου κορμού, με την επίβλεψη των αρμόδιων συντηρητών.

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου (ΚΔ' ΕΠΚΑ), στον αρχαιολογικό χώρο Ζάκρου, υλοποίησε επί σειρά ετών το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ζάκρος, από τη σιωπηλή γη στο μινωικό ανάκτορο», σε συνεργασία με το ερευνητικό πρόγραμμα «Μινωϊκοί δρόμοι». Το πρόγραμμα απευθυνόταν στους μαθητές και στις μαθήτριες του τοπικού δημοτικού της Ζάκρου. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα εμπλουτίστηκε τον Απρίλιο του 2002 με μία επιπλέον ενότητα που αφορούσε στο θέμα της προληπτικής συντήρησης και επαναλήφθηκε με την ίδια μορφή το 2009, με συμμετοχή και παιδιών από το νηπιαγωγείο του σχολείου. Στόχος της νέας θεματικής ήταν να γνωρίσουν οι μαθητές τους κινδύνους που διατρέχουν τα μνημεία και να κατανοήσουν ότι η προστασία τους δεν είναι ευθύνη μόνο των ειδικών επιστημόνων αλλά καθήκον όλων των πολιτών. Το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε με ένα θεατρικό εργαστήριο. Οι μαθητές ανέλαβαν να ενσαρκώσουν ρόλους μνημείων τα οποία κινδυνεύουν από διάφορες αιτίες και αναζητούν τρόπους για να προστατευτούν. Το αποτέλεσμα του εργαστηρίου ήταν μία θεατρική παράσταση με τίτλο "Οι πέτρες πηγαίνουν στον Παράδεισο" η οποία παρουσιάστηκε στην αίθουσα του Πνευματικού Κέντρου της Πάνω Ζάκρου.

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Φωκίδος (Ι' ΕΠΚΑ), που έχει την έδρα της στους Δελφούς και αρμοδιότητα που εκτείνεται στο Νομό Φωκίδος, υλοποιεί από το 2011 εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο: «Το εργαστήρι συντήρησης του Αρχαιολογικού Μουσείου Δελφών ανοίγει τις πόρτες του». Το πρόγραμμα απευθύνεται σε μαθητές της Ε' και ΣΤ' τάξη του Δημοτικού και είναι διαθέσιμο πρωινές ώρες τις καθημερινές. Όπως διαβάζουμε στον σύνδεσμο της εφορείας, στόχος του προγράμματος είναι να γνωρίσει στα παιδιά τις ειδικότητες που συνεργάζονται για την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι Συντηρητές Αρχαιοτήτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Δελφών παρουσιάζουν στους μαθητές το έργο της συντήρησης των ψηφιδωτών δαπέδων αλλά και την

τεχνική κατασκευής ψηφιδωτών. Αρχαιολόγοι, μουσειοπαιδαγωγοί, μουσειολόγοι, και φύλακες αρχαιοτήτων υποδέχονται τους μαθητές και τους μιλούν για τα μυστικά της δουλειάς τους.

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων (ΚΣΤ' ΕΠΚΑ) παρουσιάζει πλούσια και ποικίλη δραστηριότητα σε πεδία, όπως τα προγράμματα για μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και για γενικό κοινό, σεμινάρια για εκπαιδευτικούς και άλλους επαγγελματίες, διαλέξεις κ.α. Θα αναφερθούμε στο σημείο αυτό σε τέσσερα προγράμματα της Εφορείας. Πλούσιο υλικό για τα διάφορα προγράμματα είναι διαθέσιμο στο ιστολόγιο της Εφορείας⁵³.

Το πρόγραμμα με τίτλο «Χρόνος φθοροποιός» παρουσιάστηκε στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Ημερών Παγκόσμιας Κληρονομιάς και επιχείρησε να αναδείξει τον αγώνα των συντηρητών αρχαιοτήτων ενάντια στις φθορές του χρόνου (εικ. 12). Πραγματοποιήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά και απευθυνόταν σε μαθητές (26/9/2015), σε ενήλικες και οικογένειες (28/9/2015). Οι μαθητές δημοτικού παρακολούθησαν το πρόγραμμα «Από το μαγειρείο στο Μουσείο. Οι περιπέτειες μιας πήλινης τριποδικής χύτρας» στο οποίο αναφερόμαστε στη συνέχεια. Οι μαθητές γυμνασίου παρακολούθησαν παρουσίαση με *power point*, όπου οι συντηρητές εξήγησαν τη μέθοδο δουλειάς τους. Στη συνέχεια, οι επισκέπτες μπήκαν στα εργαστήρια συντήρησης, όπου οι εργαζόμενοι, χρησιμοποιώντας αντικείμενα από διαφορετικό υλικό (μια λίθινη επιτύμβια στήλη, έναν χάλκινο καθρέφτη, έναν ερυθρόμορφο αμφορέα) εξήγησαν την εργασία τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε, επίσης, το βιωματικό εργαστήριο που υλοποιήθηκε. Αξιοποιώντας μια επιτύμβια στήλη, εύρημα σωστικής ανασκαφής στο Μοσχάτο, που είχε μεταφερθεί στην υπαίθρια έκθεση του Μουσείου, η εφορεία έδωσε την ευκαιρία σε παιδιά, να συμμετάσχουν στην «αποκάλυψη» του αντικειμένου, καθαρίζοντάς το από το χώμα που το περιέβαλε, με την επίβλεψη των συντηρητών.

⁵³ <https://efadyat.wordpress.com>

Το δεύτερο πρόγραμμα με θέμα τη συντήρηση αρχαιοτήτων έχει τίτλο «Από το μαγειρείο στο Μουσείο. Οι περιπέτειες μιας πήλινης τριποδικής χύτρας», και υλοποιείται πλέον στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας (προηγουμένως, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά). Είχαμε την ευκαιρία να το παρακολουθήσουμε μαζί με μαθητές της Δ' τάξης του δημοτικού (εικ. 13-18) και να συγκεντρώσουμε τις εντυπώσεις τους με ερωτηματολόγιο (βλ. τέταρτο κεφάλαιο). Το πρόγραμμα δημιουργήθηκε με αφορμή την πήλινη τριποδική χύτρα που βρέθηκε στα Κανάκια της Σαλαμίνας και εκτίθεται στο τοπικό μουσείο, απευθύνεται σε νεανικό κοινό και οικογένειες, δέχεται σχολικά σύνολα ως 30 άτομα κάθε φορά (από την ίδια τάξη) και έχει διάρκεια μιάμιση ώρα. Όπως αναφέρεται στο ιστολόγιο της εφορείας «Με αφορμή τις φανταστικές περιπέτειες μιας πραγματικής πήλινης τριποδικής χύτρας, τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν την πορεία ενός αντικειμένου από το σκάμμα έως τις προθήκες του μουσείου και να κατανοήσουν το έργο των συντηρητών αρχαιοτήτων. Στη συνέχεια επισκέπτονται τα εργαστήρια συντήρησης, συζητούν με τους συντηρητές και τους παρακολουθούν να συντηρούν ένα εύρημα. Τέλος λαμβάνουν μέρος σε ένα βιωματικό εργαστήριο όπου με την καθοδήγηση των συντηρητών δοκιμάζουν να συγκολλήσουν και να συμπληρώσουν ένα σύγχρονο αγγείο». Σημειώνουμε ότι η εφαρμογή του βιωματικού εργαστηρίου συντήρησης δεν πραγματοποιείται ακόμη στη Σαλαμίνα λόγω της έλλειψης της σχετικής υποδομής. Προς το παρόν, οι μαθητές και οι μαθήτριες που παρακολουθούν το πρόγραμμα, προσκαλούνται να αποτυπώσουν εικαστικά εικόνες από τις διάφορες φάσεις της ζωής τη χύτρας, στο μαγειρείο, κατά την αποκάλυψη (ανασκαφή) και στο εργαστήριο συντήρησης.

Και πάλι στη Σαλαμίνα, στο ταφικό μνημείο των Κολονών που βρίσκεται σε διαδικασία εκτεταμένης αναστήλωσης, πραγματοποιήθηκε από την ίδια εφορεία το τρίτο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη συντήρηση με τίτλο «Τι γίνεται στις Κολόνες;». Το πρόγραμμα, το οποίο απευθύνθηκε στους μαθητές του γειτονικού σχολείου Αιαντείου, είχε στόχο να συνδέσει το μνημείο με την τοπική ιστορία, και να γνωρίσει στους μαθητές και στις μαθήτριες το έργο της αναστήλωσης και των επιμέρους επαγγελματιών που συμμετέχουν σ' αυτήν.

Το τελευταίο εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο οποίο θα αναφερθούμε βρίσκεται ακόμη στο στάδιο του σχεδιασμού. Πρόκειται να υλοποιηθεί από την ΚΣΤ' ΕΠΚΑ σε συνεργασία με την εταιρία Αττικό Μετρό ΑΕ, σε κτήριο παρακείμενο της ανασκαφής που διενεργείται για το Μετρό Πειραιά. Στο κτήριο, το οποίο ανήκει στην Εφορεία, βρίσκεται σε λειτουργία εργαστήριο συντήρησης. Το πρόγραμμα θα απευθύνεται σε σύνολα μαθητών, αρχικά από τη γύρω περιοχή, και αναμένεται να βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη από την προσεχή σχολική χρονιά, ενώ έχουν ήδη πραγματοποιηθεί ορισμένες πιλοτικές εφαρμογές. Η θεματική της συντήρησης θα είναι ενταγμένη σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, που θα παρακολουθεί το έργο από την ανασκαφή ως το εργαστήριο συντήρησης, ενώ θα δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να παρακολουθούν το έργο των συντηρητών από τον κατάλληλα διαμορφωμένο εξώστη, αλλά και να εκτελούν οι ίδιοι εργασίες συντήρησης, όπως πλύσιμο οστράκων (που προορίζονται για απόρριψη) και ανάταξη-συγκόλληση σε σύγχρονα κεραμικά.

Εικόνες τρίτου κεφαλαίου

Εικόνα 7. Ο καθαρισμός των Καρυάτιδων στο Μουσείο της Ακρόπολης. Το κοινό κατέστη κοινωνός της διαδικασίας, μέσω της ταυτόχρονης προβολής του καθαρισμού σε οθόνη στον ίδιο χώρο.

Εικόνα 8. Συντηρητές λίθου του ΕΑΜ εκτελούν εργασίες επιφανειακού καθαρισμού μπροστά στους επισκέπτες εκδήλωση με τίτλο «Το υλικό για το άυλο».

Εικόνα 9. Άποψη από την έκθεση «Μαΐστορες» που ήταν αφιερωμένη σε συντηρητές του ΒΧΜ.

Εικόνα 10. Απόσπασμα από το εκπαιδευτικό φυλλάδιο του ΒΜΧ με τίτλο «Η τέχνη της συντήρησης ή συντηρώντας την τέχνη».

Εικόνα 11. Οι μαθητές, με τη βοήθεια του εξειδικευμένου προσωπικού της ΥΣΜΑ, έρχονται σε επαφή με το τεράστιο τεχνικό έργο που επιτελείται στα μνημεία του Βράχου της Ακρόπολης.

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

**ΧΡΟΝΟΣ
ΦΘΟΡΟΠΟΙΟΣ**
Ο αγώνας των συντηρητών
αρχαιοτήτων ενάντια στις
φθορές του χρόνου

Το Μουσείο ανοίγει τα
εργαστήρια συντήρησης και
οι συντηρητές αρχαιοτήτων
υποδέχονται το κοινό την
Κυριακή 29/09/2013
12:30 μ.μ.-02:00μ.μ.

**ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ**
Χαριλάου Τρικοπού 31
Είσοδος ελεύθερη

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
ΚΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Γεωργιανόπουλο Αετρουσίου Τμήμα Φωτοκ. Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

με την ενεργή συμβολή της Dailymay Kaffee και KAROLIAS

Εικόνα 12. Η αφίσα προώθησης του προγράμματος «Χρόνος φθοροποιός» της ΚΣΤ' ΕΠΚΑ.

Εικόνα 13. Η αφήγηση της ιστορίας της μυκηναϊκής χύτρας (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας).

Εικόνα 14. Η γνωριμία με τα αντικείμενα της προθήκης (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας).

Εικόνα 15. Η είσοδος για το «απαγορευμένο» δωμάτιο (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας).

Εικόνα 16. Γνωριμία και συζήτηση με τον συντηρητή (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας).

Εικόνα 17. Ζωγραφικό εργαστήριο με θέμα τις δυο ζωές της χύτρας (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας).

Εικόνα 18. Συμπλήρωση ερωτηματολογίου από τους μαθητές και τις μαθήτριες (Αρχ. Μουσείο Σαλαμίνας).

Τέταρτο κεφάλαιο - Η ματιά των επαγγελματιών

Μεθοδολογία

Αξιοποιώντας τον διεπιστημονικό χαρακτήρα των προγραμμάτων που καταγράψαμε στο τρίτο κεφάλαιο, απευθυνθήκαμε σε επαγγελματίες που ασχολούνται με τον σχεδιασμό και την υλοποίηση κάποιων από τα προγράμματα αυτά. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήσαμε συνεντεύξεις με την Εύη Πίνη, υπεύθυνη για τα εκπαιδευτικά προγράμματα της ΚΣΤ' ΕΠΚΑ, και ιδιαίτερα έμπειρη στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση τους, με τον Γιώργο Πέππα και τη Μαριάνθη Μήκα, αρχαιολόγους που συμμετέχουν στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση του προγράμματος στο Μετρό Πειραιά, ενός προγράμματος με έντονο τοπικό χαρακτήρα, και με τον Άγγελο Σωτηρόπουλο, συντηρητή στην Ακρόπολη και συμμετέχοντα στα μεγάλης κλίμακας και εμβέλειας εκπαιδευτικά προγράμματα της ΥΣΜΑ.

Για τις συνεντεύξεις των επαγγελματιών καταρτίστηκαν ερωτηματολόγια με σώμα ανοιχτών ερωτήσεων. Τα ερωτηματολόγια διαφοροποιήθηκαν ελαφρώς με βάση το αντικείμενο των ερωτώμενων, αλλά κοινός τόπος υπήρξε η συγκέντρωση πληροφοριών γύρω από το σκεπτικό και τους στόχους των προγραμμάτων, τα πρακτικά προβλήματα που εντοπίζονται, τα οφέλη που προκύπτουν από τα προγράμματα, και τις διαφαινόμενες προοπτικές.

Ακολουθώντας μια επιστημονικώς παραδεκτή μεθοδολογία (Mishler 1996 και Mason 2011 και Ιωσηφίδης 2003), καταβλήθηκε προσπάθεια να διατυπωθούν τα ερωτήματα με τρόπο ουδέτερο που θα αφήνει περιθώριο για ανάπτυξη. Παράλληλα, οι ερωτώμενοι παροτρύνθηκαν να σχολιάσουν ελεύθερα την όλη εμπειρία, με βάση την ειδικότητά τους και την ανάμιξή τους στο εγχείρημα. Ωστόσο, ως αποτίμηση της προσπάθειας θα πρέπει να σημειώσουμε ότι λόγω της απειρίας της γράφουσας στην πραγματοποίηση συνεντεύξεων, οι συνεντεύξεις παρουσίασαν ανισότητα στην έκταση και στη μορφή. Συγκεκριμένα, η πρώτη συνέντευξη, με τον Γιώργο Πέππα και τη Μαριάνθη

Μήκα, αν και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα σε περιεχόμενο, υπερέβη τον ερευνητικό στόχο, καθώς δεν ακολουθήθηκε το ερωτηματολόγιο, με αποτέλεσμα να καταστεί δυσχερής η απομαγνητοφώνησή της. Για τον λόγο αυτό αρκεστήκαμε στην απομαγνητοφώνηση χαρακτηριστικών αποσπασμάτων.

Όπως προαναφέραμε, για να εξετάσουμε το ζήτημα και από τη σκοπιά του επισκέπτη, παρακολουθήσαμε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Από το μαγειρείο στο Μουσείο. Οι περιπέτειες μιας πήλινης τριποδικής χύτρας», στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας (12/5/2015), μαζί με μαθητές και μαθήτριες της Δ' τάξης από το Δημοτικό Σχολείο Βασιλικών Σαλαμίνας και καταγράψαμε τις εντυπώσεις των παιδιών και της μίας από τις διδάσκουσες με τη βοήθεια ερωτηματολογίων.

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζουμε το υλικό των συνεντεύξεων, οργανωμένο στις θεματικές που ακολούθησαν τα ερωτηματολόγια, επιχειρώντας να καταγράψουμε τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης στην οπτική των ερωτώμενων. Η σύνθεση συμπληρώνεται με τις εντυπώσεις της διδάσκουσας και των παιδιών που παρακολούθησαν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας. Επισημαίνουμε ότι οι συνεντεύξεις, απομαγνητοφωνημένες και τα αναλυτικά αποτελέσματα των ερωτηματολογίων των παιδιών και της δασκάλας επισυνάπτονται στα σχετικά παραρτήματα. Τέλος επισημαίνουμε ότι για λόγους απλούστευσης της παράθεσης των απόψεων, αλλά και επειδή, ακριβώς, οι ερωτώμενοι επιλέχθηκαν με βάση την επαγγελματική τους συνάφεια ως προς τα προγράμματα, στο εξής θα αναφέρουμε την Εύη Πίνη ως «η σχεδιάστρια», τον Γιώργο Πέππα και την Μαριάνθη Μήκα ως «ο αρχαιολόγος» και «η αρχαιολόγος» αντίστοιχα, και τον Άγγελο Σωτηρόπουλο ως «ο συντηρητής».

Τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων

Ένα σημαντικό κεφάλαιο που απασχόλησε τις συνεντεύξεις ήταν το σκεπτικό που υπαγορεύει την ανάπτυξη των διαφορετικών προγραμμάτων. Εδώ, οι απαντήσεις ποικίλουν, ανάλογα με το πρόγραμμα. Σύμφωνα με τα όσα

αναφέρουν στις συνεντεύξεις, πάντως, οι ερωτηθέντες δεν γνωρίζουν συγκεκριμένα άλλα προγράμματα συντήρησης για το κοινό, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, πέρα από τα προγράμματα της οικείας εφορείας και το πρόγραμμα στο Μουσείο της Ακρόπολης. Μάλιστα, ερωτώμενη αν έλαβε υπόψη της για τον σχεδιασμό ανάλογα προγράμματα από το εξωτερικό, η σχεδιάστρια απαντάει:

«Όχι δεν είχα κάτι υπόψη, γιατί και οι συνθήκες είναι διαφορετικές εκεί, απλά εδώ οι συνθήκες με καθοδήγησαν και φυσικά οι δυνατότητες που μου έδωσαν οι συνάδελφοι συντηρητές»

Σχετικά με το σκεπτικό των προγραμμάτων που έχει υλοποιήσει, η σχεδιάστρια αναφέρει ότι στόχος ήταν κατά περίπτωση:

«να εντάξουμε και προγράμματα που είχαν σχέση με τη συντήρηση και με την ευαισθητοποίηση του κοινού για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς»,

«μέσα από το θεατρικό τα παιδιά (να) μαθαίνουν [...] και το ρόλο που παίζουν οι επιστήμονες στην προστασία των μνημείων, αλλά το έργο τελειώνει με τη διαπίστωση ότι [...] η προστασία είναι έργο όλων μας κι αυτό είναι το μήνυμα, τελοσπάντων, έτσι μ' ένα πάρα πολύ απλό και βιωματικό τρόπο (΄΄Προληπτική συντήρηση: μια ασπίδα προστασίας για τα μνημεία΄΄),

«να παρουσιάσουμε στο κοινό τις προσπάθειες και τον αγώνα που κάνουν οι συντηρητές αρχαιοτήτων ενάντια στις φθορές του χρόνου (΄΄Χρόνος φθοροποιός΄΄),

«να γνωρίσουν αυτό το έργο (΄΄Τι γίνεται στις Κολόνες΄΄), να γνωρίσουν το έργο του αρχαιολόγου, του μηχανικού, του συντηρητή, και να δουν πώς αναστηλώνεται και να φανταστούν το μνημείο αυτό πώς θα είναι πια όταν θα έχει αναστηλωθεί και αποδοθεί [...] στην κοινωνία».

Η αρχαιολόγος επισημαίνει ως προς το σκεπτικό της εφόρου Στέλλας Χρυσουλάκη, αναφορικά με το πρόγραμμα γύρω από το Μετρό Πειραιά:

«Είναι συνδεδεμένο με το έργο και είναι συνδεδεμένο και με την πόλη. Γιατί και τα παιδιά που θα έρχονται από τα σχολεία της περιοχής βλέπουν ήδη τα εργοτάξια, αισθάνονται την αναστάτωση που συμβαίνει στην πόλη. Οπότε έβαλε η κα Χρυσουλάκη αυτό: Γιατί γίνονται όλα αυτά; Τι νόημα έχουν όλα αυτά; [...] Και το συνδύασε έτσι, για τη ζωή της πόλης».

Στην ίδια θεματική της στόχευσης στην τοπική κοινωνία, ο αρχαιολόγος προσθέτει ότι ένα κίνητρο για τη δημιουργία του προγράμματος ήταν

«να μάθει και ο κόσμος ότι υπάρχει αυτό το κτήριο κι ότι είναι στην υπηρεσία γιατί τώρα ξέρει μόνο το μουσείο»,

ενώ δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στο ανθρωποκεντρικό σκεπτικό της έκθεσης που θα συνοδεύει το πρόγραμμα, λέγοντας ως προς το περιεχόμενο ότι στόχος είναι

«να δείξουμε το έργο, δηλαδή πώς έγινε [...] να μη βάλουμε δηλαδή ανασκαφικά σχέδια [...] οι φωτογραφίες μας θέλουμε να 'ναι [...] κατά 90% με ανθρώπους που δουλεύουν».

Στο ζήτημα της πρακτικής δυσκολίας που παρουσιάζουν τα προγράμματα με την συμμετοχή συντηρητών, οι απόψεις των ερωτηθέντων συγκλίνουν. Η ενασχόληση με τα προγράμματα επηρεάζει τη λειτουργία εργαστηρίων-εργοταξίων και τα χρονοδιαγράμματα συντήρησης. Συνεπώς, δεν είναι εφικτή η συχνή υλοποίησή τους. Βέβαια, η συχνότητα ορίζεται πολύ διαφορετικά από τους ερωτηθέντες, πιθανόν λόγω των διαφορών στην κλίμακα των προγραμμάτων.

Πιο συγκεκριμένα, σε σχετικό ερώτημα η σχεδιάστρια αναφέρει:

«...επειδή τα συντηρητήρια είναι χώροι δουλειάς, δεν μπορούν να επαναλαμβάνονται πάρα πολύ συχνά όπως καταλαβαίνετε τα εκπαιδευτικά προγράμματα εκεί»,

και επανέρχεται στη συνέχεια:

«...γιατί δεν μπορούμε να ανατρέπουμε τον προγραμματισμό και την εργασία των συναδέλφων».

Την ίδια πεποίθηση εκφράζει και ο αρχαιολόγος, που τονίζει ότι

«αυτό που είναι το ουσιώδες στο χώρο είναι το εργαστήριο (σ.σ. συντήρησης)» και διευκρινίζει «Αμα είναι το εργαστήριο να το διαταράξουν [...] εγώ προτιμώ να μη γίνει καθόλου η έκθεση».

Με το σκεπτικό αυτό, όπως μας εξήγησε, οι επισκέπτες θα περνούν έξω από το εργαστήριο:

«έχουμε προβλέψει φράχτη στις κολόνες, δύο μέτρα ύψος [...] για λόγους ησυχίας του εργαστηρίου και ασφάλειας»,

και θα μπορούν να το βλέπουν από τον εξώστη, ενώ στις περιπτώσεις που υπάρχει επίσκεψη στο χώρο τονίζει ότι γίνεται με τρόπο ελεγχόμενο. Κατά συνέπεια, ελεγχόμενη θα είναι και η συχνότητα υλοποίησης των προγραμμάτων που ορίζεται:

«με ραντεβού, μια φορά τη βδομάδα ή δύο, ανάλογα και τον φόρτο».

Συνεισφέρει επίσης το δεδομένο ότι η έναρξη του προγράμματος παρουσίασε σημαντική καθυστέρηση λόγω επιμέρους διαφωνίας με την εταιρεία που έχει αναλάβει την χρηματοδότηση, εισάγοντας, έτσι, την προβληματική της ανάμιξης του ιδιωτικού τομέα σε ανάλογα εγχειρήματα.

Για τη ενδεδειγμένη συχνότητα των προγραμμάτων που υλοποιούνται στο βράχο της Ακρόπολης, σε σχέση με τις πρακτικές δυσκολίες, ο συντηρητής σχολιάζει:

«Καλό θα ήταν να μην υπάρχει περιορισμός. Αυτό βέβαια απαιτεί πολύ χρόνο από το προσωπικό να αφιερώσει σ' αυτήν την προετοιμασία, γιατί θες μια προετοιμασία [...] και τη μέρα που γίνεται και κάποιες μέρες πριν»

και καταλήγει ότι, λόγω του υπάρχοντος φόρτου εργασίας, το πρόγραμμα είναι δυνατό να υλοποιείται μία ή δύο —το πολύ— φορές το χρόνο, διαφορετικά, όπως λέει:

«όπως το βλέπω εγώ, θα χρειαζόταν προσωπικό [...] ή θα συμβιβαστούν με το σκεπτικό ότι θα πάει λίγο πίσω το έργο, ένα απ' τα δύο».

Η διεπιστημονική συνεργασία που απαιτεί ο σχεδιασμός και η εκτέλεση των εγχειρημάτων θεωρείται σημαντική για τους ερωτηθέντες όλων των ειδικοτήτων. Η συμμετοχή των συντηρητών, πάντως, ποικίλλει, αφού μπορεί να έχει απλώς πληροφοριακό ή πιο ενεργό χαρακτήρα.

Η σχεδιάστρια, σχετικά με την ελευθερία που της παρέχεται αναφέρει ότι είναι:

«απόλυτη, βέβαια πάντα με τη σύγχρονη γνώμη των συναδέλφων (σ.σ. συντηρητών), δεν μπορώ να επέμβω στη δουλειά τους. Κι εκείνοι όμως έχουν την ελευθερία να ζητήσουν κάτι, να προτείνουν κάτι και να σχεδιάσουμε κάτι από κοινού».

Ο αρχαιολόγος σημειώνει ότι ο σχεδιασμός θα γίνει από τους αρχαιολόγους και τη σχεδιάστρια:

«τα έχουμε συζητήσει με την Κα Πίνη που είναι η υπεύθυνη της εφορείας για τα εκπαιδευτικά δηλαδή οι τρεις μας, γιατί το πλάνο είναι να τα σχεδιάσουμε και να τα κάνει η Μαριάνθη (σ.σ. Μήκα) κάποιες ώρες»,

αλλά κατόπιν συνεννόησης με τους συντηρητές για τις προδιαγραφές:

«για μένα είναι πρωταρχικό να δουλεύει το εργαστήριο έτσι όπως δουλεύει τώρα και γι' αυτό ό,τι είπαν τα παιδιά (σ.σ. οι συντηρητές) και το συζητήσα μαζί τους είναι αδιαπραγμάτευτο».

Ο συντηρητής απαριθμεί τις ειδικότητες που συνεργάστηκαν για την υλοποίηση του προγράμματος και προσθέτει για την περαιτέρω συνεργασία:

«μας δοθήκανε κάποιες οδηγίες για το πώς θα έχουν στηθεί τα εργαστήρια, ποια πορεία θα ακολουθήσουν τα παιδιά, περίπου πώς θα αναφέρουμε τις εργασίες μας, και τον χρόνο φυσικά που θα πρέπει να ξοδέψουμε σε κάθε γκρουπ παιδιών, και υπήρξε και μια μικρή ενημέρωση ανάμεσά μας για το τι θα πει ο καθένας, τι θα πουν ας πούμε οι αρχιτέκτονες περίπου, τι θα πουν οι μαρμαροτεχνίτες...»

σημειώνοντας ότι η ευκαιρία αυτή έφερε πιο κοντά τους συνεργαζόμενους επαγγελματίες, αφού:

«ήρθαμε σε επαφή με τους συνεργάτες μας, λίγο πιο συγκεκριμένη [...] δηλαδή κάποιες στιγμές που είχαμε κενό μπορεί να πηγαίναμε να βλέπαμε τι δείχναν οι άλλοι στα εργαστήριά τους, κι ήτανε κι αυτό ενδιαφέρον γιατί καμιά φορά μέσα στο φόρτο εργασίας δεν έχεις το χρόνο να δεις τι κάνει ο άλλος...».

Ειδικότερα, για τη συμμετοχή των συντηρητών στα εν λόγω προγράμματα, τέθηκαν ερωτήματα για τη συνάφεια με το αντικείμενο, τη στάση των συντηρητών, την απαιτούμενη προετοιμασία και την συνεισφορά των προγραμμάτων στην αναγνώριση του έργου των συντηρητών.

Στην ερώτησή μας για το αν η συμμετοχή σε προγράμματα που ενημερώνουν για το έργο της συντήρησης εντάσσεται στο οικείο επαγγελματικό περίγραμμα, ο συντηρητής υποστήριξε ότι:

«ναι, θα 'πρεπε να εντάσσεται, γιατί κάνουμε μια δουλειά που είναι αρκετά εξειδικευμένη [...] δεν την γνωρίζει ο κόσμος αρκετά, οπότε θα πρέπει να 'μαστε σε θέση να την παρουσιάσουμε λίγο και να την βγάλουμε προς τα έξω, να φανεί τι δουλειά κάνουμε. Γιατί είναι και μικρός ο κλάδος μας είναι και το αντικείμενο πολύ συγκεκριμένο, και πολλοί καν δεν ξέρουν ότι υπάρχει αυτός ο κλάδος...».

Σε σχέση με την προετοιμασία που απαιτείται από την πλευρά του συντηρητή, ο οποίος καλείται να απευθυνθεί σε μη επιστημονικό κοινό, ο συντηρητής την θεωρεί αρκετά βοηθητική και εξηγεί τους λόγους:

«Σίγουρα [...] μια ενημέρωση καλό είναι να υπάρχει, γιατί δεν είναι και εύκολο όταν απευθύνεσαι σε άτομα που δεν έχουν καθόλου ιδέα τού τι κάνεις, θα πρέπει να τους το πεις με πιο απλά λόγια ίσως, να τονίσεις κάποια πράγματα, να τα πεις πιο συγκεκριμένα,

να μην επεκταθείς σε ανούσια πράγματα που μπορεί να μην τους ενδιαφέρουνε...».

Αναφορικά με τη στάση των συντηρητών απέναντι στα προγράμματα συντήρησης για το κοινό και την προδιάθεσή τους για τη δική τους συμμετοχή, οι απαντήσεις των ερωτώμενων συμπίπτουν τόσο ως προς την προδιάθεση, όσο και ως προς τις εντυπώσεις από τη διαδικασία.

Η σχεδιάστρια τονίζει ότι οι συντηρητές

«ήθελαν να υποδεχθούν τον κόσμο στο χώρο δουλειάς τους» και πως «τους αρέσει πάρα πολύ, ενδιαφέρονται πολύ. Οι ίδιοι φρόντισαν να διοργανώσουν τα εργαστήρια [...] και φυσικά τα παρουσίασαν και καθοδήγησαν το κοινό. Επομένως η διάθεση των συντηρητών είναι πάρα πάρα πολύ θετική», κι ακόμη «Οι συνάδελφοι οι οποίοι δουλεύουν στα συντηρητήρια κι εκείνοι είναι πάρα πολύ ικανοποιημένοι γιατί η δουλειά τους ξαφνικά έρχεται στην επιφάνεια, τη γνωρίζει ο κόσμος και την εκτιμά».

Αντίστοιχα, ο συντηρητής δηλώνει ικανοποιημένος από την υλοποίηση του προγράμματος, σημειώνει ότι εξεπλάγη από τις καταγεγραμμένες εντυπώσεις των μαθητών και καταλήγει:

«Όχι, νομίζω ότι υπήρξε καλή ροή [...] και οργάνωση, [...] και νομίζω ότι όλοι το ευχαριστηθήκαμε, κι εμείς και τα παιδιά».

Για το αν τα προγράμματα συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό συνεισφέρουν στην αναγνωρισιμότητα του κλάδου ο συντηρητής υποστηρίζει ότι:

«Σίγουρα συνεισφέρουν, γιατί από μικρός αν μάθεις κάποια πράγματα, [...] όσο νωρίς έρθεις σε επαφή με κάποια αντικείμενα και με κάποιους κλάδους, τόσο καλύτερη εικόνα έχεις γι' αυτούς και μπορείς να τους εκτιμήσεις περισσότερο».

Στην ερώτησή μας για το τι πιστεύουν ότι προσφέρουν τα εγχειρήματα που ενσωματώνουν τη συντήρηση στην εμπειρία του επισκέπτη, οι απαντήσεις που πήραμε κάλυψαν ευρύ φάσμα. Αναφέρονται κυρίως στη γνώση, την ψυχαγωγία και την αντίληψη της προσωπικής ευθύνης για την πολιτιστική κληρονομιά, αλλά και το ειδικότερο θέμα του επαγγελματικού προσανατολισμού.

Η σχεδιάστρια εστιάζει στο στοιχείο της ανακάλυψης:

«τα παιδιά γνωρίζουν ένα κομμάτι της δουλειάς που κάνουμε στα μουσεία που δεν είναι πολύ φανερό»

στην ευκαιρία που έχει το κοινό να δει από κοντά τα αντικείμενα:

«είναι πολύ εντυπωσιακό για το κοινό να έρχεται σε επαφή με τα αντικείμενα εκτός προθηκών»

να αντιληφθεί της διαδικασίας της φθοράς:

«τα παιδιά έχοντας μάθει αρκετά πράγματα μπορούσαν να αναγνωρίσουν φθορές που έχουν υποστεί τα μνημεία, οι χώροι του ανακτόρου»

και να κατανοήσει την διαδικασία της συντήρησης:

«εντυπωσιάζονται πάρα πολύ από τη δουλειά των συντηρητών [...] γιατί τις περισσότερες φορές νομίζουν ότι ο αρχαιολόγος βρίσκει ένα αντικείμενο και το πάει στο μουσείο. Την ενδιάμεση πορεία δεν την ξέρουν και την καταλαβαίνουν μ' αυτά τα εκπαιδευτικά προγράμματα.

Ακόμη, μεγάλη σημασία δίνει στο απτικό κομμάτι της εμπειρίας, αναφερόμενη στο πιλοτικό πρόγραμμα από το έργο του Μετρό Πειραιά, όπου τα παιδιά έπλυναν άχρηστα όστρακα και συνεχίζει:

«δεν θεωρώ αθέμιτη την επαφή και μάλιστα τώρα που στήνουμε ένα καινούριο μουσείο στα Κύθηρα θα έχουμε και αυτό το κομμάτι, δηλαδή θα μπορεί ο επισκέπτης κάποια όστρακα να ανοίγει το συρτάρι και να τα πιάνει. Πάντα η επαφή είναι κάτι το οποίο μας λείπει».

Στις γνώσεις για το αντικείμενο της συντήρησης και την αναγκαιότητά της για τα μνημεία εστιάζει ο συντηρητής:

«το πρώτο είναι για μένα η επαφή με το επάγγελμα του συντηρητή, το τι κάνει ο συντηρητής [...] τον χώρο που εργάζεται και τα υλικά που συντηρεί, όλο αυτό νομίζω αυτό είναι το πιο κύριο όταν έρχεται κάποιος νέος σε επαφή με το αντικείμενο»,
«Κι ένα άλλο που είχε αναφέρει ένας μαθητής “Μου ‘κανε εντύπωση η φράση του συντηρητή ότι δεν τελειώνει ποτέ η συντήρηση στον Παρθενώνα”. Κατάλαβε ότι είναι ένα πράγμα το οποίο συνεχίζει για πάντα και δεν πρέπει να σταματάει» και
«ότι [...] είναι σημαντικό να ξέρεις τι είχε προηγηθεί στα θέματα συντήρησης από τους προηγούμενους συντηρητές [...] τους έκανε εντύπωση, ότι κρατείται πάντα αρχείο και πρέπει να έχουμε στο νου μας και τις επόμενες γενιές συντηρητών γιατί είναι ένα επάγγελμα [...] που εξελίσσεται».

Εξίσου αποτιμά την ανάδειξη της διεπιστημονικότητας και του ομαδικού τρόπου δουλειάς:

«τους άρεσε πώς στο εργοτάξιο αυτό όλες μαζί οι επιστημονικές ομάδες και οι κλάδοι και οι εργασίες συντονίζονται στο να αποδώσουν τη συντήρηση των αρχαίων»,

της αγάπης και της φροντίδας που δείχνουν οι εργαζόμενοι:

«κάποιο άλλο παιδί είχε γράψει “Μου έκανε εντύπωση πώς συμπεριφέρονται στο μάρμαρο σαν να είναι άνθρωπος στην εντατική” [...] Δεν το φανταζότανε ποτέ με πόση λεπτομέρεια μπορεί να δουλέψει κανείς πάνω σ’ ένα κομμάτι λίθου»

και η οποία θεωρεί ότι μεταδίδεται στα παιδιά μέσα από τα προγράμματα:

«Σίγουρα τους καλλιεργεί αυτήν την αντίληψη. Γιατί [...] δεν έρχονται σε επαφή τόσο συχνά τα παιδιά με το κομμάτι της προστασίας των αρχαιοτήτων και δεν αντιλαμβάνονται το πόσο ευαίσθητοι πρέπει να είμαστε [...] μέχρι που να το δούνε στην πράξη πιστεύω»

Στο σημείο αυτό θα παρεμβάλλουμε τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων που συμπλήρωσαν η δασκάλα και τα παιδιά από τη Σαλαμίνα. Ως γενική διαπίστωση, μπορούμε να αναφέρουμε ότι τα δεδομένα των ερωτηματολογίων συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό με τις εκτιμήσεις των επαγγελματιών.

Τα στοιχεία που άρεσαν περισσότερο στα παιδιά ήταν οι πληροφορίες για την ανασκαφή και τη συντήρηση, η είσοδος στο χώρο του εργαστηρίου όπου δεν μπαίνουν συνήθως οι επισκέπτες, η γνωριμία με τον συντηρητή και τη δουλειά του, και το γεγονός ότι είδαν από κοντά τα αρχαία αντικείμενα. Στις εντυπώσεις τους κυριαρχούν οι αναφορές στη συντήρηση, ενώ διατυπώνουν την επιθυμία να μάθουν περισσότερα για το αντικείμενο αυτό.

Αντίστοιχα, οι παρατηρήσεις της δασκάλας επιβεβαιώνουν τις προτιμήσεις των παιδιών και προσθέτουν την εκτίμηση ότι τα προγράμματα που αναφέρονται στη συντήρηση, πέρα από το στοιχείο της ανακάλυψης και των γνώσεων που προσφέρουν, καλλιεργούν στα παιδιά την αντίληψη της ευθύνης για την πολιτιστική κληρονομιά.

Για να επιστρέψουμε στις συνεντεύξεις των επαγγελματιών, τόσο η σχεδιάστρια, όσο και ο συντηρητής εκτιμούν ότι τα προγράμματα συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό μπορούν να βοηθήσουν παιδιά αλλά και ενήλικες ως προς τον επαγγελματικό προσανατολισμό.

Από την εμπειρία του με τα σχολεία ο συντηρητής σημειώνει:

«είδα ότι τα παιδιά —ειδικά του λυκείου— είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τον επαγγελματικό προσανατολισμό [...] και μου 'κανε εντύπωση που υπήρχαν ερωτήσεις του τύπου: «Υπάρχει σχολή συντήρησης στην Ελλάδα; Που σπουδάσατε;» και προσθέτει «Σίγουρα έχει να κάνει και με την εξοικείωση με το αρχαίο υλικό, γιατί, δυστυχώς, δεν έρχονται πολύ συχνά σε επαφή με τα αρχαία οι μαθητές αυτής της ηλικίας».

Αντίστοιχα, η σχεδιάστρια υποστηρίζει ότι τα προγράμματα συντήρησης:

«είναι πάρα πάρα πολύ επιτυχημένα, ακόμα και για επαγγελματικό προσανατολισμό»,

και αναφέρεται σ' ένα ιδιαίτερο πρόγραμμα επαγγελματικού προσανατολισμού, ανοίγοντας μια ευρύτερη συζήτηση για τις δυνατότητες των εκπαιδευτικών προγραμμάτων:

«αν ευοδωθεί η συνεργασία, μ' ένα φορέα που ασχολείται με επανένταξη ατόμων αποφυλακισθέντων, να κάνουμε κάποια τέτοια προγράμματα και να τους δώσουμε ιδέες που θα μπορούσαν πιθανόν να στραφούν για επαγγελματισμό».

Για την εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας, γενικότερα, σε προγράμματα που σχετίζονται με τη συντήρηση η σχεδιάστρια επισημαίνει τα ακόλουθα:

«Πιστεύω ότι η τοπική κοινωνία ενεργοποιείται μέσα από τέτοια προγράμματα, κυρίως όταν τα προγράμματα αυτά απευθύνονται σε κλειστές κοινωνίες [...] Οι κοινωνίες οι οποίες έχουν το μνημείο στη γειτονιά τους και δεν ξέρουν τι είναι, ή τους ενοχλεί, γιατί υπάρχουν και τέτοια θέματα, όταν λέω τους ενοχλεί, εντός εισαγωγικών, δεσμεύεται η γη τους, γίνεται ζώνη Α. Η συμμετοχή των παιδιών, αλλά και των οικογενειών γενικότερα, σε τέτοιου τύπου προγράμματα δημιουργεί μια θετική αντίληψη και θετική στάση απέναντι στην προστασία και στην ύπαρξη αυτή την ίδια του μνημείου.

Σε σχέση με τις δυνατότητες που προσφέρει η Ελλάδα για τη διοργάνωση προγραμμάτων συντήρησης για το κοινό η σχεδιάστρια διαπιστώνει:

«Η ιδιαιτερότητά μας είναι ότι έχουμε πάρα πολλά αρχαία» και «εμείς έχουμε ένα πλεονέκτημα εδώ, έχουμε όλη τη γκάμα των εποχών, και μπορούμε να δούμε και το νεότερο μέσα από ένα λαογραφικό μουσείο [...] αλλά και το αρχαίο»,

και σε σχέση με την αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων:

«Σε αρχαιολογικούς χώρους μπορούν να γίνουν πάρα πολύ ωραία προγράμματα συντήρησης. Θα μπορούσαν τα παιδιά να παρακολουθήσουν αναστήλωση».

Συνδέοντας τις δυνατότητες της χώρας μας με τη συζήτηση για τον εκδημοκρατισμό της πολιτιστικής κληρονομιάς και την εμπέδωση της αντίληψης ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι «περιουσία όλων και ευθύνη όλων», ο συντηρητής υποστηρίζει:

Πιστεύω ότι η χώρα μας έχει πολλές δυνατότητες σ' αυτόν τον τομέα, δηλαδή έχει τόσους χώρους που παραμένουν ανεκμετάλλευτοι, και ο κόσμος δεν τους γνωρίζει καν [...] υπάρχει κι από την πλευρά της διοίκησης και ίσως κάποιων άλλων κλάδων μια αυστηρότητα στο πώς αντιμετωπίζονται κάποιοι χώροι, δηλαδή θα μπορούσαν να είναι κατά τη γνώμη μου πιο ανοιχτοί να γίνονται δράσεις πιο συχνά σε τέτοιους χώρους είτε πολιτιστικές δράσεις, είτε ενημερωτικές, εκπαιδευτικές» και «σίγουρα προτάσσεται η προστασία [...] αλλά μπορεί να συνδυαστεί και η προστασία και η ανάδειξη και η εκμετάλλευση αυτών των χώρων, ώστε να ευαισθητοποιηθεί το κοινό περισσότερο και να ανοιχτούν αυτοί οι χώροι»

και προσθέτει

«σαφώς και παίζουν μεγάλο ρόλο τέτοιες κινήσεις στον εκδημοκρατισμό της πολιτιστικής κληρονομιάς γενικά, και νομίζω ότι χρειάζεται να γίνονται τέτοιες κινήσεις [...] και προγράμματα για ενήλικες, ναι, και προγράμματα που να αφορούν κόσμο που να μην έχει σχέση με το αντικείμενο, δηλαδή να 'ρθει σε επαφή με τον αρχαιολογικό χώρο, μ' ένα εργαστήριο συντήρησης, με ένα μουσείο».

Πέμπτο κεφάλαιο - Ένταξη στο θεωρητικό πλαίσιο

Έχοντας ολοκληρώσει την παράθεση των ερευνητικών αποτελεσμάτων για τη χώρα μας, θα επιχειρήσουμε τον συγκερασμό τους με το θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάσαμε στην αρχή. Σε μια πρώτη προσέγγιση, εύκολα μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η ελληνική περίπτωση δεν συμφωνεί απόλυτα με το θεωρητικό πλαίσιο της ανάπτυξης προγραμμάτων συντήρησης για το κοινό όπως αυτό αποκρυσταλλώθηκε στο διεθνές περιβάλλον.

Μια ερμηνεία για την απόκλιση της ελληνικής περίπτωσης από τη διεθνή εμπειρία δίνεται από την «καθυστέρηση» με την οποία το ελληνικό μουσείο υιοθέτησε τις τάσεις για αξιοποίηση του μάρκετινγκ και της επικοινωνίας στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση των στρατηγικών του στόχων. Στην αρχή του τρίτου κεφαλαίου, αναφερθήκαμε συνοπτικά στις παραμέτρους που υπαγόρευαν στην εξέλιξη του ελληνικού μουσείου μια πορεία διαφορετική από τα πρότυπα των δυτικοευρωπαϊκών και αμερικανικών. Θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να καταγράψουμε τα σημεία όπου αποτυπώνεται η διαφοροποίηση του ελληνικού μουσείου στο πεδίο του σχεδιασμού και της υλοποίησης προγραμμάτων συντήρησης για το κοινό. Σημειώνουμε ότι θα εξετάσουμε την περίπτωση του προγράμματος για τις Καρυάτιδες στο Μουσείο της Ακρόπολης ξεχωριστά, επειδή συνιστά μια εντελώς διακριτή περίπτωση.

Ένα πρώτο στοιχείο που θα αναδείξουμε είναι η διαφορά των κινήτρων και των στόχων. Σε αντίθεση με την πλειονότητα των ξένων μουσείων, τα ελληνικά μουσεία δεν ενσωματώνουν τη συντήρηση σε προγράμματα για επισκέπτες για να αντλήσουν πόρους —από το κοινό ή από χορηγούς— για τη χρηματοδότηση του συνολικού έργου τους ή για την ανατροφοδότηση του έργου της συντήρησης. Το σκεπτικό αυτό, που είναι σε μεγάλο βαθμό κυρίαρχο στο εξωτερικό, απουσιάζει σχεδόν ολοκληρωτικά στη χώρα μας.

Η διευρεύνηση των σχετικών εγχειρημάτων στην Ελλάδα μας οδήγησε στη διαπίστωση ότι η πλειοψηφία τους συγκαταλέγεται σε προγράμματα εκπαιδευτικά που απευθύνονται σε σχολεία, ή σε προγράμματα για το γενικό κοινό που προσφέρονται από τα μουσεία με την ευκαιρία εορτασμών. Η συμμετοχή στις περιπτώσεις αυτές είναι χωρίς αντίτιμο, συνεπώς τα μουσεία δεν ωφελούνται, άμεσα τουλάχιστον, από την υλοποίησή τους, πέρα από κάποια επιχορήγηση που ενδεχομένως λαμβάνουν για τον σκοπό αυτό τα δημόσια μουσεία. Τα κίνητρα που εντοπίσαμε από την πλευρά των ελληνικών μουσείων και των συναφών εφορειών αφορούν την προβολή του έργου τους (στη συντήρηση και ευρύτερα), την ανάδειξη και την προσέλκυση κοινού σε μνημεία που δεν είναι τόσο γνωστά ή δημοφιλή και, βέβαια, την εκπλήρωση της εκπαιδευτικής τους αποστολής μέσω της προσφοράς γνώσης γύρω από ένα αντικείμενο που είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστο ακόμη.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς μας στα ελληνικά μουσεία, αξίζει να επισημάνουμε ότι δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε κάποιο πρόγραμμα συντήρησης για το κοινό που να υλοποιείται από ιδιωτικό μουσείο. Αντίθετα, η διεθνής εμπειρία μας έδειξε ότι η ανάπτυξη προγραμμάτων συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό είναι πολύ διαδεδομένη σε ιδιωτικά μουσεία, με το σκεπτικό της άντλησης πόρων, όπως αναφέραμε προηγούμενα.

Ως προς τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την υλοποίηση των προγραμμάτων που εξετάσαμε, θα λέγαμε ότι είναι απολύτως στοιχειώδη, με την έννοια ότι αξιοποιούν τους υπάρχοντες πόρους, σε ανθρώπινο δυναμικό και υποδομές. Για την υλοποίησή τους δεν απαιτούν παρά την πρόσκαιρη απασχόληση του προσωπικού και την αντίστοιχη δέσμευση του χώρου των εργαστηρίων ή των εργοταξίων. Δεν έχουν, συνεπώς, άλλο κόστος πέρα από την σχετική καθυστέρηση των εργασιών, η οποία επισημάνθηκε και στις συνεντεύξεις.

Αναφορικά με την εστίαση των προγραμμάτων που καταγράψαμε ως προς το περιεχόμενο, διακρίνουμε περισσότερο μια τάση ανθρωποκεντρική. Ακόμη κι όταν η αφορμή είναι ένα αρχαίο αντικείμενο ή κάποιο μνημείο λιγότερο ή

περισσότερο αναγνωρίσιμο, η έμφαση δεν δίνεται τόσο στην ανάδειξη του μνημείου, όσο στην ανάδειξη των προσώπων, των εργαζομένων, και του μόχθου που αφιερώνουν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η πρακτική αυτή αντιδιαστέλλεται στις περιπτώσεις που καταγράψαμε στη διεθνή βιβλιογραφία, όπου προβεβλημένα έργα αποτελούν το επίκεντρο των πολυδάπανων προγραμμάτων συντήρησης (μουσείο Ορσέ, Συλλογή Πέγκι Γκουγκενχάιμ).

Παρότι ανθρωποκεντρικά, τα προγράμματα συντήρησης στη χώρα μας δεν στοχεύουν συστηματικά στην εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας, αλλά κατ' εξαίρεση (π.χ. πρόγραμμα της ΚΣΤ' ΕΠΚΑ για τις Κολόνες). Κατά κανόνα, ακόμη και τα προγράμματα που υλοποιούνται σε περιφερειακά μνημεία, έχουν περιεχόμενο που δεν τα διαφοροποιεί από τα αντίστοιχα των αστικών κέντρων και δεν αξιοποιούν τη γειτνίαση με τους περίοικους για να παράξουν ένα διαφορετικό κοινωνικό νόημα. Παρομοίως, απουσιάζουν από την πρακτική ενσωμάτωσης της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία τα προγράμματα ευαισθητοποίησης ως προς την πολιτιστική κληρονομιά που αξιοποιούν την εθελοντική προσφορά. Ωστόσο, η έλλειψη αυτή δεν συνιστά πρωτοτυπία για τα ελληνικά δεδομένα, αφού ο εθελοντισμός είναι πρακτική ελάχιστα διαδεδομένη στη χώρα μας.

Σε σχέση με τον ρόλο που καλείται να διαδραματίσει ο συντηρητής στην υλοποίηση των προγραμμάτων συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό, θα λέγαμε ότι είναι περιφερειακός, εκτελεστικός τις περισσότερες φορές, όχι κομβικός στον σχεδιασμό. Φαίνεται, λοιπόν, πως η περιστασιακή ενασχόληση με τα προγράμματα έχει αποτρέψει την κόπωση και τις διαμαρτυρίες από συντηρητές που αναγκάζονται να παραγκωνίσουν την πρακτική εφαρμογή της συντήρησης για να ασχοληθούν με τα εν λόγω προγράμματα, και οι οποίες καταγράφονται από ορισμένους μελετητές στο εξωτερικό (Ashley-Smith 2009β: 6 και Grammatikou 2013: 45, 47). Αντίθετα, ο συντηρητής στη χώρα μας επιδιώκει αυτού του είδους την «έκθεση», καθώς θεωρεί ότι συμβάλλει στην αναγνώριση του κλάδου και της προσφοράς του στην πολιτιστική κληρονομιά.

Η αποτίμηση των προγραμμάτων συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό μέσω της αξιολόγησης, με την εκπόνηση ερευνών κοινού, και της αυτοαξιολόγησης επιλέγεται σε κάποιες περιπτώσεις (ΥΣΜΑ, ΛΒ΄ ΕΠΚΑ), δεν είναι όμως συστηματική και απαρέγκλιτη (σύμφωνα, βέβαια, με τα στοιχεία της Μαρίας Γραμματικού που αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο, ούτε η ξένη βιβλιογραφία αναφέρεται σε ποσοτικά στοιχεία).

Συμπληρωματικά πρέπει να αναφέρουμε ότι η καταγραφή και παρουσίαση του έργου των εργαστηρίων συντήρησης δεν ακολουθείται από την πλειονότητα των μουσείων. Λίγα είναι τα μουσεία και οι εφορείες που προβάλλουν στον ιστότοπό τους ή σε κάποιο ιστολόγιο τη σχετική με τη συντήρηση δραστηριότητα (ΒΧΜ, Μουσείο Μπενάκη), σε αντίθεση με αντίστοιχους οργανισμούς του εξωτερικού όπου υπάρχει πολύ μεγαλύτερη επιμέλεια ως προς το κομμάτι αυτό.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία γίνεται στη χώρα μας με τρόπο αποσπασματικό, όχι οργανωμένο, δεν είναι ενταγμένη σε έναν κεντρικό σχεδιασμό, ούτε υπάρχει διάχυση της σχετικής πληροφορίας, ακόμη και μεταξύ των εργαζόμενων του ίδιου κλάδου. Σε γενικές γραμμές, ο χαρακτήρας της είναι εκπαιδευτικός, με την παραδοσιακή περισσότερο έννοια, χωρίς να εισάγει, δηλαδή, πολλαπλές ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Εστιάζει στην ανάδειξη του συντηρητή και του έργου του και προάγει την ευαισθητοποίηση σε θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς. Για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των σχετικών προγραμμάτων συνεργάζονται —σ' ένα πλαίσιο που δεν είναι αυστηρά καθορισμένο— κατά περίπτωση οι διάφορες ειδικότητες, με προεξάρχοντα συνήθως τον σχεδιαστή των προγραμμάτων σε συνεργασία με τον αρχαιολόγο, και τον συντηρητή σε ρόλο κυρίως εκτελεστικό.

Αφήσαμε για το τέλος την περίπτωση του Μουσείου της Ακρόπολης, λόγω της απόκλισης του προγράμματος για τις Καρυάτιδες από την κοινή ελληνική πρακτική. Αντίθετα από τα υπόλοιπα προγράμματα που σχολιάστηκαν, το

πρόγραμμα για τις Καρυάτιδες είχε ως αφορμή και επίκεντρο ένα εξαιρετικά προβεβλημένο έργο της αρχαιότητας, υλοποιήθηκε με σαφή στόχευση την ενίσχυση της προσπάθειας για ανάκτηση των γλυπτών του Παρθενώνα⁵⁴, χρησιμοποίησε τεχνολογία αιχμής που σχεδιάστηκε για την περίπτωση και, τόσο στον σχεδιασμό, όσο και στην εκτέλεση του, ο ρόλος των συντηρητών υπήρξε κομβικός. Θα λέγαμε ότι το εγχείρημα αυτό προσιδιάζει περισσότερο από κάθε άλλο στα αντίστοιχα εγχειρήματα μεγάλων μουσείων του εξωτερικού και, όπως προαναφέραμε, αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση στη χώρα μας. Η αντιπαράβολή της λογικής του εγχειρήματος των Καρυάτιδων με εκείνη άλλων, μικρότερων και τοπικού χαρακτήρα, εγχειρημάτων ανέδειξε μια αντίστιξη που λειτούργησε ως ερέθισμα για την προβληματική με την οποία θα ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία.

⁵⁴ Κατά τον Δημήτρη Παντερμαλή, διευθυντή του Μουσείου της Ακρόπολης: «Σ' αυτόν τον δημόσιο διάλογο για την επιστροφή των γλυπτών του Παρθενώνα, μ' αυτά τα καινοτόμα προγράμματα νομίζω ότι έχουμε κερδίσει την παγκόσμια εμπιστοσύνη» (3'14'') (το βίντεο διαθέσιμο στο: http://www.antenna.gr/webtv/watch?cid=gd_d_yw_d_v%24ox_m%3D)

Έκτο κεφάλαιο - Επίλογος και μια πρόκληση

Βασικός στόχος μας στην παρούσα εργασία υπήρξε να χαρτογραφήσουμε το θεωρητικό πλαίσιο που οδήγησε στην ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία, και να καταγράψουμε τη σύμπραξη αυτή στις διάφορες εκφάνσεις της, με προορισμό την ελληνική πραγματικότητα και τις διαγραφόμενες προοπτικές. Αποτιμώντας τα αποτελέσματα της έρευνας, καταλήξαμε στη διαπίστωση ότι το πεδίο που μελετούμε είναι σε μεγάλο βαθμό παρθένο στη χώρα μας, καθώς έχει ελάχιστα αξιοποιηθεί μέχρι σήμερα. Το γεγονός αυτό επέτρεψε, κατά τη γνώμη μας, να αποτραπεί η «κακοποίησή» του μέσω της εμπορευματοποίησής του.

Κάνουμε την αξιολογική αυτή επισήμανση, επειδή θεωρούμε ότι η ενσωμάτωση της συντήρησης στη μουσειακή εμπειρία, δεν είναι παρά ένα εργαλείο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί με πολύ διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τη νοηματοδότηση που θα επιλεγεί. Καλούμαστε, λοιπόν, να τοποθετηθούμε: Ποια νοηματοδότηση επιθυμούμε να προκρίνουμε μέσα από την παρούσα εργασία; Ποια θεωρούμε ότι είναι η γονιμότερη «χρήση» για το εργαλείο που μελετήσαμε, όσο μας επέτρεπε το πλαίσιο μιας διπλωματικής εργασίας; Για ν' απαντήσουμε, θα επιστρέψουμε μια στιγμή στην εισαγωγή.

Κατά την οριοθέτηση του αντικειμένου της εργασίας, αναφερθήκαμε στις έννοιες της δημόσιας αρχαιολογίας και του εκδημοκρατισμού στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Μάλιστα, τις χαρακτηρίσαμε συνοδοιπόρους μας στην έρευνα. Επιλέξαμε τη διατύπωση αυτή για να υποδηλώσουμε ότι πίσω από την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, πέρα από το θεμιτό ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, υπήρχε ένα ερώτημα φιλοσοφικό, υπαρξιακό, σχεδόν, για τη συντήρηση και εκείνους που την υπηρετούν στις αρχές του 21ου αιώνα: Είναι, άραγε, δυνατό, εντασσόμενη η συντήρηση στη μουσειακή εμπειρία, ερχόμενη, δηλαδή, σε επαφή με το κοινό με τρόπο άμεσο, να διαδραματίσει έναν ρόλο διαφορετικό από αυτόν που της επιφύλαξε η παραδοσιακή της θεώρηση ως

μονοσήμαντης τεχνικής εργασίας; Να εκπληρώσει, ουσιαστικά, μια κοινωνική αποστολή με στόχο τον εκδημοκρατισμό στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς; Θεωρούμε ότι οι συνθήκες είναι ώριμες για να απαντήσουμε καταφατικά, και θα επιχειρήσουμε να υποστηρίξουμε την άποψη αυτή βασίζοντάς τη στην αναδυόμενη νέα αντίληψη για τη φύση και το περιεχόμενο της συντήρησης.

Στο ιδιαίτερα ενδιαφέρον άρθρο με τίτλο «Κληρονομιά, αξίες και αειφορία», η Erica Avrami διαπιστώνει ότι οι αρχές της συντήρησης εστίαζαν μέχρι τώρα στις μεθόδους επέμβασης και στο *προϊόν* των επεμβάσεων αυτών και προτείνει έναν εντελώς διαφορετικό προσανατολισμό: «Κι αν οι αρχές τις συντήρησης⁵⁵ εστίαζαν αντίθετα στο πώς η ανθρωπότητα εμπλέκεται στη λήψη αποφάσεων για την κληρονομιά της και στη *διαδικασία* της συμμετοχής;» διερωτάται (Avrami 2009: 182). Αναφερθήκαμε και προηγουμένως στην άποψη ότι η συντήρηση αποτελεί κοινωνική κατασκευή και πως είναι, κατά συνέπεια, πολυσήμαντη (Bracker και Richmond 2009: xvi, xvii). Ακολουθώντας το ίδιο νήμα σκέψης, η Avrami υποστηρίζει:

«Η συντήρηση είναι ουσιαστικά μια μορφή σχεδιασμού — κοινωνικού και πολιτικού— που αποσκοπεί να κωδικοποιήσει την συλλογική μνήμη [...] ώστε να μεταδώσει τις αξίες μιας κοινότητας στις μελλοντικές γενιές»,

και συνεχίζει:

«η διαδικασία της συντήρησης αποτελεί δύναμη όχημα για να δώσουμε φωνή σε πολλαπλά κοινά, να ενθαρρύνουμε την περίσκεψη, να αναδείξουμε την τοπική γνώση, να ενισχύσουμε την εξουσία των κοινοτήτων και να διαπραγματευτούμε την αλλαγή» (Avrami 2009: 182).

Ολοκληρώνοντας το σκεπτικό της, η Avrami αποφαινεται ότι η επιτυχία του αειφόρου οράματος για το μέλλον θα εξαρτηθεί από την ενεργοποίηση της

⁵⁵ Αφορμή της Avrami είναι η παγκόσμια ακίνητη κληρονομιά, αλλά η μεταφορά των λεγομένων της στην κινητή κληρονομιά δεν αλλοιώνει την αξία της πρότασής της.

κοινωνίας μέσω του διαλόγου στη δημόσια σφαίρα και της παρακίνησης στη συμμετοχή (Avrami 2009: 183).

Την συντήρηση στην οποία αναφέρεται η Avrami θα μπορούμε να την ονομάσουμε δημόσια συντήρηση, σε ευθεία αναλογία με τη δημόσια αρχαιολογία και το δημοκρατικό της περιεχόμενο. Είναι η συντήρηση που υπηρετεί την οργανική της σύνδεση με την κοινωνία, όπως αυτή αποτυπώνεται σήμερα σε κάθε θεσμικό κείμενο που την αφορά. Μεταβαίνοντας από το παγκόσμιο στο τοπικό, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τις δυνατότητες που διαγράφονται για την εφαρμογή της δημόσιας συντήρησης στη χώρα μας, την ανάπτυξη των εγχειρημάτων εκείνων που θα επιτρέψουν στο σύνολο της κοινωνίας να μετέχει στην πολιτιστική κληρονομιά.

Ερωτώμενοι στις συνεντεύξεις σχετικά με το πλεονέκτημα που διαθέτει η χώρα μας για την ανάπτυξη προγραμμάτων συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό, η Εύη Πίνη και ο Άγγελος Σωτηρόπουλος υπέδειξαν σε πλήρη σύμπνοια το πλήθος των αρχαιολογικών χώρων που βρίσκονται διασπαρμένα σε όλη την επικράτεια. Πράγματι, οι περισσότεροι από αυτούς παραμένουν ουσιαστικά αναξιοποίητοι. Η πρότασή μας, και πρόκληση, που προκύπτει από αυτήν την περιορισμένης έκτασης μελέτη συνίσταται ακριβώς στην προσπάθεια διεύρυνσης των εγχειρημάτων συντήρησης για τους επισκέπτες σε ανοιχτούς αρχαιολογικούς χώρους, καθώς και σε μεμονωμένα μνημεία. Και παραπέμπουμε στην προσέγγιση που υπερασπίζεται και εφαρμόζει —μεταξύ άλλων— ο αρχαιολόγος Γιάννης Χαμηλάκης, για τη σύνδεση των αρχαιολογικών χώρων με την τοπική κοινωνία η οποία νοσηματοδοτεί εκ νέου τα μνημεία και τη σημασία τους, τόσο σε τοπικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο:

«...πως οι αρχαιολογικοί χώροι πρέπει να είναι ανοικτοί στην κοινωνία και όχι ετεροτοπίες. Μόνο έτσι θα προστατευτούν, και παράλληλα θα συνεχίσουν να ζουν, να παράγουν πολιτισμό και κοινωνική δράση»⁵⁶.

⁵⁶ Συνέντευξη στα *Ενθέματα* της Κυριακάτικης Αυγής (<https://enthemata.wordpress.com/2012/12/16/hamilakis-2/>)

Τα εγχειρήματα συντήρησης μπορεί να είναι δράσεις μικρής διάρκειας ενταγμένες σ' ένα πλαίσιο προσέγγισης της τοπικής κοινωνίας (όπως το πρόγραμμα στις Κολόνες της Σαλαμίνας), ή σχεδιασμοί μακρόπνοοι με την προοπτική της διατήρησης όπως η πρόταση της μεταπτυχιακής φοιτήτριας Νεκταρίας Δασακλή για το «Ανασκαφικό Πάρκο Δισπηλιού» (Δασακλή 2009).

Κι ένα σχόλιο για την αντίληψη που υπάρχει στη χώρα μας ως προς τις αρχαιότητες και την δυναμική που αυτή ενδεχομένως δημιουργεί. Η υπενθύμιση ότι:

«Όχι μόνο η διαφύλαξη, αλλά και η αγάπη καθώς και η μελέτη των αρχαιοτήτων αναδεικνύονται στην επίσημη ρητορική ως εθνικό, πατριωτικό καθήκον» (Βουδούρη 2003: 83)

και πως οι προσπάθειες για την διάσωση των καταλοίπων του παρελθόντος προηγήθηκαν της ίδιας της σύστασης του ελληνικού κράτους (Πάντος 2000: 15), σε συνδυασμό με τη διαπίστωση ότι:

«Τα μουσεία στη χώρα μας συγκροτήθηκαν εξ αρχής ως δημόσια μουσεία, χωρίς να προέρχονται, όπως τα περισσότερα ευρωπαϊκά, από ιδιωτικές, βασιλικές ή πριγκιπικές συλλογές» (Βουδούρη 2003: 82)

αποκτούν στη συζήτηση που κάνουμε ξεχωριστό ειδικό βάρος. Γιατί ο τρόπος με τον οποίο δημιουργήθηκαν τα μουσεία στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, συνετέλεσε στο να εμπεδωθεί από τους πολίτες η πεποίθηση ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι περιουσία τους, είναι υλικό οικείο και γνώριμο. Η ίδια πεποίθηση, με τις θετικές και τις επικίνδυνες αρνητικές πτυχές της, είναι, πιστεύουμε, και σήμερα παρούσα στη δημόσια σκέψη αλλά και στη συνείδηση του καθενός. Αν όμως καταφέρουμε να απαγκιστρώσουμε την αντίληψη αυτή από τις παραμορφώσεις που της προκάλεσε η ανάπτυξη του εθνικού μας φαντασιακού (Χαμηλάκης 2012), τότε θα βρεθούμε πολύ κοντά στην αντίληψη ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι «περιουσία όλων και ευθύνη όλων» την οποία προτάσσει στο σκεπτικό της η Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς τα Κράτη Μέλη (2014)⁵⁷. Αν την ενεργοποιήσουμε με θετικό πρόσημο θα

⁵⁷ http://ec.europa.eu/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf

έχουμε διαθέσιμο ένα τεράστιο δυναμικό για τον εκδημοκρατισμό της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Πώς, όμως, θα ενεργοποιηθεί αυτή η δυναμική, και, κυρίως, πώς θα προχωρήσουμε αποφεύγοντας τις στρεβλώσεις του παρελθόντος; Η απάντηση είναι απλή, η εφαρμογή της πιο δύσκολη. Θα επιχειρήσουμε να προδιαγράψουμε ορισμένες προϋποθέσεις που πρέπει να πληρωθούν για να γονιμοποιηθούν οι διαθέσιμες δυνατότητες:

- Εμπέδωση της δημοκρατικότητας στους ίδιους τους κόλπους των μουσείων και των εφορειών. Θα παραπέμψουμε στην αποστροφή του Δημήτριου Κωνσταντίου που μεταφέρει η Ματούλα Σκαλτσά:

«ο διαχειριστής του μουσείου [...] πρέπει να είναι εμποτισμένος από μια δημοκρατική κουλτούρα στις σχέσεις του με τους συνεργάτες του και τους πολίτες, από μια πραγματική παιδεία, στην οποία θα υποτάσσονται οι αυθαιρεσίες της αυθεντίας» (Σκαλτσά 2001: 24).

- Απόρριψη της διάκρισης μεταξύ ειδικών και μη ειδικών. Η λογική που καθιστούσε κοινό τόπο τη «δυσφορία του ειδικού επιστήμονα μπροστά στην ανάγκη να “εκχωρήσει” μέρος της γνώσης του σε ευρύτερες ομάδες αποδεκτών», όπως την καταγράφει γλαφυρά σε άρθρο της η Ανδρομάχη Γκαζή (Γκαζή 2008γ: 382) είναι ανάγκη να εκλείψει. Ο συντηρητής θα πρέπει να επιδοθεί στη νέα του αποστολή με ταπεινότητα, να εκλαϊκεύσει πρόθυμα, να μην παρασυρθεί από τις σειρήνες της αυθεντίας που αποπροσανατόλισαν την αρχαιολογική σκέψη.
- Αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού των μουσείων και των υπηρεσιών, καλλιέργεια της διεπιστημονικότητας, και ενδυνάμωση του ομαδικού πνεύματος εργασίας που θα καθρεφτίζονται στις δράσεις εξωστρέφειάς τους, εμπνέοντας και κινητοποιώντας το κοινό (αναφορά στα σχόλια του Άγγελου Σωτηρόπουλου για τις εντυπώσεις των μαθητών που παρακολούθησαν το πρόγραμμα της ΥΣΜΑ στην Ακρόπολη).

- Τα εγχειρήματα ενσωμάτωσης της συντήρησης που απευθύνονται στο κοινό να μην αποτελούν συγκυριακή επιλογή, αλλά μέσο για την επίτευξη στρατηγικών στόχων. Και, παράλληλα, να γίνεται συστηματική καταγραφή τους, ανάδειξη του παραγόμενου στη συντήρηση έργου, χρήση όλων των διαθέσιμων διαύλων, συμβατικών και ηλεκτρονικών⁵⁸, για τη δημοσιοποίηση και την ενημέρωση του κοινού.
- Ανίχνευση των αναγκών της κοινωνίας, έρευνες κοινού, πρόνοια για τις μαθησιακές ανάγκες και ιδιαιτερότητες των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων (παιδιά, έφηβοι, ενήλικες) (Jensen 1994: 268-274) και πολυαισθητηριακή οπτική, σωματικότητα και απελευθέρωση (Leahy 2012), συνειδητή προσπάθεια εμπλοκής του συνόλου της κοινωνίας με την ανάπτυξη διαπολιτιστικών προγραμμάτων, προγραμμάτων προσέγγισης (outreach programmes) (Μουσουρή 1999: 65-69) και άλλων για τις λιγότερο προνομιούχες κοινωνικές ομάδες.
- Διατύπωση πολλαπλών ερμηνειών, επεξήγηση των υιοθετούμενων επιλογών, πληροφόρηση που θα εισάγει το κοινό στη διαδικασία της έρευνας, θα το βοηθάει να αντιληφθεί την πληροφορία ως επεξεργασία μιας υπόθεσης και θα του προσφέρει την αίσθηση της συνυπευθυνότητας (Χρυσουλάκη 2001: 240).
- Άνοιγμα της σχετικής συζήτησης στη δημόσια σφαίρα. Δημόσιες συζητήσεις, διαβουλεύσεις, διαλέξεις συντελούν στη διάδοση των ιδεών και στην εξέλιξή τους⁵⁹.

⁵⁸ <http://www.archaiologia.gr/blog/2015/03/09/to-facebook-ως-εργαλείο-επικοινωνίας-των-ελλη/>

⁵⁹ Αναφέρουμε ως παράδειγμα του κύκλου διαλέξεων «Κοινωνία και παρελθόν: προσλήψεις της αρχαιότητας στη σύγχρονη Ελλάδα» που πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης από τον Φεβρουάριο ως τον Μάιο του 2015 με θέματα όπως: «Αρχαιολογία και συμμετοχή του κοινού», «Πόσο αρχαίο είναι το παρελθόν;», «Ποιος και πώς ορίζει την ιστορική μνήμη;», «Παρόν και μέλλον του αρχαιολογικού μουσείου». Οι συζητήσεις αυτές, παρότι δεν υπήρξαν πάντα παραγωγικές, αποτελούν ένα πρώτο βήμα για τη δημόσια διαβούλευση σε αντίστοιχα θέματα (<http://www.cycladic.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=293&clang=0>).

- Αφοσίωση στη διεκδίκηση της πολιτιστικής κληρονομιάς για δημόσια χρήση, για να μην παραδίδεται άνευ όρων η πολιτιστική κληρονομιά στην ιδιωτική εκμετάλλευση⁶⁰.

Η Στέλλα Χρυσουλάκη αναφέρει για τη σύγχρονη αντίληψη περί πολιτιστικής κληρονομιάς:

«προβάλλεται πλέον το σύνθημα ότι τα πολιτιστικά αγαθά και οι υπηρεσίες αποτελούν κοινωνικό δικαίωμα και υποστηρίζεται ότι οι πολιτιστικές επενδύσεις είναι παραγωγικές. Παρ' όλα αυτά, το αίτημα της πολιτιστικής δημοκρατίας δεν έχει καμία πιθανότητα υλοποίησης αν η πολιτιστική δράση δεν ενταχθεί στο πλαίσιο της γενικότερης αναπτυξιακής προσπάθειας της κάθε χώρας.» (Χρυσουλάκη 2001: 237).

Η άποψη αυτή δεν σπανίζει, ούτε στερείται λογικής αιτίας. Αντίθετα, πολύ συχνά, οι τοποθετήσεις θεσμικών προσώπων αλλά και κοινών πολιτών καταλήγουν στη διαπίστωση ότι τίποτα δεν μπορεί να γίνει αν η πολιτεία δεν μεριμνήσει για τα θέματα που υπάγονται κατά παράδοση στην αρμοδιότητά της.

Όμως, εμείς θα επισημάνουμε ότι υπάρχει εναλλακτική οπτική: η φύση των δραστηριοτήτων που προτείνουμε, η οποία προϋποθέτει τη λήψη πρωτοβουλιών, τη συμμετοχικότητα, την αλλαγή των παραδοσιακών ισορροπιών, μας επιτρέπει ίσως να σκεφτούμε ότι, αν η πολιτεία δεν τεθεί επικεφαλής μιας τέτοιας προσπάθειας, αν δεν αντιληφθεί πρώτη την ανάγκη να εντάξει την αξιοποίηση της συντήρησης σ' έναν στρατηγικό σχεδιασμό για τον εκδημοκρατισμό της πολιτιστικής κληρονομιάς, τότε ίσως η εξέλιξη τροφοδοτηθεί διαφορετικά. Γιατί, κατά την περίοδο την οποία διανύουμε, δεν λείπουν τα παραδείγματα όπου τα κινήματα πολιτών, οι πρωτοβουλίες κατοίκων⁶¹ προπορεύονται των θεσμικών οργάνων, ανατρέπουν αποφάσεις και σχεδιασμούς, επιβάλλοντας εν τέλει τις επιταγές της κοινωνίας των πολιτών.

⁶⁰ βλ. Κάβο Σίδερο στην Κρήτη (<https://enthemata.wordpress.com/2014/03/30/xamilakis-3/>),

⁶¹ Για να αναφερθούμε μόνο στα πιο πρόσφατα και οικεία: Συντονιστική Επιτροπή Φιλοπάππου, Επιτροπή Κατοίκων Ακαδημίας Πλάτωνος, κ.α.

Αντί υστερόγραφου: Κατά την ημερομηνία κατάθεσης της παρούσας εργασίας (25/5/2015), ξεκινούσε στην Αθήνα συνέδριο με τίτλο «Συντήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς - Προκλήσεις και Επαναπροσδιορισμοί», σε συνδιοργάνωση της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟΑ και του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης του ΤΕΙ Αθήνας. Η τελευταία θεματική ενότητα του συνεδρίου είχε θέμα «Η συντήρηση και το ευρύ κοινό-Προβολή του έργου της συντήρησης, ευαισθητοποίηση του κοινού, εθελοντισμός»⁶² και αφορούσε σύμφωνα με το πρόγραμμα του συνεδρίου «την παρουσίαση δράσεων που προωθούν και προβάλλουν τη συντήρηση στο ευρύ κοινό και κάνουν γνωστή τη συμβολή της συντήρησης στην προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, παρουσίαση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, διαλέξεων και σεμιναρίων, προγραμμάτων “ανοιχτών” εργαστηρίων συντήρησης». Παρακολουθήσαμε τη συγκεκριμένη θεματική και ξεχωρίσαμε την ανακοίνωση της Λ. Μ. Ταπίνη αναφορικά με το πρόγραμμα Μάρτος («Τοπική κοινωνία και συντήρηση: μια συνεχώς αναπτυσσόμενη και πολλά υποσχόμενη σχέση. Το παράδειγμα του Martos project»⁶³), η οποία ανέδειξε με τον καλύτερο τρόπο το σκεπτικό ανάπτυξης προγραμμάτων συντήρησης για το κοινό που εμπλέκουν την τοπική κοινωνία. Παρότι η συζήτηση που ακολούθησε τις ανακοινώσεις δεν υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη, εκτιμούμε ότι η παρουσίαση και η ανάδειξη της σημασίας ανάλογων εγχειρημάτων μόνο θετικά μπορεί να συνεισφέρει για να ενεργοποιηθούν οι δημιουργικές δυνάμεις του κλάδου στην κατεύθυνση εκδημοκρατισμού της πολιτιστικής κληρονομιάς την οποία επιχειρήσαμε να υποστηρίξουμε εδώ.

⁶² <http://www.conservationconf.gr/index.php?page=areas&imgd=0>

⁶³ Η περίληψη της ανακοίνωσης στο: <http://www.conservationconf.gr/files/Abstract-BookAllinclusive.pdf>

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αρχοντίδου, Α. 2001, «Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία και μουσειολογία: Πραγματικότητα και προοπτικές», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, University Studio Press: 183-185
- Βλάχου, Ε. 2001, «Επικοινωνώντας με τους επισκέπτες: Δύσκολη δουλειά, αλλά κάποιος πρέπει να την κάνει (και στην Ελλάδα!», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, University Studio Press: 61-65
- Βουδούρη, Δ. 2003, *Κράτος και μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα
- Βουδούρη, Δ. και Στρατή, Α. (επ.) 1999, *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα: XX-XXI
- Γκαζή, Α. 2001, «Επάγγελμα: Μουσειολόγος. Από τη θεωρία στην πράξη. Η ελληνική εμπειρία», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου: 186-189
- Γκαζή, Α. 2008α, «Ζητήματα απλά, αλλά όχι αυτονόητα», *Ιλίσις*, Αθήνα, ΥΠΠΟ, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, 3: 38-39
- Γκαζή, Α. 2008β, «Το καλό μουσείο και η μουσειολογία», *Το Βήμα*, 18/5/2008, Αθήνα (<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=188756>) (τελευταία προσπέλαση: 16/5/2015)
- Γκαζή, Α. 2008γ, «“Ε, ας ανοίξουν και κανένα λεξικό!” ή “Επιτέλους, κείμενα κατανοητά!”; Προσεγγίζοντας μουσειολογικά τη συγγραφή κειμένων για την επανέκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη*, 20 (2006), Θεσσαλονίκη: 381-390

- Δασακλή, Ν. 2009, *Ανασκαφικό Πάρκο Δισπηλιού-Θέματα διαχείρισης και συντήρησης αρχαιολογικών καταλοίπων in situ*, άρθρο που βασίστηκε στη διπλωματική εργασία για το μεταπτυχιακό «Μουσειολογία» του ΕΚΠΑ, Αθήνα (<https://anaskamma.files.wordpress.com/2009/10/dasakli.pdf>) (τελευταία πρόσβαση 25/5/2015)
- Δημακοπούλου, Α. 2001, «Προβλήματα και προοπτικές της σύγχρονης μουσειολογίας. Η εμπειρία από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου: 73-77
- Ζίας, Ν. 2001, «Εμπειρία κτηθείσα εν τη υπηρεσία», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου: 78-81
- Ιωσηφίδης, Θ. 2003, *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική
- Μούλιου, Μ. και Μπούνια, Α. 1999α, «Μουσειακές εκ-θέσεις», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 70: 53-58 (<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/70-12.pdf>) (τελευταία πρόσβαση: 15/5/2015)
- Μούλιου, Μ. και Μπούνια, Α. 1999β, «Ο επαγγελματίας του μουσείου», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 71: 37 (<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/71-10.pdf>) (τελευταία προσπέλαση 20/5/2015)
- Μούλιου, Μ. και Μπούνια, Α. 1999γ, «Μουσειολογία: Ιστορία, θεωρία και πρακτική», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 73: 12 (<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/73-12.pdf>) (τελευταία προσπέλαση: 19/5/2015)
- Μουσούρη, Θ. 1999, «Μουσεία για όλους; Προγράμματα προσέγγισης στο διεθνή χώρο», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 73: 65-69 (<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/73-13.pdf>) (τελευταία προσπέλαση: 15/5/2015)
- Νικολαΐδου, Κ. 2004, «Όταν το κοινό αξιολογεί την έκθεση: Έρευνα κοινού στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού», στο Σοφία Δασκαλοπούλου και Αλεξάνδρα Μπούνια και Νίκη Νικονάνου και Σοφία Μπακογιάννη (επιμ.)

- Μουσείο, Επικοινωνία και Νέες Τεχνολογίες*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Μουσειολογίας, Μυτιλήνη, 31 Μαΐου - 2 Ιουνίου 2002, Μυτιλήνη, Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου: 129-138
- Πάντος, Π. 2000, «Η Ελλάς και η ελληνική νομοθεσία περί αρχαιοτήτων», *Πολιτιστική κληρονομιά: Επιστροφή και παράνομη διακίνηση*, Αθήνα, ΥΠΠΟ: 15-28
 - Πασχαλίδης, Γ. 2001, «Από το μουσείο του πολιτισμού στον πολιτισμό του μουσείου», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου: 212-220
 - Σκαλτσά, Μ. 2001, «Εισαγωγή», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου: 23-27
 - Σαάτσογλου-Παλιαδέλη, Χ. 2001, «Ο αρχαιολόγος και οι άλλοι», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου: 100-103
 - Χαμηλάκης, Γ. 2012, *Το έθνος και τα ερείπίά του: Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδόσεις του 21ου
 - Χουρμουζιάδης, Γ. 2001, «Δισπηλιό Καστοριάς: Για μια Νεά Μουσειολογία», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Εντευκτηρίου: 233-236
 - Cannon-Brooks, P. 2001, «Θεωρία μουσειολογίας και μουσεία προσανατολισμένα στην αγορά στο τέλος του 20ού αιώνα», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, University Studio Press: 126-130
 - Falk, H. J. και Dierking, D. L. και Adams, M. 2012, «Ζώντας σε μια κοινωνία της μάθησης: Μουσεία και αυτόβουλη μάθηση, στο Sharon MacDonald (επιμ.)

Μουσείο και μουσειακές σπουδές Ένας πλήρης οδηγός, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς: 449-469

- Hein, E. G. 2012, «Μουσειακή εκπαίδευση», στο Sharon MacDonald (επιμ.) *Μουσείο και μουσειακές σπουδές Ένας πλήρης οδηγός*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς: 471-487
- Hooper-Greenhill, E. 1999, «Σκέψεις για τη μουσειακή εκπαίδευση και επικοινωνία στη μεταμοντέρνα εποχή», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72: 47-49 (<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/72-11.pdf>) (τελευταία προσπέλαση: 15/5/2015)
- Kavanagh, G. 1999, «Μουσεία: η λειτουργία τους με επαγγελματικό τρόπο», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 71: 38-40 (<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/71-7.pdf>) (τελευταία προσπέλαση: 18/5/2015)
- Mason, J. 2011, *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα, Εκδόσεις Πεδίο
- Merriman, N. 1999, «Ανοίγοντας τα μουσεία στο κοινό», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72: 43-46 (<http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/72-14.pdf>) (τελευταία προσπέλαση: 15/5/2015)
- Mishler, G. E. 1996, *Συνέντευξη έρευνας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα
- Zola, T. 1997, «Μπορεί η θεωρία να φέρει την επαγγελματική ευημερία;», στο Ματούλα Σκαλτσά (επιμ.) *Η Μουσειολογία στον 21ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 21-24 Νοεμβρίου 1997, Θεσσαλονίκη, University Studio Press: 168-171, 312

Ξενόγλωσση

- Addison, E. 1993, «Museum marketing: A tool for survival», *Muse*, XI, 2: 2-4
- Ashley-Smith, J. 2009α, «The adolescence of the profession», από το σεμινάριο *Conservation Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths* (24/9/2009), London, V&A Museum (<http://www.icom-cc.org/54/document/the-adolescence-of-the-profession/?id=775#.VVibT-sZS8o>) (τελευταία προσπέλαση: 16/5/2015)
- Ashley-Smith, J. 2009β, «The Basis of Conservation Ethics», στο Alison Richmond και Alison Bracker (επιμ.) *Conservation: Principles, Dilemmas and*

Uncomfortable Truths, Oxford, Elsevier σε συνεργασία με το Victoria and Albert Museum: 6-24

- Avrami, E. 2009, «Heritage, Values, and Sustainability», στο Alison Richmond και Alison Bracker (επιμ.) *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, Oxford, Elsevier σε συνεργασία με το Victoria and Albert Museum: 177-183
- Bourdieu, P. και Darbel, A. (1969), *L' amour de l' art: les musées d' art européens et leur public*, Paris, Les Éditions de Minuit
- Bracker, A. και Richmond, A. 2009, «Introduction» στο Alison Bracker και Alison Richmond (επιμ.) *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, Oxford, Elsevier σε συνεργασία με το Victoria and Albert Museum: xviv-xviii
- Delin, A. 2002, «Buried in the footnotes: the absence of disabled people in the collective imagery of our past», στο Richard Sandell (επιμ.) *Museums, Society, Inequality*, London - New York, Routledge: 84-97
- Grammatikou, M. 2013, «Conservation and the Museum's New Role», στο E. Williams (επιμ.), *The Public Face of Conservation*, London, Archetype Publications: 45-48
- Henderson, J. 2011, «Preventive conservation in the UK: the past and the future/ La conservation préventive. Une démarche évolutive. 1990-2010», *TECHNÈ*, 34: 76-85
- Hodge, R. και D' Souza, W. 1994, στο Eilean Hooper-Greenhill (επιμ.) *The educational role of the museum*, London, New York, Routledge
- Hood, M. 1983, «Staying away - why people choose not to visit museums», *Museum News*, 61: 4, 50-57
- Hooper-Greenhill, E. 1994α, *Museums and their visitors*, London, Routledge
- Hooper-Greenhill, E. 1994β, *The educational role of the museum*, London, New York, Routledge
- Inkei, P. 2010, «The effects of the economic crisis on culture», στο *Culture and the Policies of Change*, Συνδιάσκεψη του Συμβουλίου της Ευρώπης για τον Πολιτισμό, Brussels, 6-7 Σεπτεμβρίου 2010: 9, 13-15 (<https://>

www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/cwe/Effects_Inkei_EN.pdf) (τελευταία προσπέλαση 5/5/2015).

- Jensen, N. 1994, «Children, teenagers and adults in museums: a developmental perspective», στο Hooper-Greenhill (επιμ.) *The educational role of the museum*, London, New York, Routledge: 268-274
- Leahy, H.R., 2012, *Museum Bodies: The Politics and Practices of Visiting and Viewing*, Farnham: Ashgate Publishing Limited
- McLean, F. 1995, «A marketing revolution in museums?», *Journal of Marketing Management*, 11: 601-616 (<http://ksi.fp.uns.ac.id/box/agribisnis/0%20-%20Journal%20Agribisnis/Journal%20of%20Marketing%20Management/1995/Vol.%2011%20Issue%206%20-%20Aug95/A%20Marketing%20Revolution%20in%20Museums.pdf>) (τελευταία προσπέλαση 5/5/2015)
- Runyard, S. 1994. *The museum marketing handbook*, Museums and Galleries Commission, London
- Smith, C. και Winkelbauer, H. 2006, «Conservation of a Maori eel trap: Practical and ethical issues», στο D. Saunders, J.H. Townsend και S. Woodcock (επιμ.), *The Object in Context: Crossing Conservation Boundaries*, London IIC: 128-132
- The Commission on the Future of Multi-Ethnic Britain, 2000, *The future Future of Multi-Ethnic Britain: The Parekh Report*, London, The Runnymede Trust and Profile Books
- Yorke, D.A. και Jones, R. 1984, «Marketing and Museums», *European Journal of Marketing*, 18: 2, 90-99
- Vanegas, A. 2002, «Representing lesbians and gay men in British social history museums», στο Richard Sandell (επιμ.) *Museums, Society, Inequality*, London - New York, Routledge: 98-109
- Williams, E. 2013, «Foreword», στο E. Williams (επιμ.) *The Public Face of Conservation*, London, Archetype Publications: ix

Δικτυογραφία

- ANT1 webtv_Παγκόσμιος θαυμασμός για το Μουσείο της Ακρόπολης (http://www.antenna.gr/webtv/watch?cid=gd_d_γw_d_v%24ox_m%3D) (τελευταία προσπέλαση: 25/5/2015)
- Αρχαιολογία και Τέχνες_Το Facebook ως εργαλείο επικοινωνίας των ελληνικών αρχαιολογικών μουσείων (<http://www.archaiologia.gr/blog/2015/03/09/to-facebook-ως-εργαλείο-επικοινωνίας-των-ελλη/>) (τελευταία προσπέλαση: 25/5/2015)
- Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο_Εκπαιδευτικά Προγράμματα_Υποστηρικτικό Υλικό (http://www.byzantinemuseum.gr/el/educational_programme_dept/resources/) (τελευταία προσπέλαση: 20/5/2015)
- Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο_Τμήμα Συντήρησης (http://www.byzantinemuseum.gr/el/museum/conservation_dept/) (τελευταία προσπέλαση: 20/5/2015)
- Ενθέματα_Για μια αναστοχαστική και κριτική αρχαιολογία (<https://enthemata.wordpress.com/2012/12/16/hamilakis-2/>) (τελευταία προσπέλαση: 25/5/2015)
- Ενθέματα_Η αρχαιολογία του τοπίου και η «ανάπτυξη» των γκολφ-Κάβο Σίδερο: ανίερες επενδύσεις στην άκρη της Κρήτης 3 (<https://enthemata.wordpress.com/2014/03/30/xamilakis-3/>) (τελευταία προσπέλαση: 25/5/2015)
- Εφημερίδα των Συντακτών_Βουρτσάκια και ακτίνες Χ: όλα για τα αρχαία (<http://www.efsyn.gr/arthro/voyrtsakia-kai-aktines-h-ola-gia-ta-arhaia>) (τελευταία προσπέλαση: 20/5/2015)
- Εφορεία Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων (<https://efadyat.wordpress.com>) (τελευταία προσπέλαση: 29/4/2015)
- Εκθέσεις_Μουσείο Μπενάκη_Τμήμα Συντήρησης (<https://benakiconservation.wordpress.com/category/εκθέσεις-exhibitions/>) (τελευταία προσπέλαση: 19/5/2015)

- Μουσείο Ηγουμενίτσας_Το ημερολόγιο ενός αρχαιολόγου (http://igoumenitsamuseum.gr/images/text_files/to-imerologio-enos-arxaiologou-ekpaideutikos.pdf) (τελευταία προσπέλαση: 28/4/2015)
 - Μουσείο Μπενάκη_Τμήμα Συντήρησης (<https://benakiconservation.wordpress.com>) (τελευταία προσπέλαση: 19/5/2015)
 - Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου_Εκπαιδευτικά Προγράμματα για παιδιά 13-17 ετών (http://www.lesvosmuseum.gr/site/home/ws/primary+menu/education/programmata_scholikon_monadon/13-17_eton.csp;jsessionid=6551349FC030534A2C30CFBC05122A86?mode=print) (τελευταία προσπέλαση: 28/4/2015)
 - Συνέδριο «Συντήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς - Προκλήσεις και Επαναπροσδιορισμοί» (<http://www.conservationconf.gr/index.php?lang=gr&page=areas>) (τελευταία προσπέλαση: 25/5/2015)
 - Το Βήμα Online_Ο κοσμοπολίτης Λύσιππος (<http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=689523>) (τελευταία προσπέλαση: 5/5/2015)
 - Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης_Αξιολόγηση (http://www.ysma.gr/static/files/files_anafora_2012.pdf) (τελευταία προσπέλαση: 28/4/2015)
-
- Archaeology and Arts_Museums and Museology in modern society. New challenges, new relationships (Part 7) (<http://www.archaeology.wiki/blog/2015/05/11/museums-museology-modern-society-new-challenges-new-relationships-part-7/>) (τελευταία προσπέλαση: 16/5/2015)
 - Archaeology News Network_Medici greek bronze undergoes restoration (<http://archaeologynewsnetwork.blogspot.gr/2015/02/medici-greek-bronze-undergoes.html#.VUjfKLoZT-b>) (τελευταία προσπέλαση: 3/5/2015)
 - Council of Europe_Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro, 27.X.2005) (http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/Faro2_en.asp) (τελευταία προσπέλαση: 17/5/2015)
 - ECCO_Professional Guidelines (<http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html>) (τελευταία προσπέλαση: 7/5/2015)

- European Commission_Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe, Brussels, 22.7.2014, COM(2014)477 final ([http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com\(2014\)0477_/com_com\(2014\)0477_el.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com(2014)0477_/com_com(2014)0477_el.pdf)) (τελευταία προσπέλαση: 16/5/2015)
- European Museum Forum_Council of Europe Museum Prize 2013 goes to Museum of Liverpool (<http://www.europeanmuseumforum.info/emf/news/74-museum-of-liverpool-awarded-the-council-of-europe-museum-prize-2013.html>) (τελευταία προσπέλαση: 9/5/2015)
- France tv info_Culture box_Déméter fait sa toilette en public au Louvre-Lens (<http://culturebox.francetvinfo.fr/expositions/sculpture/demeter-fait-sa-toilette-en-public-au-louvre-lens-216169>) (τελευταία προσπέλαση: 3/5/2015)
- Guggenheim_Alchemy by Jackson Pollock (<http://www.guggenheim.org/new-york/exhibitions/past/exhibit/6243>) (τελευταία προσπέλαση: 3/5/2015)
- ICOM_About ICOM (https://www.icom-cc.org/44/about-icom-cc/about-icom/#.VSuM_boZT-Y) (τελευταία προσπέλαση 13/4/ 2015)
- ICOM_Code of ethics for Museums_2006 (http://archives.icom.museum/code2006_eng.pdf) (τελευταία προσπέλαση: 12/5/2015)
- ICOM_Definition of a Museum (<http://archives.icom.museum/definition.html>) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)
- ICOM-CC_The "Conservator-Restorer: a definition of the profession" (<http://www.icom-cc.org/47/about-icom-cc/definition-of-profession/#.VVfIXusZS8o>) (τελευταία προσπέλαση: 16/5/2015)
- IIC_Conservation in public (<https://www.iiconservation.org/archive/www.iiconservation.org/news/index5eda.html?p=95>) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)
- Institut national des recherches archéologiques préventives_À Nîmes, restauration d'une mosaïque romaine (<http://www.inrap.fr/archeologie-preventive/Ressources/Reportages-2008/p-2040-A-Nimes-restauration-d-une-mosaïque-romaine.htm>) (τελευταία προσπέλαση: 7/5/2015)
- Le figaro_Musée d'Orsay: un Courbet restauré sous l'œil des visiteurs (<http://www.lefigaro.fr/arts-expositions/2014/12/03/03015-20141203ARTFIG00147->

musee-d-orsay-un-courbet-restaure-sous-l-oeil-des-visiteurs.php) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)

- Liverpool museums_Conservation and managing our collections (<http://www.liverpoolmuseums.org.uk/conservation/index.aspx>) (τελευταία προσπέλαση: 9/5/2015)
- Museum of Fine Arts, Boston_Conservation and Collections Management (<http://www.mfa.org/collections/conservation-and-collections-management>) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)
- Museum of Fine Arts, Boston_Conservation in Action: Benjamin West (http://www.mfa.org/collections/conservation/conservationinaction_benjaminwest) (τελευταία προσπέλαση: 8/5/2015)
- Musée d'Orsay_Suivez la restauration de *L'Atelier du peintre* (<http://www.musee-orsay.fr/fr/info/mecenat/operation-courbet.html>) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)
- New York Times_Pollock Restoration Reveals Secrets Under Years of Dust (http://www.nytimes.com/2015/03/16/arts/international/pollock-restoration-reveals-secrets-under-years-of-dust.html?_r=4) (τελευταία προσπέλαση: 3/5/2015)
- Playing to the galleries and engaging new audiences: the Public Face of conservation_International Conference (<http://www.history.org/history/institute/Images/ConservationConference.pdf>) (τελευταία προσπέλαση: 7/5/2015)
- rtbf.be_Restauration en public d'un tableau du 17ème au Musée de Verviers (http://www.rtbf.be/info/regions/detail_restauracion-en-public-d-un-tableau-du-17eme-au-musee-de-verviers?id=8177227) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)
- Statens Museum for Kunst_Stories from the conservators (<http://www.smk.dk/en/explore-the-art/visit-the-conservator/stories-from-the-conservators/>) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)
- televesdre_Inauguration du tableau de Hendrick Goltzius restauré à Verviers (<http://www.televesdre.eu/www/>)

[inauguration du tableau de hendrick goltzius restaure a verviers-891-45-6794-fi.html](#)) (τελευταία προσπέλαση: 2/5/2015)

- UNESCO_Movable Heritage Outreach Programme (<http://www.unesco.org/en/movable-heritage-and-museums/movable-heritage-outreach-programme/>) (τελευταία προσπέλαση: 8/5/2015)

Παράρτημα Ι - Συνεντεύξεις

Συνέντευξη I - Γιώργος Πέππας και Μαριάνθη Μήκα (αρχαιολόγοι, εργαζόμενοι στην ανασκαφή του μετρό Πειραιά)

Γ.Π.: Το δικό μας, όπως το 'χαμε συζητήσει εδώ, [...] ήτανε στο χώρο αυτό που δεν τον κάνουμε τίποτα και [...] δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν εργαστήριο για πολλούς λόγους, δεν μπορούμε να βάλουμε βάρη πολλά και τα λοιπά, σκεφτόμαστε τι να το κάνουμε, κι επίσης για να μάθει και ο κόσμος ότι υπάρχει αυτό το κτήριο κι ότι είναι στην υπηρεσία γιατί τώρα ξέρει μόνο το μουσείο. Η αρχική σκέψη μας για να γίνει και λίγο low budget το πράγμα, λόγω εξόδων, γιατί το μετρό θα τα πλήρωνε, ήτανε να κάνουμε μια εκθεσούλα σ' αυτό το πατάρι να παρουσιαστεί ένα κάπως το έργο, ας πούμε, πώς έχουμε δουλέψει μέχρι τώρα [...] κι είχαμε σκεφτεί τελοσπάντων να είναι μόνο εκτυπώσεις στην πραγματικότητα, δηλαδή αναγκαστικά δε θα βάζαμε εκθέματα.

Γ.Π.: ...η πρώτη εικόνα, το ένα που θα έπαιζε θα ήταν να βλέπει ο κόσμος και το εργαστήριο σε λειτουργία, το δεύτερο θα ήταν να δείξουμε κάτι από το έργο εδώ αλλά με εκτυπώσεις, δηλαδή με σταντ και τυπωμένα πράγματα επάνω είτε είναι φωτογραφίες είτε σχέδια είτε αυτά, συν ότι θα 'βαζε -για να το πληρώσουν- θα έβαζε και η αττικό μετρό το έργο δηλαδή τι κάνουν αυτοί [...] ώστε να μπορούν κι αυτοί να δείξουνε, να φέρουνε κόσμο εδώ να δει.

Δ.Δ.: Κι αυτή θα ήταν μια έκθεση που θα ήταν συνέχεια σε λειτουργία...

Γ.Π.: Μέχρι να τελειώσει το έργο [...] Αυτό που θα μείνει θα γίνει μετά και θα γίνει στο σταθμό. [...] Αυτός ο χώρος, με το που θα τελειώσει το έργο και θεωρητικά θα μείνει το εργαστήριο όπως είναι για την υπηρεσία [...] και από κει και πέρα είναι θέμα της υπηρεσίας τι θα το κάνει δηλαδή αν θα πάρει όλο την υποδομή από δω κάποια στιγμή και θα το κάνει μουσείο με κάποια ιδέα. [...] Το δεύτερο κομμάτι είναι να γίνει αυτή η εκθεσούλα εδώ που θα είχε εμείς όπως το 'χαμε φανταστεί σταντ, εκτυπώσεις και μια μεγάλη οθόνη απέναντι, στον τοίχο απέναντι που θα 'χε προβολή όσο κρατάει η έκθεση και από κει και πέρα στο

από κει πατάρι να κάνουμε τα εκπαιδευτικά. Τα οποία τα έχουμε συζητήσει με την Κα Πίνη που είναι η υπεύθυνη της εφορίας για τα εκπαιδευτικά δηλαδή οι τρεις μας, γιατί το πλάνο είναι να τα σχεδιάσουμε και να τα κάνει η Μαριάνθη κάποιες ώρες, γιατί αυτά θα είναι μια φορά τη βδομάδα δηλαδή

Δ.Δ.: Και θ' απευθύνονται σε σχολεία, δηλαδή;

Γ.Π.: Σε σχολεία όπως γίνονται και στο μουσείο

Δ.Δ.: Οργανωμένα;

Γ.Π.: Με ραντεβού, μια φορά τη βδομάδα ή δύο, ανάλογα και τον φόρτο. [...] Όπως το 'χαμε σκεφτεί αρχικά [...] ο κόσμος θα έμπαινε, θα 'χει ένα μεγάλο μπάνερ απ' έξω καταρχάς που να δείχνει ότι εδώ πέρα υπάρχει κάτι, θα έμπαινε, έχουμε προβλέψει φράχτη στις κολώνες, δύο μέτρα ύψος το οποίο είναι αδιαπραγμάτευτο [...] για λόγους ησυχίας του εργαστηρίου και ασφάλειας και το ύψος είναι πολύ συγκεκριμένο.

Δ.Δ.: Θα κάνει και ηχομόνωση δηλαδή;

Π.Π.: Όχι απαραίτητα. Αλλά τουλάχιστον να μην δουλεύουν οι άνθρωποι και βλέπουν κεφάλια να πηδάνε έτσι και ξέρω γω...

Κι επίσης σκεφτήκαμε ότι αυτό, αφού θα το βάλουμε που θα το βάλουμε και ουσιαστικά θα είναι ένα πράγμα άχρηστο στην πραγματικότητα, την πίσω του πλευρά, την όψη προς το εργαστήριο να βάλουμε ράφια για να μπορεί να χρησιμοποιείται. Αυτό θα πιάσει από σκάλα σε σκάλα... Λοιπόν, το πλάνο ήταν αυτό. Ο κόσμος, τα μεν σχολεία να περνάνε το γεφυράκι απέναντι, να βλέπουν και το εργαστήριο να πηγαίνουν στο εκπαιδευτικό, οι άλλοι επισκέπτες να κατεβαίνουν τη σκάλα να φεύγουνε.

Γ. Π. Τώρα, τα εκπαιδευτικά. [...] Με τα εκπαιδευτικά θα ασχοληθεί η Κα Πίνη, η υπεύθυνη των εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Δ.Δ.: Έχει κάνει και ανάλογα άλλα με συντήρηση;

Π.Π.: Απ' όσο ξέρω έχει κάνει και πιο παλιά. Και τώρα μας έλεγε ότι κάνει και τώρα ένα στη Σαλαμίνα. Αύριο θα είναι εδώ. Θα κάνει ένα σεμινάριο σε εκπαιδευτικούς και θα μπουνέ και μες στο χώρο. Αυτό πάντως θα σχετίζεται με τη συντήρηση.

Δ.Δ.: Ε, ναι, γιατί είναι και ο χαρακτήρας του χώρου πλέον τέτοιος.

Π.Π.: Αυτό που έχουμε κάνει μέχρι τώρα που ήταν τελείως εκ των ενόντων και ήταν και λίγο πειραματικό για να δούμε πώς μπορεί να λειτουργήσει σχολείο στο χώρο, ήρθε ένα σχολείο συγκεκριμένο που ήταν δίπλα στην ανασκαφή μας και θέλανε να 'ρθουνε και τα λοιπά και τους κάναμε μία παρουσίαση [...] είχε έτοιμο ένα power point η Πίνη και μετά τους βάλαμε κάτω και πλύνανε δηλαδή τους κάναμε και μια βόλτα μες στο εργαστήριο και τους βάλαμε κάτω στο πλυντήριο στο υπόγειο και πλύνανε κι αυτό είναι στο πλάνο. Και δηλαδή το οργανώσαμε ωραία οι δυο μας το πλύσιμο, της άρεσε κιόλας, και η Εύη κρατάει φωτογραφίες από διάφορα που κάνουμε. Το είχαμε στήσει ωραία δεν είχαμε καρεκλάκια για παιδιά, βάλαμε κιβώτια, κάτσανε εκεί και τους είχαμε λεκάνες γάντια οδοντόβουρτσες και είχαμε και σίτες δίπλα. Κάναμε δύο γκρουπ και το άλλο πήγε στην ανασκαφή.

Μ.Μ.: Κι έτσι είχανε μια ολοκληρωμένη εικόνα και της περιοχής

Γ.Π. Εμείς σκεφτήκαμε κάποιες βασικές υποδομές για να μας τις αγοράσουνε από το μετρό και μετά πώς θα είναι το πρόγραμμα το εκπαιδευτικό. Η δαπάνη θα γίνει δηλαδή από το μετρό, όχι από την εφορία. Ήδη έχει καθυστερήσει, γιατί από τότε που είχαμε μιλήσει είχαμε εμπλοκή με κάποιο τρόπο γιατί. Εμείς είχαμε σκεφτεί να γίνει έτσι, όπως το λέγαμε. Εγώ είχα ετοιμάσει και προϋπολογισμό με υλικά, δηλαδή είχα προϋπολογίσει όλα τα υλικά που θα χρειαζόμασταν. Στη συζήτηση για το ποιος θα κάνει τα σταντ μπλέχτηκε η

αρχιτέκτονας της Αττικό μετρό, εκείνης δεν της αρέσουν αυτά. [...] Δεν της αρέσει η μελαμίνη. Το θέμα είναι ότι τώρα η διαδικασία έχει εμπλοκή με την έννοια ότι στο τέλος του μήνα περιμένουμε από κάποιες εταιρείες που απευθυνθήκαμε θα κάνουνε γιατί και για το πώς θα γίνει η έκθεση.

Δ.Δ.: Θα κάνουνε δηλαδή και το σχεδιασμό, γιατί εμένα με ενδιαφέρει...

Γ.Π.: Τον σχεδιασμό της έκθεσης θα γίνει μια πρόταση απ' αυτούς, από κει και πέρα αυτή θα διαμορφωθεί, θα δούμε εμείς αν μας αρέσει. Εμείς μετά θα τους τροφοδοτήσουμε με υλικό. Υποτίθεται τώρα ότι ο χώρος των εκπαιδευτικών θα έχει μια ομοιομορφία αισθητικά με την έκθεση, αλλά το πώς θα σχεδιαστεί και τι χρειάζεται το αναλαμβάνουμε εμείς. Αυτό που τους είπαμε εμείς είναι ότι θέλουμε τραπέζια και καθίσματα. Πάντως το εκπαιδευτικό και τα υλικά που χρειάζονται θα το κάνουμε εμείς. Δηλαδή το θέμα βρίσκεται εκεί. Φαντάζομαι ότι όταν θα κάνουν αυτοί την πρόταση. Θα βάλουμε μπρος να στήνουμε και πώς θα γίνει το εκπαιδευτικό. Αυτό που είπαμε είναι ας το πάμε σταδιακά. [...] Το μουσείο δουλεύει με σχολεία κυρίως του Πειραιά. Μετά εμφανίστηκε κι ένα νηπιαγωγείο και τους είπαμε ότι για νηπιαγωγείο δεν ενδείκνυται ο χώρος, ούτε η δραστηριότητα η ίδια. Σίγουρα θα είναι με σχολεία της περιοχής. [...] Άμα είναι το εργαστήριο να το διαταράξουν, τη λειτουργία του, εγώ προτιμώ να μη γίνει καθόλου η έκθεση, για μένα είναι πρωταρχικό να δουλεύει το εργαστήριο έτσι όπως δουλεύει τώρα και γι' αυτό ό,τι είπαν τα παιδιά και το συζήτησα μαζί τους είναι αδιαπραγμάτευτο. Δε με ενδιαφέρει να χάσει ο κόσμος το μεγαλείο, θα το βλέπει από πάνω. Η οπτική είναι ότι προσπαθώ να τους δώσω να καταλάβουν ότι αυτό που είναι το ουσιώδες στο χώρο είναι το εργαστήριο.

Δ.Δ.: Τι ορίζοντα χρονικό έχει το έργο για να ολοκληρωθεί η ανασκαφή;

Γ.Π.: Το εργαστήριο σίγουρα θα δουλεύει μέχρι το τέλος του έργου. Θα υπάρξει ένας ξαφνικός θάνατος.

Δ.Δ.: Αυτές οι επισκέψεις θα είναι δωρεάν;

Γ.Π.: Ναι. Στο τέλος του μήνα, φαντάζομαι αυτοί θα εμφανιστούνε, θα έχουμε εικόνα ως προς το στήσιμο.

Δ.Δ.: Το πρόγραμμα θα πραγματοποιείται εκτός ωραρίου εργασίας του εργαστηρίου;

Γ.Π.: Όχι. Να μη δείξουμε τόσο πολύ τι βρήκαμε, γιατί αυτό θα 'χουμε την ευκαιρία να το δείξουμε κι αλλού. αλλά να δείξουμε πώς έγινε η ανασκαφή. Αυτό φυσικά, το εργαστήριο και τη δουλειά που γίνεται εδώ δε θα τη δείξεις εκεί, θα τη δούνε εδώ [...] Είναι πρωτότυπο σε σχέση με ανασκαφικό υλικό. Αυτό που το σκέφτηκε πρωτότυπα η Κα Χρυσουλάκη είναι ότι θα 'χουμε το εργαστήριο που θα δουλεύει.

Μ.Μ.: Είναι συνδεδεμένο με το έργο και είναι συνδεδεμένο και με την πόλη. Γιατί και τα παιδιά που θα έρχονται από τα σχολεία της περιοχής βλέπουν ήδη τα εργοτάξια, αισθάνονται την αναστάτωση που συμβαίνει στην πόλη. Οπότε έβαλε η κα Χρυσουλάκη αυτό: Γιατί γίνονται όλα αυτά; Τι νόημα έχουν όλα αυτά; Πολλά σχολεία είναι δίπλα όπως αυτό που είπαμε πριν. Και το συνδύασε έτσι, για τη ζωή της πόλης»

Γ.Π.: Οι αρχαιολόγοι όπως το 'χουμε σκεφτεί δεν θέλουμε να υποχωρήσουμε πάνω σ' αυτό στο περιεχόμενο, και είναι κάτι που το έχουμε συζητήσει μαζί με την Κα Χρυσουλάκη, είναι να δείξουμε το έργο, δηλαδή πώς έγινε το έργο, να μη βάλουμε δηλαδή ανασκαφικά σχέδια, να βάλουμε φωτογραφίες τους ανθρώπους, οι φωτογραφίες μας θέλουμε να 'ναι, έτσι όπως το 'χουμε σκεφτεί τουλάχιστον, κατά 90% με ανθρώπους που δουλεύουν.

Μ.Μ.: Η ανθρώπινη και ρεαλιστική πλευρά

Δ.Δ.: Από τους συντηρητές είχατε ποτέ διαμαρτυρίες ότι τους αναστατώνει...

Γ.Π.: Διαμαρτυρίες δεν είχαμε, φαντάζομαι ότι αν κάτι ενοχλούσε σίγουρα. [...] Ελεγχόμενα κατέβηκαν μέσα, μίλησαν με τα παιδιά, είδαν ευρήματα, έγινε ελεγχόμενα όμως.

Γ.Π.: Εμείς βάλαμε σκοινιά μπροστά για να μην μπουν μέσα, δεν δούλευε κόσμος μέσα και [...] αυτό που παρατηρήσαμε εμείς που ήμασταν κι εκείνη την ώρα εκεί που ερχόταν ο κόσμος ήταν ότι δεν το έβλεπαν σαν εργαστήριο δεν βλέπαν ανθρώπους μέσα και τους φαινόταν σαν μια αποθήκη οπότε κανείς δε στάθηκε ούτε καν να πει "Α, τι είναι εδώ;" δηλαδή τους λέγαμε περάστε επάνω αλλά κανενός δεν του έκανε εντύπωση ο χώρος» «άλλη είναι η εικόνα τώρα αυτή τώρα αυτή ή ο Γιάννης να κάθεται στο μικροσκόπιο κι άλλη είναι η εικόνα ένα πράγμα φωτισμένα μεν αλλά νεκρό» «είχε τη σημασία του δηλαδή εγώ το είδα εκείνη την ώρα ότι δεν στέκονταν...

Συνέντευξη II - Εύη Πίνη

(υπεύθυνη εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην ΚΣΤ' ΕΠΚΑ)

Ε.Π.: Ναι. Θα μιλήσω και με βάση το ερωτηματολόγιο σας, αλλά και κάποια πράγματα έτσι που θα ήθελα να σας πω. Λοιπόν, το πότε μπήκε η συντήρηση στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Δεν μπορώ να σας πω εν γένει στα εκπαιδευτικά προγράμματα, θα σας πω για τα προγράμματα για τα οποία έχω γνώση, στα οποία συμμετείχα σχεδιάζοντας και υλοποιώντας τα.

Το πρώτο τέτοιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα που σχεδιάστηκε ήταν νομίζω το 2003, το θέμα ήταν όχι ακριβώς η συντήρηση, αλλά η προληπτική συντήρηση. Τίτλος του ήταν «Προληπτική συντήρηση: μια ασπίδα προστασίας για τα μνημεία». Το είχαμε σχεδιάσει με ένα συνάδελφο ο οποίος είναι φυσικός και ο οποίος δούλευε τότε στο Κέντρο Λίθου. Και το παρουσιάσαμε στο σχολείο της Κάτω Ζάκρου στην Κρήτη. Με το σχολείο της Κάτω Ζάκρου συνεργάζεται το ερευνητικό πρόγραμμα «Μινωϊκοί δρόμοι» είναι ένα αρχαιολογικό ερευνητικό πρόγραμμα που ερευνά αρχαιολογικά την περιοχή και η διευθύντρια αυτού του προγράμματος η οποία είναι συμπτωματικά αυτή την εποχή και διευθύντρια στην εφορεία αρχαιοτήτων είχε ξεκινήσει εκπαιδευτικές δράσεις με το σχολείο αυτό ήδη από το 1988, από πολύ παλιά.

Το 2000 που σας είπα μέσα στη δεκαετία του 2000 πηγαίνοντας να υλοποιήσουμε τις εκπαιδευτικές δράσεις για τον μινωικό πολιτισμό σκεφτήκαμε να βάλουμε μέσα σ' αυτές τις δράσεις, να εντάξουμε και προγράμματα που είχαν σχέση με τη συντήρηση και με την ευαισθητοποίηση του κοινού για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Έτσι, λοιπόν, σχεδιάστηκε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που είχε ένα κομμάτι θεωρητικό, το θεωρητικό κομμάτι είχε θέματα που αφορούσαν την απειλή των μνημείων, δηλαδή από τι κινδυνεύουν τα μνημεία και επειδή απευθυνόμαστε βέβαια σε πολύ μικρά παιδιά, σε όλο το σχολείο, το σχολείο είναι μικρό και

επομένως απευθυνθήκαμε σε όλη τη γκάμα δηλαδή από πρώτη δημοτικού μέχρι και έκτη και όταν το επαναλάβουμε το 2009 εντάξαμε και το νηπιαγωγείο.

Πέρα από το θεωρητικό κομμάτι το οποίο το παρουσιάσαμε μέσα στην τάξη, στη συνέχεια παντρέψαμε τις δραστηριότητες τις σχετικές με τη συντήρηση με το αρχαιολογικό πρόγραμμα που ήταν γνωριμία με το ανάκτορο της Ζάκρου, δηλαδή τα παιδιά έχοντας μάθει αρκετά πράγματα μπορούσαν να αναγνωρίσουν φθορές που έχουν υποστεί τα μνημεία, οι χώροι του ανακτόρου.

Δ.Δ.: Άρα έρχονταν σε επαφή με το υλικό και κάνανε ένα είδος διάγνωσης ας πούμε;

Ε.Π.: Λέγαν ότι αυτό εδώ έχει γκρεμιστεί γιατί ... μπορούσαν να καταλάβουν από αυτά που τους είχαμε δείξει ποιες είναι οι φθορές, όχι με επιστημονικό τρόπο, αλλά καταλαβαίνουν ποιες είναι οι φθορές.

Και στο τέλος είχαμε την κατακλείδα μας που ήταν ένα θεατρικό, το έπαιξε όλο το σχολείο, μπροστά στους γονείς και τους φίλους, τη μία φορά το παίξαμε σε εσωτερικό χώρο, την άλλη φορά στην πλατεία του χωριού, το θεατρικό είχε τίτλο «Οι πέτρες πηγαίνουν στον παράδεισο». Οι πέτρες οι οποίες έχουν υποστεί φθορές πηγαίνουν στον παράδεισο να ζητήσουν τη βοήθεια του Άγιου Πέτρου που είναι ο προστάτης των λίθων λόγω ονόματος και έτσι τα παιδιά σε δύο ομάδες είχαν χωριστεί στις πέτρες οι οποίες έχουν υποστεί τη φθορά, στις φθορές οι οποίες επιβαρύνουν τα μνημεία, και ο άγιος Πέτρος καλεί τους επιστήμονες δηλαδή τον αρχαιολόγο, το συντηρητή και έτσι μέσα από αυτό το θεατρικό τα παιδιά μαθαίνουν και τους ρόλους, και το ρόλο που παίζουν οι επιστήμονες στην προστασία των μνημείων, αλλά το έργο τελειώνει με τη διαπίστωση ότι οι επιστήμονες δεν αρκούν, ας πούμε κάποιοι θα καθαρίσουν τα μνημεία θα τα προστατέψουν τα μνημεία θα τα καθαρίσουν, αλλά η προστασία είναι έργο όλων μας κι αυτό είναι το μήνυμα τελοσπάντων έτσι μ' ένα πάρα πολύ απλό και βιωματικό τρόπο.

Αυτό ήταν το πρώτο που έχω σχεδιάσει την εποχή που υπηρετούσα στο τμήμα εκπαιδευτικών προγραμμάτων και επικοινωνίας και είχα συμμετάσχει στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τίτλο «Ζάκρος, από τη σιωπηλή γη στο μινωικό ανάκτορο»

Ερχόμενη εδώ, από την κεντρική υπηρεσία σκέφτηκα να εμπλέξω σε εκπαιδευτικά προγράμματα και τους συντηρητές. Και η ευκαιρία μου δόθηκε όταν θέμα των Ευρωπαϊκών ημερών πολιτιστικής κληρονομιάς ήταν ο χρόνος. Έτσι, λοιπόν, πρότεινα στους συναδέλφους συντηρητές να αντιμετωπίσουμε τον χρόνο με τη φθοροποιό του ιδιότητα, εξού και ο τίτλος των εκδηλώσεων ήταν «Χρόνος φθοροποιός» και να παρουσιάσουμε στο κοινό τις προσπάθειες και τον αγώνα που κάνουν οι συντηρητές αρχαιοτήτων ενάντια στις φθορές του χρόνου.

Δ.Δ.: Αυτό απευθυνόταν επίσης σε παιδιά;

Ε.Π.: Όχι, απευθυνόταν και σε παιδιά και σε γενικό κοινό, όπως άλλωστε είθισται να απευθύνονται οι εκδηλώσεις των Ευρωπαϊκών ημερών πολιτιστικής κληρονομιάς. Πάντα έχουμε μια ημέρα αφιερωμένη σε σχολεία, και ένα Σαββατοκύριακο δηλαδή την Παρασκευή είναι στα σχολεία και το Σαββατοκύριακο είναι για το γενικό κοινό το οποίο μπορεί να είναι είτε ενήλικες είτε οικογένειες με παιδιά. Και είχαμε και τα τρία είδη κοινού σ' αυτές τις εκδηλώσεις. Οι εκδηλώσεις αυτές, το πρόγραμμα αυτό παρουσιάστηκε την πρώτη χρονιά σε συνεργασία με τους συντηρητές και τη δεύτερη χρονιά επίσης είχαμε την πρότερη εμπειρία και καταφέραμε να το κάνουμε ακόμα πιο ενδιαφέρον.

Δ.Δ.: Και τι περιλάμβανε πολύ έτσι συνοπτικά, να μη σας κουράσω.

Ε.Π. Θα σας μιλήσω για τη δεύτερη χρονιά που είχαμε δραστηριότητες όπως σας είπα για νεανικό κοινό, για παιδιά, τα οποία τα χωρίσαμε πάλι ηλικιακά, δηλαδή είχαμε παιδιά που φοιτούν σε γυμνάσιο, παιδιά δημοτικού. Για τα παιδιά

δημοτικού, τους είχα γράψει ένα παραμύθι με πρωταγωνίστρια μία χύτρα, μια τριποδική χύτρα μυκηναϊκή, υπαρκτό αντικείμενο, που αφηγείται τις περιπέτειές της πώς από το μαγειρείο κατέληξε στην προθήκη ενός μουσείου. Την πορεία του αντικειμένου αυτού και έχουμε θέματα που εξηγούν το πώς καταχώνεται ένα παλιό σπίτι, πώς βρίσκονται τα αντικείμενα στο χώμα πώς γίνεται η ανασκαφή, πώς γίνεται η συντήρηση, πώς καταλήγει το αντικείμενο αυτό συντηρημένο στο μουσείο. Και έχοντας παρακολουθήσει μέσα από το παραμύθι τα μικρά παιδιά όλη αυτή την πορεία, στη συνέχεια επισκέπτονταν το εργαστήριο συντήρησης, όπου τους δείχναμε ένα αντίστοιχο αντικείμενο, όχι τη συγκεκριμένη χύτρα, συζητούσαν με τους συντηρητές, πώς γίνεται η συντήρηση, τους είχαν βγάλει οι συντηρητές όλα τα υλικά τα οποία αναφέρονταν στο παραμύθι, το υγρό μέσα στο οποίο εμβαπτιζόταν το πήλινο για να καθαριστεί κλπ και τα παιδιά τα αναγνώριζαν γιατί τα είχαν ακούσει, και στη συνέχεια συμμετείχαν σε ένα εργαστήριο συντήρησης, μάλλον συγκόλλησης σύγχρονων πήλινων αντικειμένων, τα οποία τα είχαμε πάρει από εργαστήριο που κατασκευάζει αντίγραφα, τα είχαμε σπάσει και τους είχαμε δώσει και δώσαμε στα παιδιά τη δυνατότητα να δουν πώς δουλεύουν οι συντηρητές, με τους συντηρητές, μαζί. Αυτό ήταν για το δημοτικό.

Το πρόγραμμα αυτό το επαναλάβαμε και για παιδιά που έρχονταν με τις οικογένειές τους, αντίστοιχα τα παιδιά του γυμνασίου παρακολούθησαν μια παρουσίαση με power point, όπου οι συντηρητές τους εξήγησαν πώς δουλεύουν, πώς δουλεύουν το χαλκό, πώς δουλεύουν τα διαφορετικά υλικά.

Και το πολύ ενδιαφέρον εδώ ήταν το βιωματικό εργαστήριο, το οποίο είχαμε στη συνέχεια, την περίοδο εκείνη σε μία κοντινή μας εδώ ανασκαφή σ' ένα οικόπεδο που ανασκάπαμε στο Μοσχάτο, είχε βρεθεί μια εξαιρετικής τέχνης επιτύμβια στήλη, την οποία τη μεταφέραμε στην αυλή του μουσείου, με το χώμα, και αφήσαμε τους επισκέπτες με την καθοδήγηση των συντηρητών να της αφαιρέσουν το χώμα, να την καθαρίσουν.

Δ.Δ.: Ήταν ενταγμένη σ' αυτή τη δράση;

Ε.Π.: Ναι. Επειδή υπήρχε πάρα πολύ μεγάλη συμμετοχή, είπαμε οι μεγάλοι να βλέπουν και οι μικροί να υλοποιούν. Αντίστοιχα, οι μεγάλοι είχαν τις δικές τους ξεναγήσεις στα εργαστήρια συντήρησης. Βέβαια δε σας κρύβω ότι οι μεγάλοι παραπονέθηκαν θέλαν κι εκείνοι να καθαρίσουν αλλά δε γινόταν. Μπορείτε να δείτε φωτογραφίες από αυτήν την εκδήλωση στο μπλογκ μας, το οποίο θα βρείτε πάρα πολύ εύκολα...

Ε.Π.: Δεν ακολούθησα κάποια αντίστοιχα εγχειρήματα από το εξωτερικό.

Δ.Δ.: Αν είχατε κάτι υπόψη σας...

Ε.Π.: Όχι δεν είχα κάτι υπόψη, γιατί και οι συνθήκες είναι διαφορετικές εκεί, απλά εδώ οι συνθήκες με καθοδήγησαν και φυσικά οι δυνατότητες που μου έδωσαν οι συνάδελφοι συντηρητές, οι οποίοι ήθελαν να υποδεχθούν τον κόσμο στο χώρο δουλειάς τους αλλά επειδή τα συντηρητήρια είναι χώροι δουλειάς, δεν μπορούν να επαναλαμβάνονται πάρα πολύ συχνά όπως καταλαβαίνετε τα εκπαιδευτικά προγράμματα εκεί. Ωστόσο, εφόσον το δοκιμάσαμε και τους άρεσε είναι πάρα πολύ θετικοί και γι' αυτό έχω πολλές φορές επαναλάβει αυτό το πρόγραμμα, κυρίως το πρόγραμμα με τη χύτρα και με άλλες σχολικές ομάδες πέρα των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Και τώρα αυτό το εκπαιδευτικό πρόγραμμα θα εφαρμοστεί και στη Σαλαμίνα γιατί η συγκεκριμένη χύτρα είναι από το μουσείο της Σαλαμίνας, οπότε θα έχουμε και το πραγματικό αντικείμενο μπροστά από το οποίο θα γίνει η αφήγηση.

Δ.Δ.: Είναι σε ένα χώρο όπου υπάρχει έκθεση;

Ε.Π.: Και οι επισκέπτες, αφού ενημερωθούν, ή τα παιδιά ή οι μεγάλοι, τους κατεβάζουμε στην αθέατη πλευρά του μουσείου, που κανονικά δεν επισκέπτεται ο κόσμος, είναι κατά περίπτωση.

Δ.Δ.: Και οι συνάδελφοι συντηρητές γενικά ενδιαφέρονται γι' αυτά τα προγράμματα;

Ε.Π.: Τους αρέσει πάρα πολύ, ενδιαφέρονται πολύ. Οι ίδιοι φρόντισαν να διοργανώσουν τα εργαστήρια που σας είπα με τη συγκόλληση και φυσικά τα παρουσίασαν και καθοδήγησαν το κοινό. Επομένως η διάθεση των συντηρητών είναι πάρα πάρα πολύ θετική.

Αν έχω ελευθερία στο σχεδιασμό των προγραμμάτων; Ναι, θα έλεγα, απόλυτη, βέβαια πάντα με τη σύγχρονη γνώμη των συναδέλφων, δεν μπορώ να επέμβω στη δουλειά τους. Κι εκείνοι όμως έχουν την ελευθερία να ζητήσουν κάτι, να προτείνουν κάτι και να σχεδιάσουμε κάτι από κοινού.

Οι Ευρωπαϊκές Μέρες που υλοποιούνται σε κάποιο μουσειακό χώρο ή αρχαιολογικό χώρο συνήθως απευθύνονται στη γειτονιά στους περιοίκους και στους κατοίκους.

Αν υλοποιούνται τέτοια προγράμματα; όχι με τη συντήρηση όχι δεν έχω υλοποιήσει

Αν έχω υπόψη μου άλλα τέτοια αντίστοιχα προγράμματα από τον Ελλαδικό χώρο; Νομίζω ότι κατά περίπτωση γίνονται τέτοια προγράμματα σε μουσεία, αλλά να σας απαντήσω συγκεκριμένα με τίτλους...

Να έχει δουλέψει με συντηρητές; Εκπαιδευτικά προγράμματα, έχω υπόψη μου συναδέλφους που υλοποιούν εκπαιδευτικά προγράμματα αλλά δεν ξέρω αν οι συγκεκριμένοι έχουν υλοποιήσει.

Όχι, θέλετε να πείτε ερωτηματολόγιο, όχι δεν είχαμε κάτι τέτοιο [...] όχι δεν το έχουμε κάνει, σε άλλα προγράμματα το κάνουμε με ερωτηματολόγιο.

Αν είναι επιτυχημένα τα προγράμματα που περιλαμβάνουν επαφή με τη συντήρηση; Θα έλεγα ότι είναι πάρα πολύ επιτυχημένα και γιατί τα παιδιά γνωρίζουν ένα κομμάτι της δουλειάς που κάνουμε στα μουσεία που δεν είναι πολύ φανερό, αυτό είναι το ένα. Οι συνάδελφοι οι οποίοι δουλεύουν στα

συντηρητήρια κι εκείνοι είναι πάρα πολύ ικανοποιημένοι γιατί η δουλειά τους ξαφνικά έρχεται στην επιφάνεια, τη γνωρίζει ο κόσμος και την εκτιμά. Επομένως θεωρώ ότι είναι πάρα πάρα πολύ επιτυχημένα, ακόμα και για επαγγελματικό προσανατολισμό. Και τώρα σκεφτόμαστε, αν ευοδωθεί η συνεργασία, μ' ένα φορέα που ασχολείται με επανένταξη ατόμων αποφυλακισθέντων, να κάνουμε κάποια τέτοια προγράμματα και να τους δώσουμε ιδέες που θα μπορούσαν πιθανόν να στραφούν για επαγγελματισμό.

Αυτό το τι προσφέρει στο κοινό η επαφή με τη συντήρηση πρώτα πρώτα είναι πολύ εντυπωσιακό για το κοινό να έρχεται σε επαφή με τα αντικείμενα εκτός προθηκών. Το βλέπει το αντικείμενο, όταν κάνουμε τις επισκέψεις, οι συντηρητές βγάζουν αντικείμενα, τα οποία να είναι κατανοητά από το κοινό και να είναι και λίγο εντυπωσιακά, να έχουν ακριβώς ένα ενδιαφέρον, δηλαδή ο συντηρητής που θα τους μιλήσει για τη συντήρηση του μετάλλου θα επιλέξει ένα αντικείμενο το οποίο να το έχει μισοσυντηρήσει, για να δούνε το πριν και το μετά. Έτσι, ερχόμενοι σε επαφή με όλα αυτά τα μηχανήματα που ξέρετε εσείς πολύ καλά και γενικά αυτόν τον εργαστηριακό χώρο, τους βλέπουνε με τις μπλούζες με τα γάντια με όλα αυτά, κυρίως τα παιδιά, όταν λέω τα παιδιά δεν εννοώ μόνο το δημοτικό, αλλά και το γυμνάσιο-λύκειο εντυπωσιάζονται πάρα πολύ από τη δουλειά των συντηρητών, μας λένε μετά δεν το είχαμε φανταστεί έτσι γιατί τις περισσότερες φορές νομίζουν ότι ο αρχαιολόγος βρίσκει ένα αντικείμενο και το πάει στο μουσείο. Την ενδιάμεση πορεία δεν την ξέρουν και την καταλαβαίνουν μ' αυτά τα εκπαιδευτικά προγράμματα.

Φυσικά θεωρώ ότι είναι θεμιτή η επαφή του κοινού με τα αντικείμενα, αλλά πώς την εννοείτε, απτική επαφή;

Δ.Δ.: Κάποιοι οργανισμοί για να οργανώσουν την προληπτική συντήρηση συλλογών περνάνε το κοινό και σ' αυτό το κομμάτι δηλαδή τ' ακουμπάνε κιόλας τα αντικείμενα.

Ε.Π.: Βέβαια, τα αρχαιολογικά αντικείμενα ξέρετε τι ευαισθησία έχουν, ωστόσο, στις αποθήκες υπάρχουν πάρα πολλά αντικείμενα ή όστρακα ακόμα ακόμα, τα οποία δε θα τα κάνουμε κάτι, αυτά θα τα πετάξουμε. Και στο έργο του μετρό, που κάποια στιγμή κάναμε ένα πιλοτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, όχι ακριβώς με θέμα τη συντήρηση, τους μιλήσαμε για το έργο του μετρό, τις ανασκαφές για την ανασκαφική έρευνα με το σχολείο εκεί της γειτονιάς ζήτησα από τους συναδέλφους όστρακα τα οποία, κεραμίδες που βρίσκονται με τα τσουβάλια εκεί, ν' αφήσουν τα παιδιά, όχι μόνο να τα πιάσουν αλλά και να τα πλύνουν. Κι έτσι κάναμε ένα εργαστήριο βιωματικό όπου τα παιδιά έπλυναν, τα άπλωσαν στις σίτες κι έτσι κατάλαβαν ένα κομμάτι από αυτό το έργο που γίνεται εκεί. Λοιπόν, σε τέτοιου είδους περιπτώσεις δεν θεωρώ αθέμιτη την επαφή και μάλιστα τώρα που στήνουμε ένα καινούριο μουσείο στα Κύθηρα θα έχουμε και αυτό το κομμάτι, δηλαδή θα μπορεί ο επισκέπτης κάποια όστρακα να ανοίγει το συρτάρι και να τα πιάνει. Πάντα η επαφή είναι κάτι το οποίο μας λείπει. Κάποια πράγματα θα τους το επιτρέψουμε. Στο μουσείο των Κυθήρων θ' ανοίγει κανονικά συρτάρι και θα μπορούν να πιάσουν και να περιεργάζονται τα όστρακα.

Η διαδραστικότητα βεβαίως είναι κανόνας στα προγράμματα, για τους στόχους έχουμε πει αρκετά, να μην τα επαναλαμβάνουμε.

Η πρακτική δυσκολία είναι ότι δεν μπορούμε να το κάνουμε πάρα πολύ συχνά, γιατί δεν μπορούμε να ανατρέψουμε τον προγραμματισμό και την εργασία των συναδέλφων, όπως άλλωστε και τα προγράμματα που κάνουμε μέσα σε ανασκαφές, σε πραγματικές ανασκαφές, που αντίστοιχα δεν θα μπορούσαμε να δεχτούμε όλα τα σχολεία της περιοχής γιατί αλλιώς θα έβγαινε η ανασκαφή έξω από τον προγραμματισμό της.

Ναι, πιστεύω ότι η τοπική κοινωνία ενεργοποιείται μέσα από τέτοια προγράμματα, κυρίως όταν τα προγράμματα αυτά απευθύνονται σε κλειστές κοινωνίες όπως το παράδειγμα που σας έφερα τη Ζάκρο. Όχι μόνο από το πρόγραμμα της συντήρησης, αλλά γενικά από αρχαιολογικά εκπαιδευτικά

προγράμματα. Οι κοινωνίες οι οποίες έχουν το μνημείο στη γειτονιά τους και δεν ξέρουν τι είναι, ή τους ενοχλεί, γιατί υπάρχουν και τέτοια θέματα, όταν λέω τους ενοχλεί, εντός εισαγωγικών, δεσμεύεται η γη τους, γίνεται ζώνη Α. Η συμμετοχή των παιδιών, αλλά και των οικογενειών γενικότερα, σε τέτοιου τύπου προγράμματα δημιουργεί μια θετική αντίληψη και θετική στάση απέναντι στην προστασία και στην ύπαρξη αυτή την ίδια του μνημείου.

Αν υπάρχει κάποια ιδιαιτερότητα στην Ελλάδα που μπορούμε να εκμεταλλευτούμε για την ανάπτυξη τέτοιων προγραμμάτων; Η ιδιαιτερότητά μας είναι ότι έχουμε πάρα πολλά αρχαία. Δηλαδή αυτό που δεν έχουν σε άλλα μουσεία του εξωτερικού, δεν μιλάω για τις αρχαιολογικές τους συλλογές οι οποίες είναι από αλλού, μιλάω για το ίδιο το αντικείμενο. Σε πάρα πολλά μουσεία του εξωτερικού, ας πάρουμε για παράδειγμα την Ολλανδία το αρχαίο τους είναι 16ος, 17ος αιώνας, αυτό που εμείς θα λέγαμε περιεχόμενο ενός λαογραφικού μουσείου. Λοιπόν, εμείς έχουμε ένα πλεονέκτημα εδώ, έχουμε όλη τη γκάμα των εποχών, και μπορούμε να δούμε και το νεότερο μέσα από ένα λαογραφικό μουσείο, κι εκεί πια και να πιάσουμε και να δουλέψουμε και να κάνουμε, αλλά και το αρχαίο.

Δ.Δ.: Σε χώρους αρχαιολογικούς; Περισσότερο είχα στο μυαλό μου αυτές τις περιπτώσεις, όχι τον χώρο τον περικλειστο του μουσείου, προγράμματα που θα μπορούσαν να γίνουν κάπου έξω.

Ε.Π.: Σε αρχαιολογικούς χώρους μπορούν να γίνουν πάρα πολύ ωραία προγράμματα συντήρησης. Θα μπορούσαν τα παιδιά να παρακολουθήσουν αναστήλωση. Ένα πρόγραμμα το οποίο έγινε όχι για τη συντήρηση, αλλά για την αναστήλωση, και ήταν πρόγραμμα που το συνδέσαμε με την τοπική ιστορία, το εφαρμόσαμε στη Σαλαμίνα σε ένα μνημείο στις Κολόνες, είναι ένα ταφικό μνημείο στη Σαλαμίνα, το οποίο αυτήν την περίοδο είναι εργοταξιακός χώρος και γίνεται ένα εκτεταμένο έργο αναστήλωσης. Καλέσαμε λοιπόν τους μαθητές του γειτονικού σχολείου του Αιαντείου, σ' ένα πρόγραμμα που είχαμε τίτλο «Τι γίνεται στις Κολόνες;» να γνωρίσουν αυτό το έργο, να γνωρίσουν το έργο του

αρχαιολόγου, του μηχανικού, του συντηρητή, και να δουν πώς αναστηλώνεται και να φανταστούν το μνημείο αυτό πώς θα είναι πια όταν θα έχει αναστηλωθεί και αποδοθεί στην τοπική κοινωνία και γενικότερα στην κοινωνία.

Το κομμάτι πάλι της συντήρησης, επειδή ακριβώς ο χώρος του κτηρίου αυτού των αστικών πυλών έχει διαμορφωθεί ο κάτω όροφος έχει γίνει ένα μεγάλο συντηρητήριο θα είναι ευκαιρία τα παιδιά να βλέπουν τους συντηρητές να δουλεύουν και να τους εξηγούμε εμείς πώς γίνεται η συντήρηση και πάλι θα κάνουν ένα βιωματικό εργαστήριο συγκόλλησης. Αυτό για τα μικρά παιδιά. Για τους μεγαλύτερους θα παρουσιάζεται πάλι με ένα με μια ταινιούλα μικρή, δεκαπεντάλεπτη περίπου, το έργο των ανασκαφών του μετρό και θα γίνεται ίσως και μια μικρή περιήγηση στο χώρο του συντηρητηρίου.

Συνέντευξη ΙΙΙ - Άγγελος Σωτηρόπουλος (συντηρητής, εργαζόμενος στο βράχο της Ακρόπολης)

Δ.Δ.: Λοιπόν: Συμμετείχατε και στα δύο προγράμματα, δηλαδή και στο «Μια μέρα στην Ακρόπολη αναστηλώνοντας τα μνημεία» το '12 και στο «Ακρόπολη και Αναστήλωση» το '14;

Α.Σ.: Συμμετείχα και στα δύο προγράμματα, είχανε σχεδόν την ίδια δομή και τα δύο προγράμματα, αφορούσαν παιδιά ηλικίας περίπου γυμνασίου και λυκείου, και είχαν την ίδια δομή σαν πορεία μέσα στο βράχο της Ακρόπολης

Δ.Δ.: Την ίδια λογική...

Α.Σ.: Την ίδια λογική και το ίδιο σκεπτικό

Δ.Δ.: Θυμάστε αν ήταν τα ίδια έργα σε εξέλιξη και στις δύο φάσεις; αν είχε προστεθεί κάποιο εργοτάξιο μήπως είχε αλλάξει κάτι τέτοιο.

Α.Σ.: Όχι, ήταν τα ίδια ακριβώς μνημεία, το έργο, εντάξει όπως είναι φυσικό είχε προχωρήσει κατά ένα έτος το '14, αλλά ο κύριος κορμός των εργαστηρίων αυτών που είχαν στηθεί είχαν την ίδια λογική.

Δ.Δ.: Ποιων ειδικοτήτων επαγγελματίες συνεργάστηκαν στην υλοποίησή των προγραμμάτων;

Α.Σ.: Συνεργάστηκαν σχεδόν όλες οι ειδικότητες που συναντάμε στο εργοτάξιο του Παρθενώνα όπως αρχιτέκτονες, αρχαιολόγοι, συντηρητές αρχαιοτήτων, εργατοτεχνίτες, μαρμαροτεχνίτες, νομίζω αυτές οι ειδικότητες συνεργαστήκανε.

Δ.Δ.: Όλοι αυτοί είχαν κάποιο ρόλο παρουσίασης των έργων στα παιδιά;

Α.Σ.: Κάθε μία ειδικότητα παρουσίαζε το έργο της στα παιδιά.

Δ.Δ.: Για τον σχεδιασμό των προγραμμάτων υπήρξε συνεργασία μεταξύ των επαγγελματιών, των διαφορετικών επαγγελμάτων;

Α.Σ.: Υπήρξε μια συνεργασία, όχι ιδιαίτερη, μας δοθήκανε κάποιες οδηγίες για το πώς θα έχουν στηθεί τα εργαστήρια, ποια πορεία θα ακολουθήσουν τα παιδιά, περίπου πώς θα αναφέρουμε τις εργασίες μας, και τον χρόνο φυσικά που θα πρέπει να ξοδέψουμε σε κάθε γκρουπ παιδιών, και υπήρξε και μια μικρή ενημέρωση ανάμεσά μας για το τι θα πει ο καθένας, τι θα πουν ας πούμε οι αρχιτέκτονες περίπου, τι θα πουν οι μαρμαροτεχνίτες, οπότε ήταν και καλό για μας γιατί ήρθαμε σε επαφή με τους συνεργάτες μας, λίγο πιο συγκεκριμένα για πράγματα που μπορεί κι εμείς να μην γνωρίζαμε, δηλαδή κάποιες στιγμές που είχαμε κενό μπορεί να πηγαίναμε να βλέπαμε τι δείχναν οι άλλοι στα εργαστήριά τους, κι ήτανε κι αυτό ενδιαφέρον γιατί καμιά φορά μέσα στο φόρτο εργασίας δεν έχεις το χρόνο να δεις τι κάνει ο άλλος συγκεκριμένα.

Δ.Δ.: Μ' αυτήν την έννοια, δηλαδή, θα λέγατε ότι τα προγράμματα αυτά ενισχύουν τις σχέσεις στην ομάδα των επαγγελματιών;

Α.Σ.: Σίγουρα τα ενισχύουν και σίγουρα μαθαίνουμε κι εμείς πράγματα που μπορεί να μην ξέραμε, ακόμα και για τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Κι αυτά κι εγώ όταν ξεκίνησα δεν ήξερα ότι υπάρχει ειδικό τμήμα που ασχολείται με τα προγράμματα αυτά.

Δ.Δ.: Για τη συμμετοχή θεωρείτε ότι χρειάζεται κάποια εκπαίδευση, όχι μόνο στον συντηρητή, αλλά επειδή εσείς είστε συντηρητής. Θεωρείτε ότι χρειάζεται κάποια εκπαίδευση προπαρασκευαστική για το πώς θα απευθυνθείτε σε ένα κοινό που μπορεί να είναι κοινό ενηλίκων ή νεανικό κοινό;

Α.Σ.: Σίγουρα, αν όχι εκπαίδευση, μια ενημέρωση καλό είναι να υπάρχει, γιατί δεν είναι και εύκολο όταν απευθύνεσαι σε άτομα που δεν έχουν καθόλου ιδέα τού τι κάνεις θα πρέπει να τους το πεις με πιο απλά λόγια ίσως, να τονίσεις

κάποια πράγματα, να τα πεις πιο συγκεκριμένα, να μην επεκταθείς σε ανούσια πράγματα που μπορεί να μην τους ενδιαφέρουνε, καλό είναι να υπάρχει μια εκπαίδευση. Τώρα, δεν ξέρω στο χρόνο που έχουμε σαν εργαζόμενοι αν είναι εύκολο να γίνει αυτό, παίζουν γενικά και αρκετά σφιχτά χρονοδιαγράμματα. Αλλά καλό θα ήταν να υπάρχει σίγουρα να γίνει κι αυτό πιο οργανωμένα.

Δ.Δ.: Δεν υπήρξε τέτοια ευκαιρία στην προκειμένη περίπτωση, αλλά το σχολιάζετε γενικότερα...

Α.Σ.: Δεν υπήρξε αλλά καλό θα ήταν να υπάρχει μια πιο καλή προετοιμασία.

Δ.Δ.: Μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος έγινε μεταξύ σας κάποιος απολογισμός, δηλαδή συζητήσατε καθόλου τις εντυπώσεις σας;

Α.Σ.: Απ' όσο θυμάμαι μας δόθηκε ένα ερωτηματολόγιο αξιολόγησης με κάποια bullets και κάποια ερωτήματα το οποίο συμπληρώσαμε, το οποίο αφορούσε κι εμάς, πώς είδαμε την όλη αυτή εμπειρία. Από κει και πέρα δεν θυμάμαι να υπήρξε κάτι άλλο, σαν περαιτέρω συζήτηση.

Δ.Δ.: Θεωρείτε ότι η συμμετοχή σε προγράμματα σαν κι αυτά εντάσσεται στο αντικείμενο του συντηρητή; Ο συντηρητής δηλαδή έχει ένα ρόλο ενημερωτικό μεταξύ άλλων;

Α.Σ.: Πιστεύω πως ναι, θα 'πρεπε να εντάσσεται, γιατί κάνουμε μια δουλειά που είναι αρκετά εξειδικευμένη, όπως και άλλες ειδικότητες, δεν την γνωρίζει ο κόσμος αρκετά, οπότε θα πρέπει να 'μαστε σε θέση να την παρουσιάσουμε λίγο και να την βγάλουμε προς τα έξω, να φανεί τι δουλειά κάνουμε. Γιατί είναι και μικρός ο κλάδος μας είναι και το αντικείμενο πολύ συγκεκριμένο, και πολλοί καν δεν ξέρουν ότι υπάρχει αυτός ο κλάδος δηλαδή πολλοί μας αναφέρουν όταν τους λέμε τι κάνουμε σαν αρχαιολόγους, οπότε μόνο και μόνο αυτό...

Δ.Δ.: Ναι υπάρχει αυτή η σύγχυση, προκύπτει... Κατά την υλοποίηση του προγράμματος υπήρξαν κάποια προβλήματα; Κάτι που να έπεσε στη δική σας αντίληψη...

Α.Σ.: Όχι, νομίζω ότι υπήρξε καλή ροή και στα γκρουπ και οργάνωση, δεν νομίζω να υπήρξαν κάποια προβλήματα, δεν εντόπισα εγώ κάποια προβλήματα και νομίζω ότι όλοι το ευχαριστηθήκαμε, κι εμείς και τα παιδιά.

Δ.Δ.: Θεωρείτε ότι θα πρέπει να υπάρχουν περιορισμοί ως προς τη συχνότητα υλοποίησης τέτοιων προγραμμάτων, τη διάρκεια τους και σχετικά με την επαφή του κοινού με το αρχαίο υλικό; Στο βίντεο βλέπουμε παιδιά που δουλεύουν σ' έναν όγκο μαρμάρου..

Α.Σ.: Είναι ένας λίθος απλός, σύγχρονος, απλά και μόνο για την εμπειρία των εργαλείων και της δουλειάς. Καλό θα ήταν να μην υπάρχει περιορισμός. Αυτό βέβαια απαιτεί πολύ χρόνο από το προσωπικό να αφιερώσει σ' αυτήν την προετοιμασία, γιατί θες μια προετοιμασία χρειάζεται να σπαταλήσεις χρόνο για να το... και τη μέρα που γίνεται και κάποιες μέρες πριν. Οπότε, είτε θα πρέπει να, αν θελήσουν να το κάνουν πιο συχνά, να υπάρξει προσωπικό που να ασχολείται πιο πολύ μ' αυτό το συγκεκριμένο γιατί όπως σας είπα και πριν είναι σχετικά πιεσμένα τα χρονικά πλαίσια.

Δ.Δ.: Άρα στο πλαίσιο δουλειάς όπως έχει σήμερα, δεν θα μπορούσε να υλοποιείται συχνότερα από μια φορά το χρόνο. Επικοινωνήσα με το τμήμα των εκπαιδευτικών και μου είπαν ότι αν το επιτρέψει ο εργασιακός φόρτος θα γίνει το φθινόπωρο.

Α.Σ.: Υπάρχει ένας φόρτος, ίσως για παραπάνω από ένα, άντε δύο μέχρι εκεί, όπως το βλέπω εγώ, θα χρειαζόταν προσωπικό, ναι, ή θα συμβιβαστούν με το σκεπτικό ότι θα πάει λίγο πίσω το έργο, ένα απ' τα δύο.

Δ.Δ.: Έχετε υπόψη σας άλλα προγράμματα σχετικά με τη συντήρηση που να απευθύνονται στο κοινό, στην Ελλάδα ή και στο εξωτερικό;

Α.Σ.: Έχω...γνωρίζω τουλάχιστον τα προγράμματα που γίνονται στο Μουσείο της Ακρόπολης μιας και δουλεύω στον βράχο της Ακρόπολης. Από κει και πέρα, περιστασιακά...

Δ.Δ.: Τον καθαρισμό των Καρυάτιδων;

Α.Σ.: Τον καθαρισμό των Καρυάτιδων, κάποια άλλα εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν να κάνουν με την Αθηνά κι έχουν οργανωθεί ωραία από το Μουσείο της Ακρόπολης, μέσω κάποιων εντύπων και κάποιου υλικού που μοιράζονται στα παιδιά, και ψάχνουν να βρουν συγκεκριμένα διάφορους τύπους της Αθηνάς, την Αθηνά την Εργάνη και το κάνουν λίγο σαν κυνήγι θησαυρού.

Δ.Δ.: Όμως δεν έχει σχέση με τη συντήρηση αυτό...

Α.Σ.: Αλλά δεν έχει σχέση με τη συντήρηση, όχι. Σε σχέση με τη συντήρηση γνωρίζω τον καθαρισμό των Καρυάτιδων που γίνεται στο Μουσείο της Ακρόπολης, και δεν γνωρίζω κάποιο άλλο, όχι δεν μου έρχεται αυτή τη στιγμή κάποιο άλλο.

Δ.Δ.: Τα προγράμματα που σχετίζονται με τη συντήρηση τι πιστεύετε ότι προσφέρουν στο κοινό; Έχω θέσει εδώ υπόψη σας κάποιες ενδεικτικές απαντήσεις απαντήστε μου σε ό,τι συμφωνείτε και αν διαφωνείτε με κάτι πάλι πείτε μου.

Α.Σ.: Σίγουρα το πρώτο είναι για μένα η επαφή με το επάγγελμα του συντηρητή, το τι κάνει ο συντηρητής, το αντικείμενό του ποιο είναι, και γενικά, τον χώρο που εργάζεται και τα υλικά που συντηρεί, όλο αυτό νομίζω αυτό είναι το πιο κύριο όταν έρχεται κάποιος νέος σε επαφή με το αντικείμενο της συντήρησης. Στη συνέχεια κι απ' την εμπειρία μου είδα ότι τα παιδιά ειδικά του

λυκείου είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τον επαγγελματικό προσανατολισμό λόγω και των τάξεων που πάνε προς το να επιλέξουν επάγγελμα, και μου 'κανε εντύπωση που υπήρχαν ερωτήσεις του τύπου ας πούμε: «Υπάρχει σχολή συντήρησης στην Ελλάδα; Που σπουδάσατε;» Ήταν ευθεία η σκέψη και στοχευμένη προς τα κει, οι ερωτήσεις είχαν στόχευση προς τα κει. Σίγουρα έχει να κάνει και με την εξοικείωση με το αρχαίο υλικό, γιατί, δυστυχώς, δεν έρχονται πολύ συχνά σε επαφή με τα αρχαία οι μαθητές αυτής της ηλικίας κι από τ' αποτελέσματα των εκπαιδευτικών βλέποντάς τα κι εγώ ξεπλάγην με τις εντυπώσεις των παιδιών τις γραπτές μετά την αξιολόγηση που αναφέρονε ότι «Δεν περίμενα ποτέ να δω τους εργαζόμενους να εργάζονται με τόση προσήλωση και τόση αγάπη για το υλικό» και «Δεν ήξερα ποτέ ότι υπάρχει τόσος κόσμος που δουλεύει πάνω στο βράχο της Ακρόπολης»

Δ.Δ.: Κι αυτή η διατύπωση ότι μπαίνουν, περνάνε στην αθέατη πλευρά, δηλαδή αυτή η αίσθηση...

Α.Σ.: Βλέποντας τι γίνεται πίσω από τις κουρτίνες... Κι ένα άλλο που είχε αναφέρει ένας μαθητής «Μου 'κανε εντύπωση η φράση του συντηρητή ότι δεν τελειώνει ποτέ η συντήρηση στον Παρθενώνα». Κατάλαβε ότι είναι ένα πράγμα το οποίο συνεχίζει για πάντα και δεν πρέπει να σταματάει. Αυτά όλα νομίζω ότι προσφέρουν, αυτή η προβολή της δουλειάς μας νομίζω ότι προσφέρει στα παιδιά γνώση. Και σίγουρα απόλαυση, δηλαδή ψυχαγωγία, σίγουρα αυτό είναι πάντα μέσα στο πλαίσιο. Ακόμα και η θέα, όπως ανέφερε ένα παιδί: «Η θέα από την Ακρόπολη ήταν πολύ ωραία!», δηλαδή ακόμα κι αυτό. Τώρα για τη συντήρηση σίγουρα, ψυχαγωγία, έχει μέσα και το κομμάτι της ψυχαγωγίας. Ή κάποιο άλλο παιδί είχε γράψει «Μου έκανε εντύπωση πώς συμπεριφέρονται στο μάρμαρο σαν να είναι άνθρωπος στην εντατική» ας πούμε, κάτι τέτοιο,

Δ.Δ.: με τις βελόνες και τις σύριγγες, ναι...

Α.Σ.: Δεν το φανταζότανε ποτέ με πόση λεπτομέρεια μπορεί να δουλέψει κανείς πάνω σ' ένα κομμάτι λίθου. Επίσης τους έκανε εντύπωση, απ' ότι καταλάβαμε κι

εμείς με τ' αποτελέσματα, τους άρεσε πώς στο εργοτάξιο αυτό όλες μαζί οι επιστημονικές ομάδες και οι κλάδοι και οι εργασίες συντονίζονται στο να αποδώσουν τη συντήρηση των αρχαίων, δηλαδή η διεπιστημονικότητα που υπάρχει, και πρέπει να τηρείται σε τέτοια έργα. Δεν είναι ένας κλάδος αποκομμένος απ' όλους τους υπόλοιπους, δηλαδή πάντα εμείς ρωτάμε τους αρχιτέκτονες, οι αρχιτέκτονες ρωτάνε εμάς, οι τεχνίτες...υπάρχει μια συνεργασία όλων των συνεργειών, των ειδικοτήτων. Τους έκανε εντύπωση, νομίζω.

Δ.Δ.: Πληροφορούνται τα παιδιά κατά τη διάρκεια του προγράμματος ότι υπήρξαν παλιότερες επεμβάσεις, ότι τώρα υπάρχει ένα νέο σκεπτικό... Το αναφέρω αυτό σε σχέση με το ζήτημα ότι η συντήρηση εξελίσσεται κι αυτή περνάει αυτό δηλαδή στα παιδιά; Που είναι ένα είδος ας πούμε προσέγγισης, ένα είδος ερμηνείας, ανάλογα με το τι θέλουμε να αναδείξουμε ...

Α.Σ.: Ναι αυτό ήταν ένα θέμα που το θίξαμε και στα παιδιά, δηλαδή ότι οι επεμβάσεις ας πούμε οι προηγούμενες γίνανε την εποχή που γίνανε και είχαν τα αποτελέσματα που έχουμε αυτόν τον καιρό, και πάντα είναι σημαντικό να ξέρεις τι είχε προηγηθεί στα θέματα συντήρησης από τους προηγούμενους συντηρητές. Και αυτό νομίζω ότι τους έκανε εντύπωση, ότι κρατείται πάντα αρχείο και πρέπει να έχουμε στο νου μας και τις επόμενες γενιές συντηρητών γιατί είναι ένα επάγγελμα όπως είπατε που εξελίσσεται και πρέπει να είσαι πάντα ενήμερος για το τι νέα υλικά κυκλοφορούνε, τι νέες τεχνολογίες υπάρχουν.

Δ.Δ.: Θεωρείτε ότι τα παιδιά ευαισθητοποιούνται σχετικά με την ανάγκη προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς; Και σαν πολίτες τα ίδια νιώθουν ότι τους αναλογεί κάποια ευθύνη σ' αυτό το κομμάτι, μπορεί ένα τέτοιο πρόγραμμα να τους καλλιεργήσει αυτήν την αντίληψη;

Α.Σ.: Σίγουρα τους καλλιεργεί αυτήν την αντίληψη. Γιατί όπως είπα και πριν δεν έρχονται και σε επαφή τόσο συχνά τα παιδιά με το κομμάτι της προστασίας των αρχαιοτήτων και δεν αντιλαμβάνονται το πόσο ευαίσθητοι πρέπει να είμαστε ειδικά πάνω στα αρχαία, μέχρι που να το δούνε στην πράξη πιστεύω, ότι

χρειάζεται να έχουμε μια ευαισθησία παραπάνω στην κληρονομιά μας, γιατί είναι και η ιστορία μας και σίγουρα πρέπει να την προστατεύσουμε. Οπότε πιστεύω ναι, μέσα από την συντήρηση υπάρχει κι αυτή η έννοια της ευαισθητοποίησης.

Δ.Δ.: Ήθελα να σας ρωτήσω κάτι που ξεφεύγει από το αυστηρό αυτό πλαίσιο. Ως πρόεδρος του Συλλόγου Συντηρητών Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης που ήσασταν μέχρι πρότινος, πώς κρίνετε το status quo των συντηρητών στην Ελλάδα; Μου είπατε ότι στην κοινωνία δεν είναι ευρέως γνωστό το αντικείμενο. Από την πολιτεία πώς αντιμετωπίζονται;

Α.Σ.: Δυστυχώς δεν αντιμετωπίζονται όπως θα 'πρεπε κατά τη γνώμη μου από αυτά που έχω ζήσει δηλαδή θα 'πρεπε σίγουρα να υπάρξει κι απ' το Υπουργείο Πολιτισμού, κι από τους φορείς που ασχολούνται με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, μεγαλύτερη αναγνώριση και στήριξη ίσως και μέσω φυσικά των προσλήψεων είτε μόνιμων είτε ορισμένου χρόνου συντηρητών. Γενικά υπάρχει υποστελέχωση στις υπηρεσίες. Δεν βλέπουν τη συντήρηση ως κάτι που μπορεί να αποφέρει και πόρους και στην κοινωνία. Δηλαδή, δυστυχώς, πολλά έργα γίνονται με ελλειπείς πόρους, χωρίς το ανάλογο προσωπικό που χρειάζεται ή τα υλικά. Έχουμε πολλά προβλήματα γενικά σαν κλάδος και σαν εργασιακό περιβάλλον στα εργοτάξια. Γενικά νομίζω ότι είμαστε ακόμα δυστυχώς μετά από τριάντα χρόνια που υπάρχει η συντήρηση στην Ελλάδα...

Δ.Δ.: Ως επιστημονικός κλάδος

Α.Σ.: Ως επιστημονικός κλάδος, είμαστε αρκετά πίσω. Δεν έχει αναγνωριστεί πολύ όπως πολλά επαγγέλματα η βαρύτητα του συντηρητή, όπως ας πούμε του αρχαιολόγου, του αρχιτέκτονα. Σ' αυτό υπάρχει ένα θέμα πιστεύω όμως ότι σιγά σιγά γίνεται αντιληπτό δηλαδή παρατηρώ κι εγώ με τα χρόνια που, όσα χρόνια έχω δουλέψει, ότι μπαίνοντας και εξελίσσοντας και ο ίδιος ο συντηρητής τις ικανότητές του μέσω των σπουδών, μεταπτυχιακών κλπ, αποκτάει και μεγαλύτερο κύρος, οπότε πιστεύω ότι σιγά σιγά αλλάζει αυτό το θέμα.

Δ.Δ.: Θεωρείτε ότι τα προγράμματα αυτά θα μπορούσαν μ' ένα τρόπο να συνεισφέρουν στην ανάδειξη του έργου του συντηρητή και συνεπώς στην αναγνώρισή του;

Α.Σ.: Σίγουρα συνεισφέρουν, γιατί από μικρός αν μάθεις κάποια πράγματα, δηλαδή, σήμερα όσο νωρίς έρθεις σε επαφή με κάποια αντικείμενα και με κάποιους κλάδους, τόσο καλύτερη εικόνα έχεις γι' αυτούς και μπορείς να τους εκτιμήσεις περισσότερο. Οπότε σίγουρα παίζει ρόλο από νωρίς η εκμάθηση για τέτοια θέματα.

Δ.Δ.: Κι ένα τελευταίο ερώτημα. Υπάρχει μια συζήτηση για τον εκδημοκρατισμό στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς; Θεωρείτε ότι αυτά τα εγχειρήματα έχουν κάποια δυναμική που συνδέεται με τον εκδημοκρατισμό; Θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην εμπέδωση της αντίληψης ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι «περιουσία όλων και ευθύνη όλων» και άρα να προτρέψουν το κοινό να εμπλακεί σε σχετικές δράσεις;

Α.Σ.: Ναι, σαφώς και παίζουν μεγάλο ρόλο τέτοιες κινήσεις στον εκδημοκρατισμό της πολιτιστικής κληρονομιάς γενικά, και νομίζω ότι χρειάζεται να γίνονται τέτοιες κινήσεις, όχι μόνο σε ηλικίες μικρότερες, αλλά γενικά σε όλον τον κόσμο, και προγράμματα για ενήλικες, ναι, και προγράμματα που να αφορούν κόσμο που να μην έχει σχέση με το αντικείμενο, δηλαδή να 'ρθει σε επαφή με τον αρχαιολογικό χώρο, μ' ένα εργαστήριο συντήρησης, με ένα μουσείο. Πιστεύω ότι η χώρα μας έχει πολλές δυνατότητες σ' αυτόν τον τομέα, δηλαδή έχει τόσους χώρους που παραμένουν ανεκμετάλλευτοι, και ο κόσμος δεν τους γνωρίζει καν. Αλλά υπάρχει κι από την πλευρά της διοίκησης και ίσως κάποιων άλλων κλάδων μια αυστηρότητα στο πώς αντιμετωπίζονται κάποιοι χώροι, δηλαδή θα μπορούσαν να είναι κατά τη γνώμη μου πιο ανοιχτοί να γίνονται δράσεις πιο συχνά σε τέτοιους χώρους είτε πολιτιστικές δράσεις, είτε ενημερωτικές, εκπαιδευτικές.

Δ.Δ.: Είναι θέμα δεοντολογίας πιστεύετε, προτάσσεται μια δεοντολογία, γιατί υπάρχει αυτή η αυστηρότητα;

Α.Σ.: Σίγουρα προτάσσεται η προστασία, συμφωνώ κατά ένα λόγο σ' αυτό, αλλά μπορεί να συνδυαστεί και η προστασία και η ανάδειξη και η εκμετάλλευση αυτών των χώρων, ώστε να ευαισθητοποιηθεί το κοινό περισσότερο και να ανοιχτούν αυτοί οι χώροι. Και σίγουρα κιόλας, ο συντηρητής σ' αυτό είναι σημαντικός. Συγκεκριμένα παραδείγματα, κάποια θέατρα που θα μπορούσαν να έχουν αναδειχτεί, να έχουν αναστηλωθεί και να έχουν λειτουργήσει ξανά πάλι, δηλαδή κάποιοι χώροι που ήταν στην αρχαιότητα λειτουργικοί, θα μπορούσαν με κάποιο τρόπο να γίνουν και πάλι.

Δ.Δ.: Όπως αυτό το πρόγραμμα, το «Διάζωμα» για τα αρχαία θέατρα;

Α.Σ.: Ναι, ένα πρόγραμμα είναι αυτό. Αλλά βέβαια, εντάξει αυτό έχει το κόστος του, θέλει και κόσμος να το τρέξει και νομίζω δεν έχουμε λύσει κι άλλα θέματα πιο σημαντικά όπως π.χ. η προστασία, για να μπορείς να περάσεις μετά και στην ανάδειξη και στο άνοιγμα αυτών των χώρων.

Α.Σ.: Υπάρχουν, όμως, κι άλλοι χώροι που θα μπορούσαν να έχουν εκμεταλλευτεί ακόμα και αρχαιολογικοί χώροι, που δεν υπάρχει ας πούμε φυλακτικό προσωπικό για να τους ανοίξουμε και που σήμερα υπάρχουν κάποια θέματα πολύ πιο βασικά για να περάσουμε στο θέμα της ανάδειξης.

Δ.Δ.: Ναι υπάρχουν πολλά κακώς κείμενα...

Ωραία, ευχαριστώ πολύ.

Α.Σ.: Να 'στε καλά.

Παράρτημα ΙΙ - Ερωτηματολόγια

Ερωτηματολόγιο διδασκόντων

(συμπληρωμένο από τη δασκάλα ένταξης Αντωνία Παπαγιάννη)

Επιτόπια έρευνα στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας
για το ΠΜΣ «Πολιτιστική Διαχείριση» του Πάντειου Πανεπιστημίου
(Φοιτήτρια: Δέσποινα Δαμιανίδου)

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα

«Από το μαγειρείο στο Μουσείο.

Οι περιπέτειες μιας πήλινης τριποδικής χύτρας»,
της Εφορείας Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων

Ερωτηματολόγιο για δασκάλα-δάσκαλο

1) Έχετε παρακολουθήσει ξανά το συγκεκριμένο πρόγραμμα; ΝΑΙ..... ΟΧΙ.....

2) Θεωρείτε ότι το πρόγραμμα ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες των παιδιών;
ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ΝΑΙ, μπορείτε να αναφέρετε κάποια σχόλιά τους;

«Μου άρεσε πολύ, κυρία να μας ξαναφέρετε»,

«Είμαστε πολύ τυχεροί που θα πάμε στο απαγορευμένο μέρος του μουσείου».

3) Πόσο άρεσαν τα παρακάτω στοιχεία του προγράμματος στα παιδιά (από 1=ελάχιστα ως 5=πολύ);

Η αφήγηση της περιπέτειας της χύτρας, από το μαγειρείο στο μουσείο ...4...

Η περιήγηση στο μουσείο ...4...

Η γνωριμία με τους συντηρητές ...5...

Η παρουσίαση της δουλειάς των συντηρητών ...4...

Το εργαστήρι ζωγραφικής ..5.....

4) Τι πιστεύετε ότι προσφέρει με μεγαλύτερη επιτυχία το πρόγραμμα αυτό στους μαθητές (με σειρά προτεραιότητας από το 1 έως το 6);

α. Γνώση σχετικά με τη διαδικασία της ανασκαφής και της συντήρησης ...3...

β. Κατανόηση των μηχανισμών φθοράς και θεραπείας των υλικών ...5...

γ. Εξοικείωση με τα υλικά και τις διαδικασίες συντήρησης ...6...

δ. Πληροφορίες σχετικά με τους επαγγελματίες που εργάζονται στα μουσεία ...2...

ε. Εξοικείωση με τα αρχαία αντικείμενα, μέσω της ανάδειξης της χύτρας σε πρωταγωνίστρια της ιστορίας ...1...

στ. Εμπέδωση της αντίληψης ότι τα αρχαία αντικείμενα χρειάζονται τη φροντίδα μας ...4...

5) Ποια από τα παρακάτω στοιχεία πιστεύετε ότι καλλιεργούνται περισσότερο μέσα από τη συμμετοχή στο πρόγραμμα;

α. Αισθητική συγκίνηση ...4...

β. Όξυνση της παρατηρητικότητας ως προς τις επεμβάσεις συντήρησης ...5...

γ. Ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους ...1...

δ. Συνεργασία ...2....

ε. Δημιουργικότητα ...3...

στ. Άλλο _____

6) i. Κάνετε κάποιου είδους προετοιμασία για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τα παιδιά στην τάξη; ΝΑΙ ΟΧΙ

α. Αν ΝΑΙ, πόσο χρόνο αφιερώσατε;

β. Αν ΟΧΙ, για ποιον/ ποιους λόγους;

Επειδή είμαι η δασκάλα του τμήματος ένταξης του σχολείου.

6) ii. Τι υλικό χρησιμοποιήσατε για την προετοιμασία των παιδιών;

Υλικό που σας παρείχε η εφορεία Δικό σας υλικό Και τα δύο

7) Έχετε την πρόθεση να κάνετε κάποια εργασία/ δραστηριότητα στο σχολείο σε συνέχεια της παρακολούθησης του προγράμματος; ΝΑΙ..... ΟΧΙ

Αν ΝΑΙ, περιγράψτε συνοπτικά το περιεχόμενο:

8) Έχετε παρακολουθήσει κάποιο άλλο εκπαιδευτικό πρόγραμμα σχετικό με τη συντήρηση στο παρελθόν; ΝΑΙ..... ΟΧΙ

Αν ΝΑΙ, ποιο ήταν το πρόγραμμα αυτό;

9) Θα θέλατε να παρακολουθήσετε κάποιο άλλο πρόγραμμα σχετικό με τη συντήρηση στο μέλλον; ΝΑΙ..... ΟΧΙ.....

Αν ΝΑΙ: Με την τάξη Ανεξάρτητα από την τάξη

10) Τι πιστεύετε ότι μπορεί να προσφέρει η ενσωμάτωση της συντήρησης σε προγράμματα που απευθύνονται στο κοινό των μουσείων;

α. Επαφή με το αθέατο κομμάτι του μουσείου

β. Ευκαιρία για γνωριμία με τους επαγγελματίες που φροντίζουν τα αρχαία

γ. Επαγγελματικό προσανατολισμό

δ. Κατανόηση των τεχνικών κατασκευής και της διαδικασίας φθοράς των υλικών

ε. Καλλιέργεια της ευθύνης για την πολιτιστική κληρονομιά

στ. Ευκαιρία για συμμετοχή στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

ζ. Βαθύτερη κατανόηση της αξίας του αντικειμένου

η. Άλλο

Ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας!

Ερωτηματολόγιο παιδιών
Επιτόπια έρευνα στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας
για το ΠΜΣ «Πολιτιστική Διαχείριση» του Πάντειου Πανεπιστημίου
(Φοιτήτρια: Δέσποινα Δαμιανίδου)
Εκπαιδευτικό πρόγραμμα
«Από το μαγειρείο στο Μουσείο. Οι περιπέτειες μιας πήλινης
τριποδικής χύτρας»,
της Εφορείας Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων

Ερωτηματολόγιο για τους μαθητές και τις μαθήτριες

Γεια σου! Θα ήθελα να μάθω τις εντυπώσεις σου από το πρόγραμμα
«Από το μαγειρείο στο Μουσείο. Οι περιπέτειες μιας πήλινης
τριποδικής χύτρας» που παρακολούθησες στο μουσείο.

Για να συμπληρώσεις το ερωτηματολόγιο, βάλε Χ δεξιά από την
απάντηση που θέλεις να δώσεις ή κύκλωσέ τη. Ας ξεκινήσουμε!

Είσαι: Αγόρι ...8... Κορίτσι ...8...

1) Είχες επισκεφθεί άλλη φορά το Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας;
ΝΑΙ ...2... ΟΧΙ ...14...

Αν απάντησες ΝΑΙ: είχες επισκεφθεί το μουσείο
με την οικογένεια σου ...Χ... με το σχολείο ...ΝΑΙ...
και σε ποια τάξη πήγαινες τότε; Δευτέρα τάξη και Δ΄

2) Γνώριζες κάποια πράγματα για το μουσείο, την ανασκαφή και τη
συντήρηση των αρχαίων αντικειμένων πριν παρακολουθήσεις το
πρόγραμμα;

Για το μουσείο ΠΟΛΛΑ: 2, ΑΡΚΕΤΑ: 3, ΛΙΓΑ: 7, ΤΙΠΟΤΑ: 4
Για την ανασκαφή ΠΟΛΛΑ: 1, ΑΡΚΕΤΑ: 5, ΛΙΓΑ: 6, ΤΙΠΟΤΑ: 4 Για
τη συντήρηση ΠΟΛΛΑ: 3, ΑΡΚΕΤΑ: 4, ΛΙΓΑ: 5 ΤΙΠΟΤΑ: 4

3) Για κάθε μια από τις επόμενες προτάσεις, βάλε Χ όπου
συμφωνείς:

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που παρακολούθησα στο Αρχαιολογικό
Μουσείο Σαλαμίνας μου άρεσε επειδή:

α. Έμαθα για την ανασκαφή και τη συντήρηση που γίνεται στα αρχαία αντικείμενα	ΝΑΙ 15	ΟΧΙ 1	ΙΣΩΣ 1
β. Γνώρισα τους συντηρητές που εργάζονται στο μουσείο	ΝΑΙ 13	ΟΧΙ 2	ΙΣΩΣ 1
γ. Μπήκα στα εργαστήρια όπου δεν μπαίνουν συνήθως οι επισκέπτες	ΝΑΙ 15	ΟΧΙ 1	ΙΣΩΣ 1
δ. Συμμετείχα κι εγώ σε εργαστήρια εφαρμόζοντας αυτά που έμαθα	ΝΑΙ 14	ΟΧΙ 1	ΙΣΩΣ 2
ε. Μου άρεσε που είδα από κοντά τα αρχαία αντικείμενα	ΝΑΙ 14	ΟΧΙ 1	ΙΣΩΣ 1
στ. Ήταν μια επίσκεψη διαφορετική από τις συνηθισμένες	ΝΑΙ 13	ΟΧΙ 3	ΙΣΩΣ 3
ζ. Πέρασα χρόνο με τους συμμαθητές μου έξω από το σχολείο	ΝΑΙ 10	ΟΧΙ 2	ΙΣΩΣ 4

4) Ποιο κομμάτι του προγράμματος σου άρεσε πιο πολύ και γιατί;

Ο Συντηρητής: 12, Η ιστορία της χύτρας: 5, Το μουσείο: 1

- Μου άρεσε πολύ το παραμύθι της χύτρας και όταν γνωρίσαμε τους συντηρητές
- Μου άρεσε όταν είδαμε το μέρος με τα πολλά αγγεία. (σ.σ. προθήκη)
- Μου άρεσε το εργαστήριο γιατί έμαθα πολλά πράγματα.
- Το παραμύθι γιατί ήταν ενδιαφέρον.
- Μου άρεσε όταν η κυρία Εύη μας είπε την ιστορία της χύτρας.
- Του συντηρητή γιατί φτιάχνει τα αγγεία μετά την ανασκαφή και τα βάζουν στο μουσείο.
- Μου άρεσε που πήγαμε μέσα στο εργαστήριο και που μάθαμε για την συντήρηση που γίνεται στα αρχαία αντικείμενα!
- Μου άρεσε το κομμάτι που είδαμε τα εργαλεία της συντήρησης των αγγείων.
- Μου άρεσε η ιστορία για την χύτρα και το δωμάτιο που μπήκαμε πρώτοι. Θα ήθελα να ξαναέρθω πολύ.

- Η επίσκεψη στο εργαστήριο γιατί είδα ενδιαφέροντα πράγματα.
- Μου άρεσε η ιστορία της χύτρας γιατί πέρασε όλη τη ζωή της στο μουσείο κι αυτό είναι ωραίο.
- Μου άρεσε που έμαθα για τη συντήρηση γιατί μου αρέσει η χημεία και ήταν κάτι παρόμοιο.
- Μου άρεσε πιο πολύ η συντήρηση γιατί είναι κάτι σαν τη χημεία.
- Μου άρεσε πιο πολύ η συντήρηση των αγγείων. Επειδή είναι πολύ συναρπαστικό.
- Μου άρεσε όταν ο συντηρητής προσπαθούσε να συναρμολογήσει τα κομμάτια.

5) Σου αρέσει το επάγγελμα του συντηρητή; ΝΑΙ: 16, ΟΧΙ:

Γιατί;

- Κάνει πολλά και όμορφα πράγματα στα αγγεία.
- Μου αρέσει που φτιάχνει τα αγγεία.
- Συντηρεί τα αγγεία και φαίνεται εντυπωσιακό.
- Γιατί μου αρέσει η δουλειά! Επειδή περνάει πολύ χρόνο με τα αρχαία αντικείμενα.
- Γιατί μου έμαθε πράγματα.
- Γιατί είναι ένα ιδιαίτερο επάγγελμα.
- Γιατί εντυπωσιάστηκα που τα κομμάτια του αγγείου από χωματένια γίνονται λεία.
- Έχει πολύ ενδιαφέρον.
- Ο συντηρητής κάνει μια ξεχωριστή και τέλεια δουλειά.
- Επειδή εξετάζει τα κομμάτια.
- Επειδή ήταν πολύ ενδιαφέρουσα.
- Είναι ενδιαφέρον.
- Γιατί κάνει πολλά ενδιαφέροντα πράγματα.
- Είναι ωραία τα παζλ και είναι ωραία για να μάθεις πιο πολλά πράγματα.
- Γιατί μου αρέσουν τα παζλ και είναι σαν ένα και γιατί μου αρέσει η χημεία και είναι σχεδόν το ίδιο.

•Γιατί ήταν ενδιαφέρον.

6) Πριν την επίσκεψή σου στο μουσείο συζητήσατε για το πρόγραμμα στην τάξη;

ΝΑΙ, ΠΟΛΥ: 4, ΝΑΙ, ΛΙΓΟ: 5, ΟΧΙ: 4, ΔΞ/ΔΑ: 3

7) Αν συζητήσατε στην τάξη, αυτό σε βοήθησε να καταλάβεις όσα είδες και άκουσες σήμερα;

ΠΟΛΥ: 5, ΑΡΚΕΤΑ: 7, ΛΙΓΟ ΚΑΘΟΛΟΥ ΔΞ/ΔΑ: 3

8) Για κάθε μια από τις επόμενες προτάσεις, βάλε Χ όπου συμφωνείς:

Το πρόγραμμα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας:

α) με παρακίνησε να μάθω περισσότερα για τις ανασκαφές: 11

β) με παρακίνησε να μάθω περισσότερα για τη συντήρηση: 13

γ) με παρακίνησε να επισκεφθώ και άλλα μουσεία: 6

δ) γράψε κάτι άλλο που σκέφτεσαι:

9) Θα σου άρεσε να ακούσεις για κάτι άλλο στο πρόγραμμα;

ΝΑΙ: 6, ΟΧΙ: 7

Αν ναι, τι έχεις να προτείνεις;

• Συντήρηση

• Ώρα στο εργαστήριο

• Πώς είναι η διαδικασία στη μεταφορά, να μας έδειχναν τα συναισθήματα των ανθρώπων που δουλεύουν εδώ.

10) Θα ήθελες να παρακολουθήσεις κάποιο άλλο πρόγραμμα σχετικά με τη συντήρηση στο μέλλον; ΝΑΙ 12 ΟΧΙ 1

Σ' ευχαριστώ για τη βοήθεια!

Οι απαντήσεις σου θα με βοηθήσουν πολύ στην εργασία μου.

